Трипкет

БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ

ИНСТИТУТ ЗА БЪЛГАРСКА ЛИТЕРАТУРА

БАН
Институт за
литература
БИБЛИОТЕКА

Лишев
За Гоцо
Того

Караджов
Вангаров
и др.

ИЗВЕСТИЯ

НА

ИНСТИТУТА ЗА БЪЛГАРСКА ЛИТЕРАТУРА

КНИГА ПЪРВА

ЧИТАЛНЯ

СОФИЯ
ИЗДАНИЕ НА БЪЛГАРСКАТА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ
1952

БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ

ИНСТИТУТ ЗА БЪЛГАРСКА ЛИТЕРАТУРА

БАН
Институт за
литература
БИБЛИОТЕКА

ИЗВЕСТИЯ

НА

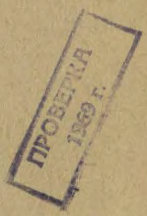
ИНСТИТУТА ЗА БЪЛГАРСКА ЛИТЕРАТУРА

КНИГА ПЪРВА

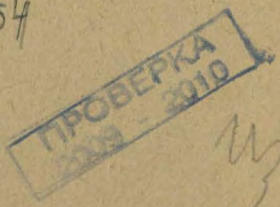
СОФИЯ
ИЗДАНИЕ НА БЪЛГАРСКАТА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ
1952

Редакционна колегия:

академик Людмил Стоянов, академик Николай Лилиев, член-кореспондент Георги Цанев, член-кореспондент Пантелей Зарев, доцент Симеон Русакиев, старши научен сътрудник Стойко Божков (отговорен редактор)

Т 189
1979
1670/54

ПЕЧАТНИЦА НА БЪЛГАРСКАТА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ — СОФИЯ
ул. Ив. Вазов 13 № 8—1000—1953

ЛИТЕРАТУРНАТА КРИТИКА НА ПО-ВИСОКО ИДЕЙНО РАВНИЩЕ[1]

Акад. Людмил Стоянов

Статията „За романа „Тютюн“ и неговите злополучни критици“, публикувана във вестник „Работническо дело“ от 16 март тази година ни задължава да поставим на разглеждане редица основни въпроси във връзка със състоянието на нашата литературна критика и изобщо на съвременната ни литература. Статията сочи дълбоките недъзи на тази критика, погрешните положения в нейния метод и практика, откъсването ѝ от действителността, от социалистическото строителство, пълната ѝ дезориентация по отношение на нашето класическо наследство и на литературното ни развитие преди и след Девети септември.

Както е известно, нашата литература е била винаги близка до народа, демократична и реалистична. Израстнала под благотворното влияние на класическата руска литература, върху образците на такива велики майстори на словото като Пушкин и Лермонтов, Гогол, Некрасов, Тургенев, Толстой, изпитала идейното въздействие на руските революционни демократи и литературни критици, Белински, Чернишевски, Добролюбов, Херцен, тя е възпитавала нашия народ в дух на любов и уважение към човека, клеймила е социалните недъзи и социалното неравенство, насилниците и узурпаторите, разкривала е перспективи за по-добър живот. Под това влияние израстнаха писатели като Каравелов, Ботев, Вазов, Алеко Константинов, чието литературно наследство българският народ тачи като свое скъпо достояние.

Затова не е случайно, че именно поради тоя характер на българската литература, отбелязан още през 90-те години на миналия век от основоположника на марксическата критика у нас Д. Благоев, можеше от борбите на работническата класа и под ръководството на нейния авангард, Комунистическата партия, да се излъчи пролетарската и революционна литература в лицето на поети като Д. И. Полянов, Христо Смирненски, Никола Вапцаров, както и на плеядата прогресивни поети и писатели от периода на съпротивата срещу фашизма.

Девети септември 1944 година постави пред нашата литература нови задачи. Постави ги Партията, постави ги Георги Димитров в писмото си до Съюза на българските писатели: „Нашият народ се нуждае от истинска художествена литература... която с дълбо-

[1] Доклад, изнесен на разширено заседание на научния съвет на Института за българска литература при БАН на 12 юни 1952 г.

ката си правдивост и висока емоционалност ще издига културното и идейно равнище, ще развива преданост и любов към народа и Родината, ще усилва омразата към фашизма и всички народни врагове... ще възпитава чувството на славянско единство, на международна солидарност и вечна дружба с нашия освободител, великия Съветски Съюз". Тия задачи нашата литература след 9 септември се зае да изпълни с постоянство и решителност.

Разрастването на социалистическото строителство в нашата страна откри пред писателите неподозирани възможности за творчество, даде нова постановка на реалистическото изобразяване, на разкриване на новия герой на труда, на новия човек. Израстна високо културното равнище на средния читател, разшири се неговият интерес към книгата, към творбите на писателите. Необикновени размери взе интересът към съветската литература. Едновременно стана крайно необходима нуждата от „принципиална, правдива, боева литературна критика", основана на марксистко-ленинската естетика, на правилната постановка на въпроса за издигането на нашата литература по пътя на социалистическия реализъм.

Нека си спомним думите на др. В. Червенков в доклада му „Марксистко-ленинската просвета и борбата на идеологическия фронт" пред Петия конгрес на БКП, за състоянието и задачите на литературната критика: „Ние се нуждаем като от въздух от принципиална, правдива, боева литературна критика, която да подхвърля на безпощаден огън всички и всякакви реакционни, упадъчни и вредни тенденции в нашата литература, да не клати никому шапка, да бъде чужда на всяко угодничество и лицеприятие, но да бъде справедлива, да дава своевременно оценка на новите литературно-художествени произведения у нас, да прави внимателен разбор на техните положителни и отрицателни страни, да умее да издирва и да насърчава талантите, неуморно и системно да пропагандира социалистическия реализъм, като творчески метод, и основите на марксистко-ленинската естетика".

Отговори ли нашата литературна критика след Девети септември на тези изисквания? Можа ли тя да организира литературата ни и да я насочва идейно и тематично по пътя, който й сочеше Партията, като литература национална по форма и социалистическа по съдържание? Можа ли тя да отговори на нарастналите интереси на читателската маса по отношение на нашето ново литературно развитие? Да разкрие основните тенденции на това развитие, паралелно с революционното развитие на самата действителност?

Тази широка програма за развитието на нашата литературна критика, начертана от др. В. Червенков, не бе разбрана правилно и докрай от нашите литературни критици, тя не се превърна в дело. Статията в „Работническо дело" ясно показва ония основни недостатъци на литературната ни критика, които спъваха и спъват правилния развой на нашата литература, на нейния възход по пътя на социалистическия реализъм, за създаване на произведения, отразяващи правдиво действителността, преобразуванията, които стават у нас по пътя на социалистическото преустройство, създаването на новия човек, на новия герой на труда.

„Вместо да оправдаят грижите и вниманието, проявени към тях (критиците — б. а.), даденото им доверие, като се заемат със сериозното и задълбочено изучаване на литературните факти, с творческото усвояване на марксистко-ленинската естетика, с грижливата помощ за растежа на нашата литература, те си въобразиха, че българската литература им е дадена на откуп, че са пълни и безотговорни стопани в нея, че могат под прикритието на многобройни цитати от партийните решения фактически с Партията, с нейните решения и политика да не се считат“ — се казва между другото в статията във вестник „Работническо дело“.

От всичко това ние трябва да направим съответни изводи, както за нашата критика, така и за нашата работа по изучаване и прилагане на марксистко-ленинската естетика в литературата.

За нас, за Литературния институт, поставянето на тия въпроси е от най-голяма важност. Задачите, които са ни поставени от Партията и Правителството, са от такова естество и от такъв мащаб, че ние трябва да извлечем по възможност най-сериозни поуки от статията в „Работническо дело“. Защото това е гласът на Партията, който сигнализира и предупреждава, сочи грешките и пътя на тяхното изправяне. „Положението с нашата литературна критика е неблагополучно“ — се казва в статията. За това неблагополучие в статията се сочат примери, които ние трябва да обобщим с оглед на цялата наша работа, както по отношение на литературното наследство, така и по отношение на целите и задачите на съвременната ни литература,

Статията в „Работническо дело“ ни показа до очевидност, че нашата критика не е разбрала и не е изпълнила задачите, поставени ѝ от Партията, от Съюза на писателите, от високите изисквания на нашия читател. Редица факти, които намериха място в дискусията върху поезията, устроена от СБП в края на миналата година, показаха неблагополучието на критиката. Получи се тъкмо това, върху което се надсмива Чернишевски, когато иска от критика „грижа за яснота, точност и прямота“: „по какъв начин критиката ще обясни на масата достоинствата и недостатъците на дадено произведение, ако тя самата се нуждае от пояснения и ако открие възможност за недоумения и въпроси: какво мислите собствено вие, г-н критик? В какъв смисъл трябва да се разбира това, което говорите, г-н критик?“

Особено красноречиво бяха манифестирани основните недостатъци на нашата критика във връзка с оценката на романа „Тютюн“ от Димитър Димов, изразена в статията на Пантелей Зарев във в. „Литературен фронт“ и в изказванията на другите критици в тридневните обсъждания на романа.

В тия обсъждания взеха участие също по-голямата част от писателите-белетристи. Изтъквайки положителните страни на романа, те посочиха и някои отрицателни страни, които впрочем открито подчертава и статията в „Работническо дело“. Така, например, правилно се посочва в статията, че авторът „с голяма разточителност е описал вражия лагер“, т. е. героите от буржоазната експлоататорска класа. Той им е предал, по наше мнение, такъв сложен и

богат душевен живот, какъвто те не притежаваха и никога не са притежавали. Те бяха само бандити-грабители и експлоататори на народния труд и всичкия им вътрешен живот се движеше изключително около парите и печалбите. След това идваше външното, еснафското лицемерие и задкулисния откровен разврат. По същия начин са очертани някои от германските търговски агенти, преоблечени хитлеристки офицери и шпиони — те говорят афористично, по уайлдовски, докато на практика и в действителност те бяха умствено-ограничени, тъпи бюргери, годни само да убиват, извратени патологични човекоубийци и садисти, каквито са и съвременните американски нашественици, мечтаещи за световно господство.

Дори западните прогресивни писатели, комунисти и некомунисти, като Синклер Луис, Арагон, Андре Стил и други, в своите романи, са по-безпощадни към буржоазията и нейната хищническа природа, без каквито и да са илюзии по отношение на разпадащия се капиталистически строй. В романа „Тютюн" тая „разточителност" в описанията на отрицателните герои, на тяхните преживявания, мисли и чувства, придава на залязващата класа някакъв „ореол" на мъченичество, за какъвто тя, поради своите престъпления и позорно съществуване, не може да претендира. Това впечатление се засилва на места от някои езикови похвати и изрази, присъщи на декадентската поезия, като „сладостна печал", „сладостна меланхолия", която „се издига към небето", облачета, които „приличат на ангели", „тихо безропотно примирение", и т. н. Изобщо правилно се отбелязва в статията, че романът издава „на много места твърде досадна небрежност към езика".

Тия и някои други слабости на романа, обаче, като например сравнително по-беглото очертаване на положителните характери, на образите на партизаните, не затъмняват голямото му художествено и идейно-познавателно значение. Авторът познава основно живота на буржоазната класа, нейната жестокост в експлоатацията и потисничество към народа, затова е дал ярки образи на търговци-гешефтари и износители на тютюн (Борис Морев, Костов и други), фашисти и верни слуги на пангерманизма и хитлеризма. „Като прочете човек този роман — съвсем основателно се казва в редакционната статия на „Работническо дело" — той вижда ясно против какви страшни вампири се е борил народът ни, кой е дърпал конците на полицейските куклени правителства, къде отиваше потта и кръвта на трудещия се човек."

Нашата критика и нашите критици не можаха да видят именно тая обществено-значителна, дълбоко-възпитателна страна на романа, да оценят неговото разобличително за буржоазията и фашизма възпитателно за днешния читател значение, реалистичното му и правдиво съдържание. В статията се подчертава политическата страна на романа: „Нашата младеж, трудещите се, които ще го прочетат, ще видят нагледно от какви кървави лапи е спасена Родината ни, колко голяма е следователно заслугата на Комунистическата партия и на мощния Съветски съюз за това освобождаване". След това, още по-важно: „Романът е сериозно предупреждение и вдъхновение за революционна бдителност, за утвърждаване и разширяване на

завоюваното щастие. Той е остро оръжие в борбата за мир, в борбата против отрицателните преживелици от недалечното минало".

Недогледали тия значителни достоинства на романа, нашите критици и на първо място Пантелей Зарев, Стоян Каролев и Пенчо Данчев, както и мнозина други около тях, взеха към него резко-отрицателно отношение, едва ли не като роман с упадъчни тенденции, написан под „нездравите влияния на буржоазната литература" (П. Зарев).

В тридневните обсъждания в Съюза на писателите тия критици подложиха романа на безпощадна и несправедлива критика, равносилна на пълно отричане. Прибави се и фактът, че П. Зарев написа своята отрицателна по същество статия в „Литературен фронт", след като бе дал положителна рецензия в издателство „Народна култура", с препоръка за издаването на романа. Тия и редица други сигнали из дейността на тия наши критици и редица техни сподвижници, постави остро въпроса за неблагополучното състояние на нашата литературна критика, състояние, което с откровеност и дълбоко разбиране разкри статията в „Работническо дело".

В какво се състоят прегрешенията на нашите критици, които след Девети септември можаха да се наложат като ръководни в нашата литература? Кои са причините, които доведоха до това тяхно, както се казва в статията, „незавидно положение"?

Днес за всички е повече от ясно, че нашата критика и нашите ръководни критици не можаха да се справят с големите и сложни задачи, които историческото развитие бе поставило пред литературата ни. Не можаха да се справят, защото:

Бяха откъснати от живота, от строителството на социализма в нашата страна, от решенията и политиката на Партията и Правителството, от живата съвременност.

Затворени в семействена групичка, гарантиращи се помежду си от взаимна критика, изпаднаха в аракчеевски настроения, помислиха се „непогрешими съдници".

Формално и външно се учеха от съветската литература, „недостатъчно подковани теоретически", за да стигнат до „обърканост и безпринципност".

Прилагаха формално, а не творчески марксистко-ленинската естетика, от тук стигнаха до едностранчивото разбиране на социалистическия реализъм.

Пристъпваха към критикуваните произведения, изхождайки от „абстрактни и сухи схеми", което доведе до бедност и еднообразие на критиката и дезориентира писателите.

Поради сектански фанатизъм, догматизъм и вулгарен социологизъм, от които страдаха, „доведоха нашето литературно наследство до обедняване". И пр. и пр.

„Борейки се с идейния противник, критиката не бива да забрява, че по отношение на съветските писатели тя е преди всичко възпитател и вдъхновител. Тя трябва да свързва писателя със съвременността, да го вдъхновява към нови теми, да разкрива причи-

ните за успехите и несполуките му и да го учи" (А. А. Фадеев, „Задачи на литературната теория и критика").

Нашата критика бе далеч от подобно разбиране на своите задачи. Наопаки, тя изсушаваше жизнените сокове на литературните произведения и не само не учеше писателите, но ги объркваше, защото тя сама бе чужда на живота.

А. Фадеев казва по-нататък:

„Някои критици мислят, за жалост, че за оценката на литературните явления има само два цвята — черен и бял. А литературните явления са тъй многобразни, че критиката трябва да владее всички краски на палитрата".

Тъкмо това съзнание бе и още е чуждо на нашата критика.

Нашите критици останаха чужди на новия живот, затворени в кабинетите си. Докато писателите, кой повече, кой по-малко, можаха да се свържат с новата действителност, да я опознаят и изобразят в своите произведения, някои от които твърде значителни, критиците, въоръжени с предварителни теоретични схеми, вкарваха тия произведения в своите „абстрактни, сухи схеми и подвеждаха под тях разглежданите литературни произведения". Те не можаха да разберат въодушевлението на нашите поети от многообразието на живота и искаха от тях строго определени настроения, вкарвайки поезията в ненужни лозунгови рамки. Така те обедниха нашата млада поезия, която стана еднообразна, лозунгова, лишена от живота, от емоционалност. А причините за това трябва да дирим в тяхната — на критиците — откъснатост от богатата съвременна действителност, която те наблюдаваха от прозореца на кабинета си и през призмата на теоретически догми и схеми.

Факт е, че нашите критици бяха образували нещо като критическа франкмасонска група, която отсъждаше безапелационно, смяташе своите присъди за единствени и окончателни. Критиците не се критикуваха помежду си по взаимно съгласие. Такова унизително положение, в каквото бе изпаднала нашата критика, не можеше освен да доведе до пристрастие в оценките, до високомерие, до господство на сухите догми, до вътрешно опустошаване на литературата. В статиите и книгите на редица наши критици като П. Зарев, Ст. Каролев, П. Данчев, М. Наимович, Емил Петров, П. Пондев, Розалия Ликова и други, образът на нашата литература получи извратен вид, като гледана в криво огледало.

Макар че се учеха от съветската критика и литература, тия критици не прилагаха съветския опит марксически, т. е. съобразно с историческото развитие, с възможностите на нашето насочване към социализма, изпадаха в максимализъм, в сектански догматизъм. Те искаха от писателите да бъдат правдиви, да изобразяват типичните явления на действителността, като забравяха основното положение на теорията на социалистическия реализъм, че това изобразяване и отразяване на действителността трябва да става „в нейното революционно развитие". За тях марксистко-ленинската естетика бе сбор от формули и сентенции, които те прикачваха към отделните писатели, калъпи, в които вкарваха отделни произведения.

Същите „принципи“ бяха прилагани и по отношение на нашето класическо литературно наследство. Това наследство нашите критици оценяваха все тъй догматично и формално, без оглед на факта, че писатели като Пенчо Славейков, Яворов, Йордан Йовков и редица други, които те великодушно „отстъпваха“ на буржоазията, покрай своите идейно-творчески отклонения в индивидуализма, субективизма, шовинизма и пр., имат също голямо национално значение като реалисти и демократи, създатели на нашия литературен език, а така също и на произведения, отразяващи народния живот, народната поезия, близки до сърцето на народа. Такива са много от разказите на Й. Йовков, в които той рисува живота, бита, морала на добруджанските селяни, тяхната любов към земята, към труда, вродената им доброта, техния чист патриотизъм. Аз лично съм критикувал Й. Йовков поради обстоятелството че, без да бъде шовинист, с някои от разказите си из войната, той обективно наливаше вода във воденицата на великобългарския шовинизъм. Но това съм правил не за да унищожавам Йовков, а да му помогна да излезе на правилен път и, от друга страна, като повод за борба с буржоазната и фашистка критика, която често взимаше Йовков за знаме, за да го използува за своите нечисти цели.

Нашите критици не можаха да оценят по достойнство положителното в литературното дело на Пенчо Славейков. Така например, двамата „водещи“ критици Стоян Каролев и Пенчо Данчев, в своя догматичен фанатизъм, използувайки отделни изказвания на Пенчо Славейков и опирайки се на увлеченията му по немския идеализъм, отрекоха значението му в литературата. Те не догледаха, че покрай тия негови идеалистически увлечения, Пенчо Славейков беше страстен пропагандатор на народната поезия, автор на произведения, пропити с народен дух, че той беше прогресивен общественик, сатирик и полемист, враг на царедворската немска камарила, на бюрокрацията, на криворазбрания парламентаризъм и че в лицето на „фасулковците“ той бичуваше аристократическите замашки на българската буржоазия, нейната байганювщина, нейния обществен и политически разврат. Затова в оценките си тия критици не отидоха по-далеч от обикновения формализъм и фактически зачеркнаха този голям български поет от страниците на нашата литературна история.

Получи се същото и с П. К. Яворов, комуто затвориха вратите на литературата, заради индивидуалистическата поезия от втория период на творчеството му. Правилно ли е това? Не е правилно, доколкото в поезията му от този период могат да се открият моменти на обществен романтизъм, пък ако щете и на песимизъм, като резултат на отвращението на този поет от дълбоките недъзи на обществения строй. Те бяха длъжни, поради това, че в първия период Яворов е социалист и изобщо прогресивен поет, да задълбочат анализа си на неговото творчество и върху втория период, за да дадат, макар и критическа, но правилна марксическа оценка на това творчество.

Друг пример. В своята книга „Българската литература" П. Зарев, като разглежда писателите на критическия реализъм след Освобождението — Вазов, Алеко Константинов, Елин Пелин, веднага минава върху Св. Минков и А. Каралийчев, като пропуща цяла редица автори от това направление — Захари Стоянов, Т. Г. Влайков, А. Страшимиров, Г. П. Стаматов, — смятайки наверно тия писатели не тъй важни за неговото внимание на литературен историк и критик.

Нашите критици премълчаваха, заобикаляха или отричаха значителни наши писатели от миналото, забравяйки, че по основния си характер българската литература е демократична и хуманистична и че отделните грешки на тия писатели се дължат на самата противоречивост на епохата. Въпросът за правилен и цялостен мироглед, какъвто е мирогледът на марксизма-ленинизма, в литературата изниква, както е известно, след Октомврийската революция, когато станаха общо достояние писмата, статиите и изказванията на Маркс, Енгелс, Ленин и Сталин — за културното наследство, за класическата гръцка литература, за Шекспир, Сервантес, Дикенс, за критическите реалисти на деветнадесетия век — Стендал, Балзак, Мопасан, за великите руски поети и писатели реалисти — Пушкин, Лермонтов, Некрасов, Гогол, Толстой. Тия документи дадоха възможност на писателите да се ориентират в цялата сложност на историческото и литературно развитие. Случаят с Максим Горки не трябва да ни очудва, защото, като основоположник на социалистическия реализъм, Горки израстна под непосредственото влияние на Ленин, а и сам той има не малко лутания. И сам той — за себе си — води борба за истински марксистко-ленински мироглед. Тази борба за голям брой писатели продължава и до днес. И днес не всеки писател е гарантиран от грешки по отношение на своя мироглед. Колко повече ние трябва да бъдем внимателни към писателите от епохата на прехода на първоначалното натрупване на капитала у нас към епохата на прерастването на капитатизма в империализъм — до нашата ярко очертана епоха на борба между двата световни лагера — на империалистическата агресия и лагера на мира и социализма.

В това отношение нашата критика извърши редица грешки и опущения. В тях се отразява неспособността на тази критика „да се справя с литературните факти", както се казва в редакционната статия на „Работническо дело".

Ще си позволя да напомня от моя доклад пред годишното събрание на Съюза на писателите 1949 г. следното за недостатъците на нашата критика:

„За нашата критика не е съвсем ясно съзнанието, че ние създаваме литература — национална по форма и социалистическа по съдържание и че тази национална литература е наше скъпо достояние, която сме длъжни да отглеждаме грижливо, да я пазим и да се гордеем с нея".

Тия и други грешки се дължат, по наше мнение, също така и на обстоятелството, че нашите меродавни критици, тия, за които се говори в статията на „Работническо дело" и тия, за които не се говори, нямаха и нямат исторически подход към литературните

факти и явления. Много ярки примери за това можем да намерим в книгата на Пенчо Данчев „Съвременни български поети". Под това обединяващо заглавие в същност са събрани отделни статии и рецензии за някои поети от по-старото поколение, като Христо Радевски, Младен Исаев, Ламар, Н. Фурнаджиев и други по-млади и най-млади. Всичко това обаче е така безсистемно организирано, лишено от правилен исторически поглед, че у читателя остава крайно неопределено впечатление за ролята и значението на тия поети в развоя на нашата съвременна литература. Специално за поезията на Христо Радевски и Младен Исаев се правят дълги анализи от формалистичен и естетичен характер, като се взима тяхната поезия вън от историческото време, в което е създадена, без да се изтъква характера на фашистката епоха, както и борбата на тия поети с оръжието на своята поезия срещу фашизма и фашизирането на литературата. Без да се взимат същевременно под внимание цензурните условия на работа, което принуждаваше нашите писатели и поети да говорят иносказателно, на „езоповски" език или под сурдинка. Затова не е прав Пенчо Данчев, когато отрича на поезията на Младен Исаев от този период „всякаква революционна насоченост."

Изобщо между важните и съществени опущения в работата на нашите критици трябва да отбележим тяхното систематично премълчаване или заобикаляне на нашата прогресивна и антифашистка литература от 1923 до 9 септември 1944 година. Те като че не дооценяваха литературата от този период, забравяйки, че тя бе важно средство в борбата срещу фашизма, че създаде цяла редица писатели, които днес образуват ядрото на нашата литература, допринесе за революционното възпитание на народа ни и помогна за разгрома на фашизма. А как, като марксисти и критици, като литературни историци, те си представляват историята на българската литература, без да са изследвали и дали оценка на литературата през антифашистката борба?

В периода на борбата срещу фашизма нашата прогресивна литература получи от съветската литература такива ценни уроци и такъв опит, които ѝ помогнаха да се ориентира върху позициите на социалистическия реализъм и да заеме, след Девети септември, правилен курс за отразяване на новата действителност, за създаване на истински, реалистични и революционни произведения.

Що се отнася до съвременната литература, нашата критика показа от една страна неоправдана строгост и от друга — творческо благодушие. Повечето от книгите на такива изтъкнати писатели и поети, като Ст. Ц. Даскалов, Ламар, Ив. Бурин, Гьончо Белев, Крум Пенев, Н. Марангозов, Орлин Василев и редица други бяха неправилно, недостатъчно или погрешно оценени. Неправилно, благодушно отношение имаше нашата критика към младите поети, като насърчаваше и печаташе в „Литературен фронт" и „Септември" явно несъстоятелни и слаби стихотворения, макар и написани по „изискванията" на критиката и привидно „отразяващи" нашата нова действителност. Като един от редакторите на сп. „Септември", аз съм реагирал срещу това неправилно отношение, държал съм за по-го-

ляма свобода в образите и тематиката, за по-голямо художествено майсторство, по-широк поглед и емоционално богатство.

Особено ясно изпъкна дълбоката безпомощност на нашата литературна критика да се справя с непрестанно изникващите нови литературни явления и факти по въпроса за оценката на романа „Тютюн".

„Литературната критика има високо призвание — завършва статията в „Работническо дело". — Тя трябва да осигурява правилно партийно ръководство на литературата, тя трябва да дава вярна оценка на литературните произведения, излизайки от интересите на народа, на държавата, а не от лични интереси. Тя трябва да води литературата напред към все нови и нови успехи..."

„Всичко подлежи на критика, дори и самата критика" — казва Белински. Ние не трябва да се боим да подлагаме на критика писанията на критиците, да сочим техните грешки, заблуждения, несъобразности. Само така нашата литературна критика ще расте идейно и ще изпълнява правилно своите задачи.

Тия задачи, както правилно сочи статията на „Работническо дело", целят създаването и насочването на литературното производство в пътя на социалистическия реализъм, съобразно с етапите на социалистическото преобразование на нашата страна, с израстването на новите хора и новите отношения, с правилното творческо възпитание на писателите.

Затова критиката трябва да обича талантливите писатели, да се радва на успехите и да страда за несполуките им, да има патриотическо отношение към литературата, като най-ярка манифестация на националния дух и характер, дълбок и многостранен израз на чувствата и копнежите на народа за осъществяване на най-великите идеали на нашата епоха — мир, демокрация и социализъм.

Между многото причини за „неблагополучието" на нашата литературна критика, които бяха вече изтъкнати, на първо място стои безспорно все още слабото овладяване на метода на марксистко-ленинския анализ на художествените произведения, задълбоченото и всестранно опознаване на съветската литература и критика, за правилни изводи по отношение на нашата все още останала на по-друг етап на развитие социалистическа литература.

Тук трябва да прибавим, за оправдание на критиката, че повечето от тия критици дойдоха в литературата направо от университетската скамейка, че не бяха тясно свързани с борбите на Партията и с общественото развитие през последните три десетилетия на фашистката диктатура, а някои, пряко или косвено, бяха свързани с „Златорог" и изобщо с буржоазната естетическа критика.

Едновременно бих искал да изтъкна, че не всичко в тяхната работа е порочно и осъдително. Те можаха, повече или по-малко, да насочат творчеството на нашите писатели, за жалост само теоретично, върху марксистко-ленински позиции, и въпреки безспорните си грешки, да покажат на писателите техния път, път на все по-голяма близост с народа, със социалистическото строителство. На практика обаче те нямаха живо заинтересувано отношение към ли-

тературата като близка тям дейност. Това е отразено и в книгите им, които покрай някои правилни теоретични положения, страдат също от едностранчивост и догматизъм. Положителни елементи намираме, например, у П. Зарев в книгата му „Българска литература", както и у Стоян Каролев в книгата му „Димитър Благоев като литературен критик", с голяма преднина на схематизъм.

Що се отнася до нас, до Литературния институт, ние трябва да имаме винаги пред очи указанията на Партията, на др. В. Червенков, на редакционната статия на „Работническо дело" за романа „Тютюн", за да продължим с успех задачите, които са ни поставени от Партията и Правителството — създаването на такива условия в материали, научен кадър, идеологична подготовка, които да ни бъдат под ръка за написването на истински-научна история на българската литература.

Във връзка с работата на Литературния институт бих искал да отбележа, че нашите критици, макар че са членове на научния съвет, не бяха много отзивчиви към работата на Института. Те не гледаха сериозно на неговите задачи, не се отзоваваха на неговата работа.

Известно е, че задачите на Института за българска литература ще растат и те наистина непрекъснато се разширяват. В близките няколко години той ще стане истинско средище за разработване проблемите на нашата литература, литературна история и критика.

Създаването на истинска марксистко-ленинска история на българската литература, като основна задача на Института, е такова важно национално дело, което трябва да обедини около себе си най-голям брой вещи сътрудници, да събере огромен материал, за да може да пристъпи към изпълнението му във всеоръжието на марксистко-ленинската литературна теория и естетика.

Затова теоретичните и методологични проблеми из областта на творческия процес, на литературното развитие, на периодизацията на литературата в светлината на учението на марксизма-ленинизма, на учението на Сталин за езика — трябва да станат основни проблеми в научната работа на Института.

От името на Института аз благодаря най-горещо на ония наши сътрудници, академици и членове-кореспонденти, както и членове на научния съвет и научни сътрудници, които не пожалиха и не жалят труда си за изграждането на Литературния институт, като средище на най-широко научно разработване проблемите на нашата литература. На първо място, естествено, — на ръководството на БАН и особено на нейния Председател, др. акад. Тодор Павлов, който, като теоретик на марксистко-ленинската естетика, като литературен критик е следвал изобщо правилния път на нашата критика. И преди и след 9 септември др. Т. Павлов показа в своите теоретически статии, както за съвременната ни литература, и особено за литературното ни наследство, правилно отношение. Не случайно на Петия конгрес на Партията др. В. Червенков каза: „В областта на философията (а то значи и в литературната критика и марксистко-ленинската естетика — Л. С.) нашата Партия има значителни завоевания още от

времето на Димитър Благоев. Голяма е заслугата в тази област на др. Тодор Павлов".

Нека бъдем благодарни на нашата Партия, че тя можа в удобен момент да се намеси, за да извлече критиката ни от задънената улица, дето тя все повече се уединяваше. Да бъдем благодарни на др. Вълко Червенков, че както винаги и сега се явява наш най-добър учител и съветник. Нека работим неуморно, за да стане българската литература наистина национална по форма и социалистическа по съдържание, да създаде такива високо-идейни художествени произведения, които да бъдат гордост за нашата нация и за нашата епоха.

Изтъквайки грешките на нашата литературна критика, ние трябва да направим всичко за нейното издигане на по-високо идейно равнище, такова равнище, което да отразява истинския образ на литературата, да бъде, по думите на Белински, „съответна на ония явления, за които отсъжда", да бъде „осъзнаване на действителността". Тя трябва да има широк поглед, да ръководи литературата и писателите, като разкрива пътя на тяхното развитие, развитието на живота, на новия трудов човек към утрешния свят на комунизма.

Н. Й. ВАПЦАРОВ[1]

Акад. Тодор Павлов

Известни са на всички ни знаменитите думи на другаря Сталин и Георги Димитров, че не само големите, но и малките народи могат да създават прекрасна национална култура, могат да имат забележителни достижения в областта на науката, изкуствата и културата. Историята на нашия народ е красноречиво доказателство на тая велика истина. Имена като тия на Паисий и Раковски, Левски и Ботев, Благоев и Димитров, Кирков и Коларов, Л. Каравелов и П. Р. Славейков, Алеко Константинов и Гео Милев, Иван Вазов и Пенчо Славейков, Христо Смирненски и Христо Ясенов, Пею Яворов и Сергей Румянцев и на много други пламенни патриоти и борци за народна свобода, култура и напредък, са най-доброто доказателство и илюстрация на тая истина. Едно от тия имена е името на Никола Вапцаров, който умря геройски за своя народ и постигна безсмъртие чрез народа, осъществяващ днес най-смелите мечти на поета, като отърсва нашия живот от всяка плесен и все повече го превръща в дивна песен. Никола Вапцаров стана и навеки ще остане наша национална слава и гордост, една от най-бляскавите манифестации на героизма, демократичността и творческо-културните сили на нашия народ, което се признава вече не само у нас и не само в СССР и в народно-демократическите страни, но и във всички почти културни страни, гдето поетичното дело и героичната смърт на Никола Вапцаров предизвикват у честните и прогресивни хора истинско удивление и възторг. Не е случайно поради това, че Вапцаров даже в Англия, да не говорим за Франция и демократична Германия, става един от масово четените и любими работнически и народни поети.

У нас неговото велико поетично дело тепърва ще бъде всестранно проучвано и преценявано, тепърва има да играе оная голяма и важна във всяко отношение роля, която, както неотдавна казах в една своя статия, подчертано бе посочена преди всичко от нашата Партия, от Георги Димитров и другаря Вълко Червенков.

На честването на нашия велик революционер и поет са посветени у нас и в редица други страни стотици тържествени събрания, пишат се статии и студии, рецитират се неговите безсмъртни песни, разказва се за неговия велик подвиг, за неговото безсмъртно поетично дело.

---

[1] Встъпително слово, произнесено на 21. VII. 1952 г. при откриване тържествената научна сесия на БАН, посветена на 10-годишнината от разтрела на Н. Й. Вапцаров.

Именно на прекрасния живот, на революционната дейност, героична смърт и забележителната поезия на Никола Вапцаров е посветена днешната наша тържествена научна сесия, организирана от Българската академия на науките.

С организирането на тази научна сесия нашата Академия на науките и въобще нашите научни и културни работници не само отдават дължимата дан на великия безсмъртник, но същевременно те използуват този прекрасен случай, за да извършат критически и самокритически преглед на всичко писано досега у нас върху живота и творчеството на Никола Вапцаров и да си поставят за по-нататъшно изследване и разрешаване, във връзка именно с неговото творчество, редица основни и актуални въпроси на днешното ни социалистическо-реалистическо изкуство и на нашата марксистка естетика, литературна теория, история и критика.

Във връзка именно с това, без да се впускам в разглеждането на всички онния по-конкретни и по-специални въпроси, които са предмет на трите доклада на нашата сесия, ще си позволя да отбележа тук, в духа на току-що казаното, следното.

Преди всичко поетичното творчество на Никола Вапцаров, именно защото е необикновено интересно и ценно във всяко отношение, изисква от литературните теоретици, историци и критици най-конкретен исторически анализ и оценка. То е великолепна школа за конкретно творчески-марксистко отношение към въпросите на нашата литература, на нашата поезия. Не е достатъчно например да се каже, че Никола Вапцаров беше пролетарско-революционен поет, народен поет, реалист с елементи на най-прогресивна романтика и пр. Защото пролетарски поети, народни поети, реалисти с елементи на прогресивна романтика ние имахме и преди него, и след него. За да се разбере правилно характера и значението на неговата поезия, трябва да изхождаме преди всичко от конкретната обстановка, от конкретните условия и задачи на нашето пролетарско революционно и народно антифашистко движение от периода, когато Вапцаров излезе на литературната сцена и пишеше своите забележителни поетични творби. Без да засягам международната обстановка, достатъчно е да отбележа, че това време беше времето на най-свирепия фашистки терор у нас и същевременно на подготовката на победоносното Деветосептемврийско въстание, макар преждевременната смърт на поета да му попречи да доживее до нашата победа. Това време обаче беше оптимистично-героично, в най-висока степен динамично, пълно с грандиозни противоречия и с не по-малко грандиозни революционни перспективи. Тъкмо всичко това се отрази по един блестящ начин в поезията на Вапцаров и то така, както това не виждаме дори и в поезията на Смирненски и Гео Милев преди него.

Във връзка с това пред нашата литературна теория, история и литературна критика поезията на Никола Вапцаров поставя по особено настойчив начин въпроса за правилното социалистическо-реалистическо решаване на въпроса за диалектически-противоречивото единство на идейното съдържание и художествената форма в нея, а също и в цялата ни днешна социалистическо-реалистическа поезия. Това е един извънредно сложен и труден въпрос. Аз ще отбележа

тук само, че тъкмо поезията на Вапцаров ни дава прекрасно доказателство, че не всяко идейно съдържание гарантира истинското величие и значение на даден поет, на дадена поезия. Също така тъкмо поезията на Вапцаров е прекрасно доказателство, че художествената форма има най-дълбоките си корени или източници не в личността на автора, в неговата творческа психология и литературна школовка и пр. Художествената форма на Вапцаровата поезия, както и на всяка истински велика поезия, може и трябва да се обяснява и преценява преди всичко и главно във връзка с обективното обществено-историческо и културно развитие на нашето общество в дадения момент, във връзка също така с международните условия и задачи на революционното пролетарско движение, на състоянието на културата и литературата в Съветския съюз и т. н. Индивидуално изработените художествени възгледи, вкус, поетична техника и пр. имат, разбира се, известно, и не малко, значение. Опитайте се обаче да разберете и оцените правилно оригиналната форма на Вапцаровата поезия само с тяхното влияние и вие лесно ще се убедите, че от вашия анализ и преценка няма да се получи нищо сериозно.

Вапцаровото поетично творчество е забележително и по това, че то особено ярко и настойчиво поставя пред нашата литературно-историческа, теоретическа и критическа мисъл също и въпроса за диалектически-противоречивото единство (а не антагонистическо, както това бе например у Балзак и други буржоазни критически реалисти) на мироглед и художествен метод. Както писах вече в една своя статия, Вапцаров дълбоко се интересуваше от въпросите на нашата марксистка философия и естетика и по негово настояване аз трябваше да изнеса в създадения и ръководен от него македонски кръжок няколко доклади по въпросите на нашата философия и естетика, както и по въпроса за новата македонска поезия. Поезията на Вапцаров е образцов пример за това, че няма и не може да има истинска социалистическо-реалистическа поезия без правилен научен марксистко-ленински мироглед, но същевременно тя е също така образцов пример за това, че научният мироглед, макар да има първостепенно определящо значение за социалистическо-реалистическото изкуство, не се отъждествява абсолютно и метафизически със социалистическо-реалистическия художествен метод, чиито корени или източници ние сме длъжни да търсим както в конкретното обществено, общокултурно и литературно развитие в дадени исторически условия, така и в самата личност, възпитание и пр. на художествения творец. Творчеството на Вапцаров беше, остава и до днес един от най-прекрасните примери за диалектически-противоречивото единство на научния марксистки мироглед и реалистическия художествен метод, с органично присъщите му елементи на най-прогресивна, социалистическа романтика.

В светлината на гениалния труд на другаря Сталин „Марксизмът и въпросите на езикознанието“ за нас сега е ясно и трябва да ни става все по-ясно отношението между общонародния език и художествения стил у Вапцаров, пък и не само у него. Всеки поет е длъжен да владее до съвършенство общонародния литературен език, но същевременно той е длъжен да има и свой художествен

литературен стил, свой художествен литературен език. Вапцаров ни дава прекрасен пример за правилното поставяне и решаване също и на този въпрос. Известно е как Вапцаров като същински етнограф-фолклорист събираше и записваше в своите бележници разни думи и изрази от нашата народна реч. Известно е обаче също така как той ги преваряваше в котела на своето художествено творчество и как те в неговите забележителни песни получаваха своеобразно художествено оформление, запълваха се с ново идейно и естетическо съдържание, превръщаха се в мощно средство или оръдие не само за простото общуване между хората, не само за проста обмяна на мисли между хората, но и за дълбоко, революционно-идейно и естетически-художествено въздействие върху читателя. Вапцаров владееше прекрасно българския език, но същевременно той беше и велик художник-майстор на нашата родна художествена реч, имаше свой собствен поетичен стил и постигаше с него забележителни резултати, в смисъл на идейно-политическо, мирогледно и художествено мобилизиране, организиране и преобразуване на съзнанието на читателя. Не е случайно поради това, че Вапцаровите песни станаха любими песни на нашите работници и всички трудещи се още преди Септември, а особено след Девети септември. Нашите литературни историци, теоретици и критици са длъжни задълбочено, конкретно и същевременно обобщаващо да изучат и преценят всички тия факти.

Поезията на Вапцаров е забележителна и по своя класово-партиен и същевременно народностен характер и значение. Тя е образцов пример за това, как истинският наш пролетарски класово-партиен поет трябва да бъде същевременно дълбоко народен поет, трябва да бъде дълбоко народностен, да отразява в поезията си не само мислите, чувствата, делата и тенденциите на пролетарската класа и на нейната партия, но същевременно и ония на най-широките трудещи се маси, ръководени от класата, начело с нейната партия. И тъкмо поради това поезията на Вапцаров, като беше винаги ярко партийно-тенденциозна, същевременно беше и в най-висока степен художествена. Всички тия факти също трябва да станат предмет на най-задълбочено изследване и обобщение от страна на нашите литературни историци, теоретици и критици.

Много още може да се каже все в тоя дух за поезията на Никола Вапцаров и за нейното огромно значение за нашата литературна история, теория и критика. Не се съмнявам, че много от тия въпроси ще бъдат засегнати в докладите, които ще бъдат изнесени на нашата сесия. Ще си позволя само да се спра пак съвсем накратко и в най-общи черти върху друг един въпрос, за правилното поставяне и решаване на който пак поезията на Вапцаров ни дава необходимия материал и основание. Думата ми е за великия патриотизъм и пролетарския интернационализъм на Никола Вапцаров и на неговата поезия. Тя е образец на блестящо единство на истинския патриотизъм и най-последователния пролетарски интернационализъм. Както е известно, Никола Вапцаров се роди, живя, работи, бори се, твори своята безсмъртна поезия и геройски умря в „социалната политическа и културна среда“ на нашия, българския народ,

поради което, съгласно с Лениновото определение на отечеството като социална, политическа и културна среда, сред която живее и се труди даден народ или класа, ние с пълно право го считаме за велик български патриот. Факт е, че той живя, работи и геройски умря като член и активен работник на Българската комунистическа партия, като син на българската работническа класа. И поради това именно българският народ сега чествува неговото революционно дело като дело на велик български патриот, който същевременно обаче, в качеството си именно на последователен докрай комунист, беше и остана до края на живота си велик пролетарски интернационалист. А като пролетарски интернационалист той гледаше на Съветския съюз като на свое второ, социалистическо отечество. Както е известно, най-големите учители в поезията на Никола Вапцаров измежду нашите поети бяха Ботев и Смирненски, а измежду руските поети — Пушкин, Горки и Маяковски. В стихотворението си за Пушкин Вапцаров разказва как нашите работници чувствуват Пушкина като свой другар, като свой учител, като свой роден поет. Сам той, Вапцаров, разказвайки как руските работници, момичета, матроси обичат Пушкина и живеят радостно и вдъхновено с неговата поезия, пише:

Това е там
но ето днес —
защо? — не знам,
но аз се уча
да пиша всеки свой протест
тъй искрено
и толкоз звучно.

Искрено и звучно, както пишеше Пушкин, както разказваше покъсно Горки и както твореше още по-късно прекрасната си поезия Владимир Маяковски. А в стихотворението „Селска хроника", разобличавайки експлоататорската и антинародна природа на буржоазната държава, Вапцаров казва:

И ако нас ни карат
да умираме
и ако нас ни тикат
към куршумите,
то сигурно и лудия
разбира,
че ние трябва
да си кажем думата.

Та казвам аз,
понеже няма
олио,
и хлябът е
от мъката
по-чер,
един е лозунга:
Терора долу!
Съюз с СССР!

Поетът не доживя Деветосептемврийската победа, съюза със СССР и строителството на социализма при великата и неоценима всестранна помощ на СССР и лично на другаря Сталин, но нима е

трудно да се разбере от тия и други стихове, изказвания и революционни дела на поета, че той действително още тогава е гледал на Съветския съюз по Димитровски, т. е. гледал е на него като на свое второ социалистическо отечество?

Той написа също така редица знаменити песни за революционна Испания, на която по-рано е гледал като на „страна на шлагерите и камите", на „ревността и псувните", но след започналата се там революционна борба той пише:

Сега за мене ти си участ.
Сега за мене си съдба.
И аз участвам неотлъчно
в борбата ти за свобода.

Сега горя, сега се радвам
на всеки боен твой успех
и вярвам в силата ти млада —
във нея свойта сила влех.

Сега се бия до победа,
в картечните гнезда прикрит,
из улиците на Толедо
и пред стените на Мадрид.

Известно е, че мисълта, чувствата и поетичното вдъхновение отведоха Вапцарова и по-далече от Испания — чак до Фамагуста и Филипините. Същевременно, обаче, Вапцаров, който бе роден в Македония, запази до края на живота си своята любов към „любимия Пирин", „лазура над Охрид" и „светлия бряг на Егея". Той написа цял цикъл стихотворения, в които възпя именно македонския народ и земя, като в едно от тях казва:

Аз пак те обичам,
Родино на Гоце и Даме,
защото израстнах,
защото закрепнах във теб.
И нося в сърцето си младо
тревожното знаме
и вечния устрем
на всички без покрив и хлеб.
(„Родина)"

А) стихотворението си „Земя" поетът завършва така:

Спомням си само.
И ето, нахлува кръвта
в сърцето, което
топи се от някаква нежност...
Моя страна! Моя прекрасна страна!...
Поена с кръв
и разлюляна
в мятежи!

У Вапцаров има и други подобни песни, дълбоко лирични, необикновено искрени, бих казал, с характер на истинска изповед, посветени на Пиринска Македония и въобще на Македония и нейния революционен и героичен народ. Значат ли обаче тия стихотворения, че Вапцаров не е обичал българското отечество и българския, също така революционен, героичен народ? Не значи, разбира се. Значи

ли също всичко това, че Вапцаров е бил някакъв македонски шовинист, българомразец, ограничен македонстващ националист, какъвто се опитват да го представят кулишевци, за да го развенчеят като истински патриот и пролетарски интернационалист и да използуват героичния подвиг на неговия живот и чудесната му революционна поезия за своето юдинско предателско дело в служба на американските и други империалисти военноподпалвачи, расисти, космополити и национални нихилисти? Не значи, разбира се. Всичко това значи само едно — че социалната, политическа и културна среда на поета Вапцаров не се ограничаваше с нашата, българската, социална, политическа и културна среда, а беше по-широка, като обхващаше в себе си и средата на Съветския съюз, и средата на неговата любима Пиринска и цяла Македония, та дори и средата на революционна Испания. По тоя начин патриотизмът на Вапцаров естествено и необходимо преминаваше в последователен докрай пролетарски интернационализъм, който е смъртно ненавиждан от всички и всякакви кулишевци, пангалосовци, ялчъновци, франковци, чърчиловци и трумановци.

Съвсем ясно е, че това явление е нещо ново и качествено различно от всичко наблюдавано досега в историята на нашия народ, макар известни елементи от него да намираме например още у Ботев и Левски.

Ето ви, значи, още една значителна тема за нашите литературни историци, теоретици и критици, още повече като имаме предвид и великия пример на безсмъртния Георги Димитров, който също така, като беше първокласен, нещо повече, най-великия български патриот, същевременно наричаше Съветския съюз свое второ отечество, както гледаше също и на Македония и македонския народ като на своя близка, скъпа страна и народ.

И поради това именно ние гледаме на прекрасната поезия на Вапцаров като на наша национална и интернационална слава и гордост, а по-специално ние, българските научни, литературни и културни работници, гледаме на нея като на неизчерпаем рудник за правилно поставяне и решаване на всички почти основни въпроси на нашата марксистка социалистическо-реалистическа литературна история, теория и критика. И ето защо на днешната тържествена научна сесия, посветена на нашия велик национален и интернационален революционер-герой и поет, ние, българските академични работници, гледаме като на мощен стимул за по-задълбочено и всестранно разработване на основните исторически, теоретически и литературно-критически въпроси на днешното ни социалистическо-реалистическо изкуство и естетика. Особено важни задачи в това отношение лягат върху нашия Институт за българска литература, който трябва да помни, че неговата задача в никой случай не може да се изчерпи със събирането и издаването на документи и материали за живота и поетичното творчество на Вапцаров и че е длъжен правилно и всестранно, творчески-марксистки да изследва, прецени и обобщи всички документи и материали, за да ни даде в непродължително време както една истински научна биография на поета, така и специални, дълбоко научни, творческо-марксистки исторически, теоретически и ли-

тературно-критически студии и книги върху героичния живот и поетичното творчеството на поета.

За да завърша своето кратко встъпително слово, разрешете, другари и другарки, от ваше име и от името на нашата Академия да изкажа особено гореща благодарност на скъпите гости, които са дошли у нас, за да вземат братско участие в нашето народно честуване на великия наш пролетарски революционер и поет Никола Вапцаров, като същевременно изказвам най-дълбоката ни благодарност на културната общественост, правителствата, академиите на науките и писателските съюзи на СССР, народно-демократическите страни, Германската демократическа република, Китайската народна република и много други страни, които също устроиха и устройват народни честувания на нашия революционер и поет във връзка с десетгодишнината от неговата геройска смърт.

За нашата сесия, за цялата наша културна общественост и за целия наш народ е истинска гордост и чест, че днес тук присъствуват редица най-видни писатели и културни дейци, които са дошли, за да вземат участие както в нашата сесия, така и в предстоящето тържествено заседание, което ще се състои на 23 т. м. в Народния театър.

Тук присъствува др. Ли И-Ман, член на Китайската делегация, която тези дни подписа културната спогодба между Народна Република България и Китайската Народна Република.

Гост на нашата сесия е другаря Вацлав Пекарек, бележит чехословашки писател, главен секретар на Съюза на чехославашките писатели и съветник по литературните въпроси на Министра на училищата, науката и изкуствата.

Гост на нашата сесия е също другарят Ференц Юхас, бележит унгарски поет, лауреат на наградата „Кошут“ и наградата „Йожеф Атила“.

Скъпа гостенка на нашата сесия е и другарката Анния Вамелвуо, бележита финландска писателка, която е написала 7—8 книги стихове, проза и драми и активно участвува в живота на Финландския народен театър.

От ваше име и от името на нашата Академия, на цялата ни културна общественост и целия ни народ, поздравлявам нашите скъпи и именити гости с българското: „Добре дошли, скъпи братя, в героичната страна на Георги Димитров“.

Да живее дружбата и културното сътрудничество между нашите народи — залогът за нашето правилно развитие по пътя на мира, демокрацията и социализма, винаги и неизменно под общото знаме на дружбата на всички народи с народа на великия Съветски съюз и под ръководството на най-великия човек на нашата епоха, корифея на науката и знаменосеца на мира, любимия и роден Йосиф Висарионович Сталин.

Вечна слава на великия революционер и пролетарски народен поет, паднал героично в борбата на нашия народ за мир, демокрация и социализъм, за правда, щастие и красота — Никола Йонков Вапцаров!

ПОЕТИЧНОТО МАЙСТОРСТВО НА ВАПЦАРОВ[1]

Проф. Георги Цанев

Вапцаров днес е един от най-популярните и любими поети у нас. Особено любим е той на нашата младеж, която се бори с остатъците на старото и строи социализъм. Неговото обаяние расте, разширява се непрекъснато. Неговата поезия притежава изключителна действена сила, звучи винаги с актюелна призивност, вдъхновява за борба и творчество. Това се дължи, разбира се, преди всичко на нейното богато, значително идейно-емоционално съдържание. Увличащата и възпитателна сила на тая поезия се повишава и от внушението на жизнения подвиг на автора. Неговият живот по своята идейна възвишеност, нравствена чистота, героизъм и преданост на Партията е сам една поема. Вапцаров със своя борчески живот на комунист е един от типичните герои на последния период от антифашистката борба.

Основният патос на историческия момент и нравствената личност на автора са намерили в творчеството на Вапцаров високо художествен израз. Неотразимото трайно въздействие на неговата поезия се обуславя от дълбокото единство между съдържание и форма в нея, от неговото поетично майсторство.

Да се говори за поетичното майсторство на Вапцаров — това значи да се проследи пътят, по който идейно-емоционалното съдържание е получило формата на високо изкуство. Това значи да се разкрие своеобразието на неговата поезия — онова, което го отличава като творец от другите поети. Това значи да се посочат специфичните похвати, чрез които у него се отразява животът „по законите на красотата“ (Маркс). Това е голяма задача, която тепърва ще бъде обстойно решена от нашата критика. По нея ще има много да се работи и пише. Постигнатото до сега е съвършено малко. В моя доклад и аз не си поставям за цел да изчерпя въпросите около тая голяма задача — ще изтъкна само някои по-важни положения.

Не може да се говори за поетичното майсторство без връзка с идеите, мислите, чувствата в художествените произведения. То е в пряка зависимост от съдържанието, — разбира се, и от таланта на автора. Но самият талант се манифестира чрез дълбокото и вярно отражение на живота, осъществява се чрез художественото въплъщение на значително идейно-емоционално съдържание.

Характерна черта на Вапцаров като творческа личност е съзнанието за голямото значение на поетичната форма, от една страна, и за органическата връзка между поетично майсторство и значи-

[1] Доклад, изнесен на 21. VII. 1952 г. на тържествената научна сесия на БАН, посветена на 10-годишнината от разстрела на Н. Й. Вапцаров.

телно съдържание, извлечено от живота, от друга. Той се отнася извънредно сериозно към работата на поета. Художественото творчество, според него, е трудна и отговорна дейност. Не може да се пише какво да е и как да е. Всички, които познават отблизо Вапцаров, свидетелствуват с какво дълбоко съзнание на отговорност се е отнасял той към собственото си дело като поет. „Той смяташе писането на стихотворения — казва в спомените си за него Младен Исаев — за крайно сериозна работа, за която се иска голяма подготовка и преди всичко талант“.[1] Вапцаров има и едното, и другото. Като поет той израства под въздействието на нашата обществено-политическа действителност след войните, особено след Септемврийското въстание и през 30-те години, от една страна, а от друга, под влиянието на демократични поети реалисти наши и чужди. Първият негов учител е народната поезия. В развитието му като поет видно място заемат Ботев, Яворов и Вазов. Естествено, върху него оказва особено въздействие пролетарско-революционната литература, ръководена от Комунистическата партия, и на първо място Христо Смирненски и Христо Радевски. На Радевски, според Бойка Вапцарова, той гледал „като на по-голям брат“, от когото можел „да научи много неща“.[2] Макар да познава някои западно-европейски реалисти, като Балзак, Стендал, — Вапцаров изпитва в същност мощното влияние на великите руски класически и съветски писатели. След Чернишевски и Добролюбов, от които усвоява материалистическата теория за изкуството, и съветското литературознание, от което изучава метода на социалистическия реализъм, той чете с увлечение писатели като Лев Толстой и Чехов и поети като Пушкин, Лермонтов и др. Особено го увлича Пушкин, от когото знае цели произведения наизуст. Любовта си към гениалния руски поет той е засвидетелствувал и в специално стихотворение, в което признава, че се е учил от него да пише

всеки свой протест
тъй искрено
и толкоз звучно.

В неговата подготовка и като революционер, и като поет играе извънредно голяма роля Максим Горки. От него се учи да прониква в живота и в душата на работника и как да пристъпва конкретно към всеки човек, учи се на борческа издържливост и социалистически хуманизъм. Постоянният негов учител е съветската поезия, чиито представители като Исаковски, Сурков и др. той познава добре. Но, безспорно, най-близко е чувствувал до себе си Маяковски и най-много е научил от него. В спомените си Бойка Вапцарова изтъква огромната роля, която Маяковски е изиграл за оформяването на Вапцаровата поезия в духа на социалистическия реализъм. „Това, което Вапцаров търсеше в началото на своя поетически път, — пише той — му бе подсказано от Маяковски. Той разбра как трябва да се твори социалистическо изкуство и се учеше непрекъснато от великия съветски поет“.[3]

[1] Сборник Никола Йонков Вапцаров, 1947, стр. 52.
[2] Бойка Вапцарова. Спомени за Вапцаров, 1952, стр. 188.
[3] Там, стр. 183.

Моята задача не е да изследвам подробно под чие влияние се е развивал Вапцаров и от кого какво е научил. Поменах всички тия имена на поети, за да подчертая, че от всички тях изобщо той се е учил на поетично майсторство. А между тия учители има наистина гениални майстори, като народната песен, Пушкин, Горки, Христо Ботев, Маяковски. Минал школата на народната песен и на такива големи поети, той си изработва висока представа и висока мярка за поезия и поради това е крайно взискателен към себе си и към своите другари. Той се възхищава от искреността и простотата, с които народът в своите песни изразява скърбите и радостите си. Сочи като образец Пушкин, от когото трябва да се учи всеки поет. „Сега мнозина от нас — казва той — пишат едни особени стихове или, по-точно казано, стихоплетствуват".[1] Като имаме предвид високите художествени качества на неговата поезия, можем да видим с каква извънредна строгост е слагал той и себе си в числото на ония, които „стихоплетствуват". Това критично отношение към себе си го кара дълго време да се съмнява дали изобщо ще стане поет. Дори след спечелените конкурс с „Романтика" той още не е сигурен напълно в себе си. Поради това силно развито съзнание за отговорност Вапцаров не се решава да събере и издаде стиховете си, докато другарите му не го убеждават в тяхната значителност. А той държи преди всичко за значителното съдържание. В статията си „За творчеството на най-младите", писана през 1941 г., като изтъква, че младите поети не бива да бъдат небрежни към римата, ритъма, образите и изобщо към всичко, което изисква „повече труд и умение", той подчертава, че и обратното е в сила: „можеш да владееш до виртуозност занаята в изкуството, но празно ли е то — жалко за похабения материал".[2]

И за едното, и за другото, т. е. и за формата, и за значителното идейно-емоционално съдържание, той е имал примера на големите писатели, от които се е учил. Като марксист-ленинист той е знаел и като творец лично е чувствувал, че опитът на писателите от миналото трябва да бъде използуван. В току що цитираната статия той упреква младите поети, че отричат позьорски всяко предишно изкуство, че не виждат образците създадени преди тях. „А това — според него — е най-важното във всяка човешка деятелност — да използуваш опита на тези, които са минали преди тебе". Очевидно, още в 1941 г. Вапцаров има съвсем правилно, ленинско отношение към литературното наследство. Тук му е помогнал и докладът на Георги Димитров пред седмия конгрес на Коминтерна. Но това, което е особено важно и което трябва да се подчертае изрично, е, че, като иска от младите да усвоят опита на предишните и на съвременните големи поети, Вапцаров настоява те да запазят своята оригиналност, да вървят по свой творчески път. Много пъти пред свои близки той говори, че е лесно, но безсмислено да се повтаря казаното вече от други, че с това никого няма да трогнеш, защото всеки ще знае, че и преди тебе е казвано и то по-добре. „Всеки поет трябва да пише по новому, — изисква Вапцаров — да

[1] Бойка Вапцарова, ц. кн., стр. 182.
[2] „Литературен критик", г. I, бр. 8, 12 март 1941.

бъде оригинален и неповторим" (к. м.).[1] А за себе си изрично заявява, „че иска да пише по свой собствен начин, да си създаде собствен стил в поезията, а не да повтаря неща казани вече от другиго" (к. м.).[2] И Вапцаров успя да създаде поезия наистина оригинална, само негова, неповторима — неповторима и по съдържание, и по стил.

Неговото майсторство се прояви най-напред в това, че той, освен темите, разработени вече от нашата пролетарско-революционна литература, намери и нови теми, нови образи, нови отношения, нови чувства. Разбира се, той не ги измисли, а ги откри, намери ги в живота — в собственото си битие на работник и в обществената действителност. Темите на „Вяра", „Двубой", „Песен за човека", „Писмо" („Ти помниш ли"), „Романтика", „Горки" и толкова други стихотворения са съвсем нови теми в нашата лирика, чисто Вапцаровски теми. А други — като темите за израстването на работническото класово съзнание при задружния труд в завода, за тежката участ на огняра, за бъдещото социалистическо строителство в „Ще строим завод", „Не бойте се, деца", темите за родината, за борбата в Испания, за пролетта и мн. др. са разработени по съвършено нов, личен начин. Това е Вапцаровска разработка. Материалът, от който е изградена неговата поезия, е оригинален, нов за нашата лирика. Фабричният завод, характерните подробности от живота на работниците в него, отношението към машините, песента на моторите, романтиката на техниката изобщо, образите на огняра, конкретните образи от испанската гражданска война, всички тия черти, с които рисува отношението си към Македония и борбите на македонския народ — това е материал виден, изнесен и пресъздаден в поезия за пръв път, със свои стилни и езикови средства, от Вапцаров. Бихме могли да кажем: целият тоя поетичен свят, който се разкрива в неговото творчество, като художествено отражение е чисто Вапцаровски, неповторим. По него той се отличава от всички други поети. С него Вапцаров направи първото голямо завоевание в поетичното си майсторство — да се познава преди всичко по теми, по материал.

Той знае, че основното във всяко художествено произведение е съдържанието и то съдържание прогресивно. Поезията трябва да отразява живота и борбите на народа, да изразява неговите копнежи и мечти, неговата вяра в утрешния „по-хубав", „по-мъдър" живот. В „Доклад" и „Кино" той се възмущава от ония, които не виждат истинската любов, истинския живот и не отразяват действителността в нейния суров и същински образ. Цялата негова поезия е прекрасен, художествено убедителен документ за силата на изкуството, чиито основен обект са животът и борбите на народа, отразени реалистично. На поета трябва да са ясни законите на общественото развитие и движенията на човешката душа. Истинският, големият поет вижда правилно структурата на човешкото общество и живота, ролята на отделния човек в него. Вапцаров говори за необходимостта от правилно отношение към действителността, към си-

[1] Бойка Вапцарова, ц. кн., стр. 202.
[2] Там, стр. 32.

лите, които движат събитията. Това трябва да лежи в основата на изкуството. Но неделимо от това изискване той поставя и друго. „В своята същност — казва той — изкуството е дълбоко емоционално. Произведенията ни може да гъмжат от прекрасни идеи, от трогателна човечност, но те ще бъдат само полезна публицистика, ако не овладеем майсторлъка да вълнуваме сърцата на хората“ (к. м.).[1]

Ето тоя „майсторлък“ — да вълнува сърцата на хората — владее в съвършенство Вапцаров. И в това се крие една от „тайните“ на неговия успех. Неговата поезия със своята простота, със своята искреност и задушевност търси път направо към сърцето на човека. Тя вълнува дълбоко читателя, защото сама е израз на човешки вълнения, на характерни копнежи, на чувства, стремежи и мечти на работническата класа, на целия трудещ се народ, на всички, които се борят против капитализма и фашизма. Широкият диапазон на нейния лиризъм и неговата сила се определят от нейния дълбоко жизнен извор. Вапцаров успява да долови и отрази съществено от живота и вълненията на работническата класа, защото я познава добре. Той не й съчувствува отстрана — той е всред нея, споделя нейната участ, нейния труд, нейните борби. Живял сред работниците, сам физически работник, той познава от личен опит цялото нейно всекидневие. Той не се отделя никога от хората на труда — те самите гледат на него като на свой близък другар, доверяват му се — а той изучава техния живот, тяхната психология — учи се от тях. Дейността му в Кочериново за него е школа, която го научава на много неща. И до края на живота си той е в постоянни връзки с най-различни хора от народа. „Писателят — мисли той — не бива да се затваря в тесния кръг от приятели. Той трябва да бъде на простор, да се движи между хората, да ги опознае. Работата, която аз върша, ми дава възможност да бъда навсякъде и да виждам всичко“.[2] От това пряко познаване на действителността, от личния опит иде оная енергия, която влива живот в произведенията на Вапцаров и ги прави художествено убедителни. При това, той има рядката способност да наблюдава, има таланта да вижда съществено. Ярките подробности, колоритните белези, незабравимите черти и характерни жестове в неговите стихове са свидетелство за сигурната наблюдателност на художник. Да си спомним като пример само за поведението на истеричната дама, която „сопната“,

тропа, нервира се,
даже проплаква

в „Песен за човека“; или за ония „мъчително тъжни очи“ на гладуващите деца в „Не бойте се, деца“.

Разбира се, отражението не става стихийно, по силата само на таланта — тук има и съзнателна работа. Всички сведения, които имаме от приятелите и близките на Вапцаров, показват, че той дълго и упорито е работил над своите стихове. Виденото, чутото, позна-

[1] „Литературен критик“, г. I, бр. 8, 12 март 1941.
[2] Бойка Вапцарова, ц. кн., стр. 173.

тото не преминава в суровия си вид — то се обработва грижливо. Над стиха си — по свидетелството на Христо Радевски — той работил „с рядка упоритост и амбиция. Многобройните поправки, унищожаването на цялото и почване отново и отново беше нещо обикновено за него. За себе си той напълно прилагаше принципа на Маяковски: „От хиляди тона руда да извади грам радий“[1]. Същото свидетелствуват Г. Караславов и Н. Шмиргела. Според Бойка Вапцарова той имал голям усет към стиха и можел лесно да пише стихотворения, но въпреки това, прибавя тя, „той твореше бавно и поправяше грижливо всяка своя работа“.[2] Почти еднаквите думи, с които дават сведенията си неговите приятели, показват, че това съзнателно отношение на Вапцаров към стиха, тая му грижа да постигне по-голямо майсторство, да доведе до съвършенство своето изкуство е нещо характерно за него. И с това, покрай всичко друго, той би могъл да послужи за пример на днешните наши поети. Той чете работите си на своите другари, внимателно се вслушва в техните критики, спори там, дето мисли, че те не са прави, поправя, където го убедят че е нужна поправка. Написаното стихотворение той не смята за завършено, оставя го да „отлежи“ и чак след това го печата. Често той мисли дълго върху отделни думи, заменя ги с други и т. н. Изобщо търси най-сполучливия израз, най-пълното и вярно отражение, най-убедителните черти и жестове. Достатъчно е да сравним първата редакция на „Родина“ от 1936 г. с втората, поместена в „Моторни песни“ (1940), или двете редакции на „Пролет“ („Пролет моя“) — от 1930 и 1933 г., за да видим как при преработката работите се изясняват идейно, как се обогатяват по съдържание и получават по-голяма поетична сила. В първоначалния вариант на „Родина“ авторът изповядва, че го тревожи един въпрос, на който търси отговор. Във втория вариант (1940) въпросът е заменен с цели две строфи, проникнати с дълбока любов към родината и с мъка от „димящата кръв“. Картината на тежкото социално робство и изостаналост се попълва с нови черти: убийствата, вършени от платени чужди агенти... Втората редакция пък на „Пролет“ отразява израстването на революционера с ясна оптимистична мисъл и ведро борческо чувство.

Вапцаров живее и работи като поет и като революционер-комунист в един особено напрегнат момент от антифашистката революционна съпротива на нашия народ. В Европа бяха започнали първите въоръжени масови сражения между фашизма и демократично-революционните сили: войната в Испания. Малко след това хитлеризмът коварно нападна и страната на социализма — Съветския съюз. У нас хитлеризмът проникваше все повече и повече и целеше да ни въвлече във войната. Българският народ, воден от Комунистическата партия, се опълчи с всички средства против войната и фашизма. Всички народни и демократични сили се организираха от Комунистическата партия за съпротива срещу фашизма. Широката нелегална дейност и партизанското движение бяха проявите на тая съпротива. Отражение на целия тоя период от втората половина на 30-те го-

[1] Сборник Никола Йонков Вапцаров, 1947, стр. 73.
[2] Бойка Вапцарова, ц. кн., стр. 201.

дини и началото на 40-те е творчеството на Вапцаров. Сам преден и активен борец в съпротивителното движение, той като поет е създаден от това движение, борческият героичен патос на което е отразен в неговите стихове. И това вече — че е отразил основния патос на времето — говори за неговото умение да види най-значителното и да го направи съдържание на творчеството си.

Тоя исторически момент е лирически възсъздаден с типичните си черти и явления, с борбите и характерните си герои. Животът изпъква тук във всичката си сложност, разнообразие и противоречия. Разнообразието на темите и мотивите дава възможност за разнообразие в изразените изживявания. Единна в стил, в творческото виждане на автора, поезията на Вапцаров разкрива все нови и нови страни от живота на народа, все нови кътчета от душата на антифашиста борец. Вътрешно свързани, стихотворенията му имат — както стихотворенията на Ботев и Смирненски — всяко свой, така да се каже, индивидуален образ. Всяко представя момент от епичната борба на народа или от преживяванията на лиричния герой антифашист. През всички преминава антифашисткият борчески устрем — и все пак всяко живее свой живот, запомня се като отделно художествено дело. Коренът на тая своеобразна художествена автономност на отделните Вапцарови стихотворения лежи в умението му да вижда все нови страни от действителността и да ги пресъздава поетично с нови средства, по нов начин.

Вапцаров е поет с ново съзнание, с нов революционен мироглед. Неговото внимание, неговото чувство, неговата мисъл са погълнати изцяло от съдбата на работническата класа, на която той се чувствува предан и искрен представител. И когато рисува нейния мизерен живот — неговата цел е преди всичко да изобличи капиталистическия строй. Затова си служи с толкова малко, но тъй изразителни образи:

Народът прост,
животът тежък, скучен —
живот без маска и без грим —
озъбено, свирепо куче[1]

Авторът не се стреми да ни трогне със сантиментални описания на сиромашията. Той, от една страна, направо посочва с образа „озъбено свирепо куче", че тоя живот изяжда работниците, а, от друга, изразява своето сатирично-отрицателно отношение към него. От самия образ е ясно, никакво съмнение няма, че наистина работническата класа трябва да води упорита борба, за да извоюва хляба си от това „настръхнало вбесено псе". В образа и в тия окачествявания се отразява и гняв, и отвращение, и борческа страст, и революционен позив против капитализма. Образът е груб — защото трябва да изобрази грубата същност на капитализма. Така в грубостта на самия образ се крие агитационен смисъл. Вапцаров умее да свързва в художествено единство формата и съдържанието.[2]

[1] Навсякъде в стиховете курсивът е мой.

[2] Тоя образ се среща и у Блок — в „Двенадцать", — но разликата е съществена: у Блок старият свят е старо, пършиво куче, тъй като действието в поемата става

Той знае, че неговите стихове „парфюмен аромат не дишат", че те са родени, от една страна, в мизерията на народния живот, от друга — в пламъците на новото барутно време. Поетичното внушение и сила на неговата поезия е в това — че търси и предава художествено истината за живота. Той се подиграва с ония, които описват например несъществуващите красоти на рибарския живот, като рисуват „безкрайно море", хубаво синьо небе и пр. — и всичко излиза „картинно и мило". И веднага, в противовес, посочва с гъсти бои суровата действителност:

А туй,
че със вълчи зъби
студеният вятър ни хапе
и като тежки
съчми
те бият смразените капки?

С два-три предметни и плътни образа („вълчи зъби", „съчми", „смразени капки") той нахвърля картина, която действува с осезателната сила на реалното, извиква остра представа, която ни завладява изцяло. И ние му вярваме. Ние чувствуваме в убедителността на образите и в горещината на чувството, че това е истината. Дори въпросителната форма тук не е случайна, — както не е случайна и на всички други места у него — тя показва жизнената заинтересованост на автора, който говори за неща, в чиято същност е дълбоко убеден. От такива моменти — в които се оглежда истината на живота — е изградена цялата негова поезия. Типични примери могат да се видят в „Спомен", „История", „Селска хроника", „Писмо" и навсякъде почти. Той има вярно око и остър слух, но особено силно е чувството му за емоционалното въздействие на нещата.

Ваицаров има съвестта на големия художник: в поезията той не допуска лъжа пред другите, самоизмама пред себе си. Той гледа направо в очите на живота и на смъртта. С трезвия и мъжествен поглед на борец, без сантименталност и, най-важното, без всякаква фалшива украса той — и като поет — предава онова, което вижда и чува. Не съветва ли сам той в „Доклад" поета да се вслушва в живота и да записва неговия глас:

Записвай го просто и честно
тъй както —
просто го пее народа:
„Заплакала е гората...
Все зарад Индже войвода.

Той сочи народната песен като образец на художествена простота и се учи от нея. Една от най-характерните черти на Ваицаров като поет, като творческа личност е тъкмо това: че говори за нещата просто и честно. Просто — защото иска да бъде разбран от всички; честно — защото като всеки голям поет не може да говори другояче — с което спечелва доверието на читателя, като му посочва истината за живота и го стимулира към изменение на

след революцията; у Ваицаров образът е активен: зло, вбесено куче, защото капитализмът преживява последните си дни, но още не е капитулирал.

мрачното настояще. Когато слушателите на стихотворението „Кино" не се съгласили с автора, че хората „неусетно гаснат" и че мечтите им са „неясни" — както е казано в стихотворението, — Вапцаров възразил, че те не познават живота, че не всички хора са „класосъзнателни", че не всички имат пред себе си ясен идеал. Поетът е искал да остане верен на живота, а не да пише по шаблон. За него няма нищо по-омразно от това — да съчинява шаблонно, да пише и з о б щ о, а не конкретно. За Вапцаров: да пишеш честно — значи да пишеш конкретно. И това е също една от основните черти на неговото поетично майсторство, направила впечатление на всички, които са писали за него — к о н к р е т н о с т.

Тая конкретност се чувствува навред — както в дълбоко личните, интимните му стихотворения, в които са отразени дори автобиографични факти („Зора. Събужда се града", „Огняроинтелигентска", „Борбата е безмилостно жестока", любовните му стихове, някои от стиховете за родината и др.), така и във всички останали. Но това, което трябва веднага да се подчертае, е, че между личното, както го знаем от биографията му, и неговото отражение в поезията няма никаква разлика. Между поет и гражданин, между художник и човек у него има пълно единство. Думи и дела са едно и също, покриват се изцяло. Както Ботев той загина за делото, което възпяваше в своите стихове. Той осъществи обещанието си да даде живота си за делото на свободата. И това единство, това върховно осъществяване разлива особена светлина върху неговата поезия, прави я искрена, убедителна, заразителна. Когато четем неговите стихове, ние чуваме гласа на истинския революционер-поет, за когото казаната дума е вече жизнена стъпка. От тук иде изключителното внушение на неговата поезия, каквото има и поезията на Ботев.

Това от една страна. От друга — у Вапцаров има пълно сливане на личното и общественото, на интимното и социалното. От освободителното дело на работническата класа той е направил лично свое дело. Най-съкровените, най-личните мисли, чувства, постъпки у него са обосновани от борбата на трудещите се у нас и в цял свят. Поезията му е дълбоко партийна. Но като се слива с колектива, той не губи своя личен образ — напротив, тоя образ се подчертава по-ярко, опрян в силата на масата. Той е носител на знамето на народната революция и в обществената, и в поетическата си практика. По тоя начин поезията му израства като отражение на борбите на народа и същевременно като израз на цялостната личност на поет, човек и революционер. В естественото, в непринуденото постигане на това единство е едно от най-високите и увличащи качества на неговото поетично творчество.

Поезията на Вапцаров е реалистична и исторически конкретна. В нея виждаме не само тежките условия на капиталистическата робия, а и борбата против капитализма за социализма — борба, която приема конкретна форма през времето на фашизма и особено през последните му години. Цялата обществено-политическа атмосфера със своите типични и конкретни черти, явления, образи е възпроизведена. В „История", „Селска хроника", „Епоха", „Хроника", сти-

ховете за Испания, за Македония и др. — навсякъде ни облъхва барутният въздух на последните години от антифашистката борба. Това е период, когато селяните „под мустаците увиснали“ живота псуваха „сърдито“; когато историята беше наситена със събития и напоена „с кръвта на хиляди убити“; когато децата на народа се раждаха по синурите и мряха изоставени, а оживелите потъваха в робство; когато „свистеше въздуха нажежен“ и „тегнеше небето низко“. И колко още типични за ония години черти са отбелязани в „История“. Не беше ли характерно за всички прогресивни среди по градове и села да чакат и да си шепнат новините от фронта в „задръстените кафенета“? Не беше ли още по-характерно и това — да се слушат нощем тайно от снижения глас на радиото „последните комюникета“ на съветското Информбюро? Със съобщенията за победите на Съветската армия живееше всичко прогресивно в ония дни на безчовечния фашизъм. В „История“ е намекнато и за борците на активната и въоръжената съпротива против фашизма. По ширината и значителността на своето съдържание, по богатата изразителност на езика, по простотата на стила, по непосредната и заразителна емоционалност, „История“ е едно от най-хубавите стихотворения не само в творчеството на Вапцаров, но и в цялата българска поезия. Това е произведение с голяма художествена сила и внушение. В него виждаме широките рамки на борбата, в която участвуват и работници, и селяни, и народна интелигенция. Вапцаров е поет на целия народ — народен поет. За селяните той говори и другаде — например в „Селска хроника“, дето е отразено ясно антифашисткото настроение на селската маса. Авторът става изразител на едно общонародно желание, изказано по различни начини — с телеграми, изложения с хиляди подписи, събрания, тайни позиви и пр. — за съюз със Съветския съюз след посещението у нас в края на 1940 г. на съветския пратеник Соболев, който предложи на българското правителство пакт за взаимна помощ. Работническата партия организира широка акция в полза на предложението, която се превърна в общонародно движение. Вапцаров, който сам е един от организаторите на акцията, като истински народен поет, се отзовава на общонародното желание. „Селска хроника“ е предназначена не само за агитация — тя е характерен израз на народното желание, мотивирано просто и дълбоко реалистично, така както хората от народа, от селската маса могат да го мотивират. Главната мисъл е против войната, но народът се мотивира с онова, което е особено необходимо, насъщно в неговия живот:

Та казвам аз,
понеже няма
олио,
и хлябът е
от мъката
по-чер,
един е лозунга:
терора долу!
Съюз с СССР!

У Вапцаров и такива сухо логически връзки като „понеже“, и такива всекидневни неща като „олио“ придобиват художествен сми-

БАН
Институт за литература
БИБЛИОТЕКА

съл, играят ролята на поетичен материал, служат за градиво на истинска поезия. Ясно е, че няма неща недостойни за художествено творчество — стига авторът да владее изкуството на творец — да знае кое и как да използува. А това изкуство владее Вапцаров. „Селска хроника" е документ и за това — как майсторски, естествено, като поет, без да изпада в груба публицистика, той съумява да вмъкне в стиховете си актюелни политически лозунги като създава съответна битова атмосфера, в която говорят сами селяните.

Не случайно заглавието на стихотворението е „Селска хроника" — с това се подчертава актюелния му характер. „Хроника" е наречено и друго едно от стихотворенията му, основната мисъл на което е също антивоенна — насочено е против войната, която империалистите подготвяха против Съветския съюз. Антивоенната борба беше основна актюелна задача за антифашистите в онова време — и Вапцаров й остава верен, записва я като лозунг на своето поетично знаме. И с това, както и с всичко друго, доказва истината, че поет, който е най-близко свързан с основните задачи на своето време, създава най-трайна поезия.

За дълбоката връзка на Вапцаров с основните задачи на историческия момент и по-точно с основните задачи на революционната антифашистка борба особено висок поетичен документ са стиховете му за Испания, в които пламенният патриот Вапцаров се разкрива и като истински пролетарски интернационалист. Тия стихове илюстрират също исторически-жизнената конкретност на неговата поезия.

С тоя характер на отражението у Вапцаров е свързана и конкретността на образите, които са индивидуализирани — дотолкова, доколкото това е необходимо в лириката, и така, както се разбира индивидуализацията в нея.

Лиричният герой в неговата поезия е антифашистът-комунист от последните години на фашистката диктатура. От това време са изобщо всички лица, които се поменават в неговите стихове. Но освен тая историческа определеност, лицата тук имат своите класови и индивидуални черти. Това не са изобщо хора, а определени лица: огнярят, който бил болен от туберкулоза и чиито очи молели да доживее само до идната пролет; ковачът, който няма пари да учи детето си; човекът в затвора, който, под въздействието на комунистическите идеи, се възражда; истеричната дама; селяните, които искат съюз със СССР; Фернандес, който мечтае за социалистическо производство и загива за републиката; жена му Долорес Мария Гойя, бъдеща боркиня и пр. За някои дори авторът е имал конкретни прототипове в живота: огнярят от „Спомен" е бил негов другар, за Долорес е взел образа на испанка бежанка от един кино-преглед.[1]

Че изворът на всичко написано от него лежи в действителността, и от тоя извор иде жизнеността и художествената убедителност на неговите стихове — личи от самата постройка на произведенията му. Той има способността да ни въведе в известни положения, картини или душевни състояния с такава непосредност, с такава простота, с такива наситени с живот черти и движения, че ние чувству-

[1] Бойка Вапцарова, ц. кн., стр. 107, 145.

ваме неотменно: това не е измислено, това е самата действителност. И това се вижда обикновено още в началото, с което винаги Вапцаров ни увлича веднага, ангажира ни, подчинява ни, вдъхва ни пълно доверие. Ето например „Огняроинтелигентска“:

Сънно тракат
релсите във мрака.
От умора
ставите болят.

В най-добрите му стихотворения ние сме въведени направо в темата — те започват със същината на работата, без всякакви заобиколки:

Аз искам да напиша
днес
поема,
в която да диша
на новото време стихът
(„Романтика“);

или:

Аз имах другар,
добър другар,
но... кашляше лошо
(„Спомен“);

или:

Ние споримe
двама със дама
на тема:
„Човекът във новото време“
(„Песен за човека“)

и т. н. Това илюстрира оная идейна и художествена яснота, с която се поставят проблемите у Вапцаров. Неговата поезия е извънредно непосредна. Като че ли работите му са написани на един дъх. Но както знаем вече, той е постигнал това с грижлива обработка на стиховете си, с упорит труд над своите работи. Произведенията му издават богат вътрешен живот — проникновена мисъл, тънка чувствителност, изобретателно въображение. И все пак той е написал сравнително малко произведения. Но всяко от тях съдържа нещо ново. Като оставим настрана тежкия му личен живот и революционната дейност, при която веднаж идва дори до мисълта, че не е време за поезия, а за дело, — той изобщо твори бавно, както се каза вече. При всяка тема той се стреми да подхване „нещата дълбоко от самия корен“, както се изразява в една черновка на поемата „Илинден“. Пак в тая черновка той говори против ония, които правят леко изкуство и в евтини куплети и рими изхабяват прекрасни теми.

Така, вдъхновяван от борбите на работническата класа, вслушан в темпа на живота, Вапцаров създаде произведения, в които наистина „диша на новото време стихът“. Но величието на Вапцаров, неговото обаяние, силата на неговото поетично майсторство е в това, че отразява не само борбите на хората от своето време, но и мечтите им за друг живот, противоположен на живота в капиталистическото общество. В неговата реалистична поезия действител-

ността е отразена в своето развитие напред, в процес на изменение. И това създава оная увереност в разрушаването на капиталистическия строй и в идването на новия, социалистическия, която ни се внушава от всеки стих на поета. Мечтата за социалистическото общество окриля работническата класа, окриля и него. Цялата му поезия е вдъхновена от тая прекрасна мечта. Това може да е казано направо, може да е само намекнато, а може и да не е поменато, но тоя романтичен импулс се долавя във всичките работи на поета. От отречената съвременност той отива към светлото бъдеще, от порочната действителност — към мечтата за едно общество на социална справедливост и щастлив живот. Той си представя онова хубаво бъдеще, когато животът на хората ще бъде „по-хубав от песен, по-хубав от пролетен ден" („Песен за човека"); когато

ще се радват на труда си хората
и ще се обичат като братя.

(„Пролет")

Той вижда моторите, техниката в служба на социалистическия труд („Романтика"). Това е революционната романтика на Вапцаров — романтика, която води напред, която импулсира за борба, която вдъхновява към подвиг. Тя намира основание в законите на общественото развитие, тя иде от самата борба на работническата класа, на комунистическата партия за социализъм. Тя намира оправдание и подкрепа в неотразимия и величествен пример на великия Съветски съюз, дето мечтата е превърната в действителност, идеалът е осъществен. И както у всички други пролетарско-революционни поети, така и у Вапцаров Съветският съюз изразява като идеален образец, който вдъхновява масите, борците и него — поета. Социалистическото строителство става тема и на неговата поезия („Родина", „Пушкин", „Един сляп", „Романтика").

Революционната романтика у него — в зависимост от по-високия момент на общественото развитие — има по-богато съдържание отколкото например у Смирненски. Освен че възпява борците и борбата против капитализма за социалистическия строй, той мечтае и за живота и труда в социалистическото общество, възпява социалистическото строителство. Мечтата за социалистическото общество придава особен характер на Вапцаровата поезия. Голямото поетично майсторство на Вапцаров се състои в това — че той може със силата на своето въображение да пренесе читателя неусетно в бъдещето, да премине непринудено, естествено към мечтания живот, да извика утрешния ден. И следователно — да действува и днес като наш съвременен поет. Когато четем в „Не бойте се, деца" неговите стихове:

И толкова хубав ще бъде
тогава живота,
и днешната плесен
ще бъде безкрайно далеко.
Ще пеем всички,
ще пеем, когато работим,
но радостни песни,
които ще славят човека

— нима не чувствуваме, че това е картина на днешното, на нашето време, когато плесента на миналото е далеко, а хората пеят радостни песни и строят социализъм? И за това бъдеще — станало днес настояще — той пише с дълбока увереност и чувство на възторг. Това е „пророческия" дар, „ясновидството" на поета, основано на научното познаване на общественото развитие.

Вапцаров е поет и на своята съвременност, и на бъдещето. Оттук извира и вдъхновяващата сила на неговата поезия, която мобилизира душите, възпитава борците през време на фашизма и строителите на социализма днес. Днешните хора го чувствуват като днешен поет, като близък, поет, който изразява днешните им настроения. Това беше възможно за него поради единството между революционен мироглед и реалистичен метод. Вапцаров е поет на социалистическия реализъм.

Но това, което увеличава особено въздействието на неговите стихове — това е ентусиазмът на самия автор, неговата дълбока увереност в щастливия и скорошен изход на борбата, в идването на социалистическото общество. Тая увереност, разбира се, е основана на познаване законите на общественото развитие, на това, че той знае ролята на работническата класа, водена от Комунистическата партия. Но това знание е преминало в чувство, е изразено като чувство. И тук се крие една съществена отлика на Вапцаров: характерна особеност за неговите художествени похвати е, че той избягва публицистичния израз, че е чужд на всяка декларативност, че изразява преди всичко чувството от участието в революцията, от победата или от новия живот. Типичен пример е краят на „Двубой". Новият живот не се описва, но се чувствува възторгът, изразен е възторгът от тоя

живот
желан
и нужен
и то
какъв живот!

Такъв емоционален е и толкова известният и любим на всички край на „Писмо" — просто, образно и с дълбоко чувство е изразена както вярата в победата на революцията, така и готовността за жертва в името на нейния успех. Същото видяхме и в „Не бойте се, деца".

Поезията на Вапцаров е наситена с революционна страст — той живее с чувството на безкрайна любов към работническата класа, към трудовия народ, но изпитва изгаряща омраза към враговете на социализма. Неговият хуманизъм е социалистически. Но ето как без всяка публицистична декларативност е изразено това в „Имам си родина":

Учеше ме, майко, ти със притчи
да обичам всички като теб.
Бих обичал, майко, бих обичал,
но ми трябва свобода и хлеб.

Така просто и с такава неотразимост, с такава убедителност се казват неща, които са извод от жизнена практика и които се покриват изцяло с поведението на бореца.

Поезията на Вапцаров се характеризира и с политическа острота, и с публицистична ударност, но те са дълбоко в нейната същност, изразени са с поетични образи и похвати, на които е способен големият поет. Бих посочил „Пролет моя". И тук моментът след победата е отразен емоционално — с радостта на хората:

Как ще пеят птиците в житата!
Весели ще плуват във простора...
Ще се радват на труда си хората
и ще се обичат като братя.

За поетичното виждане на Вапцаров, който е чужд на публицистичното описание, е показателна тая подробност: той чувствува живота в неговата широта — не само с хората, макар че преди всичко с тях, но и с природата и особено с птиците, които пеят. Да си спомним и другата „Пролет": „Гълъбите гукат". Да си спомним и третата „Пролет": „Приятелю, птиците, чу ли?" Чувството за пролетта у него е съединено с чувството и мисълта за революцията — това е едно и също чувство, една и съща мисъл. Но и тук той има хубавия похват да изрази възторга си от пролетта и заедно с това естествено да подчертае дълга на революционера, който трябва да бъде винаги на пост:

Тя пита: „Стоиш ли на поста?
Не клюмна ли вече глава?"
(„Пролет" — „Отвънка ухае на люляк")

И още едно нещо изпъква тук: всичко хубаво, т. е. всичко, което се отнася за пролетарската революция, за социализма, за новия човек, е свързано с песен, сравнява се с песен, изразява се чрез песен. Така е в „Песен за човека", „Писмо" („Ти помниш ли"), „Пролет" („Гълъбите гукат"). Това е чисто Вапцаровски похват. То показва, че той чувствува всичко като поет. То говори и за нравствената чистота на неговата личност.[1] Той чувствува всичко като поет, но като поет, който е преди всичко революционер. Революционната борба е неговата стихия, въздухът който диша, смисълът на неговия живот. Но с каква делова простота говори той и за нея, и за дълга си като революционер:

Честно ще умра като
работник
в боя ни
за хляб и свобода.

С такъв делови тон звучи и една от най-хубавите му работи — предсмъртното му стихотворение — „Борбата е безмилостно жестока". Неговата сила е именно в това: че за такива огромни, съдбоносни факти — като революционната борба и разстрела на един революционер

[1] Тук не става дума за метафоричната употреба на глагола пея, което се среща и у други поети, например у Фурнаджиев, а за ролята на песента, за песента като конструктивно-идеен елемент в неговата поезия.

— говори с такова кристално спокойствие и яснота. С пределна простота и съдържателност е изразен законът на борбата, законът на историята. Смъртта е победена в името на новия живот. Силата на внушението се повишава, като вземем предвид, че авторът говори с такова мъжествено спокойствие, без нито капка сантименталност, сам за себе си, само един час след като е чул смъртната си присъда и няколко часа преди изпълнението ѝ. Това е съвместната победа на героичния дух и на поетичното изкуство.

В своята поезия Вапцаров не търси големи исторически събития, нито исторически герои. Защото историческа е самата епоха, и малките хора в нея стават велики герои, тъй като са носители на велики идеи. Дори испанската гражданска война той не възпява изобщо, а взема от нея отделни неизвестни хора, за да посочи в тях борците за новия свят.

Неговата поезия се отличава с рядка и дълбока искреност. Словото му е просто, обикновено, често с дъха на суровата реч, но е изпълнено със значително съдържание. Поетичната реч на Вапцаров притежава особени качества. Преди всичко, както поменах, тя е емоционално наситена. Тя иде като непосреден израз, тя носи идеите и лиризма без да прави впечатление на нарочно търсена. Макар че авторът си служи често с оригинални, само негови, свежи образи, те като че ли влизат в обикновената му реч. Изобщо целият му словесен и образно-стилов материал изглежда като всекидневен и тъкмо затова художествено значителен. Авторът пише така просто, като че ли говори пред близък човек, пред свой приятел:

Да знаеш ти живота как обичам!
И колко мразя
празните
химери . . .

От друга страна, той иска да бъде верен на народната реч — на нейната сурова, но богата изразителност. В цитираната вече няколко пъти статия той укорява младите: „В повечето случаи ние караме простия селянин да говори така, както ние говорим, на пук на бита му, на пук на неговата среда“[1]. И ето в „Селска хроника“ неговият герой селянин говори по свой начин — както подобава на неговата среда и език:

Комай ни лъжат
тия синковци.
А и в писанието
писано е божем:
„Глас народен — глас божи“.

Нещо повече: дори жестовете на селянина съответствуват на неговия бит и изразяват подчертано отрицателното му отношение към говореното от фашисткото радио.

Вапцаров се вслушва в народната реч и си служи с нея за характеристика на известни положения. Особено използува някои образни изрази. Той имал навик да си записва народни думи и из-

[1] „Литературен критик“, г. I, бр. 8, 12 март 1941.

рази, които използува в своите стихове. Така героинята в американския филм той характеризира „като жребица от разплодник“ — сравнение, което чул от един работник. Изрази като: „Ще влезеш в капана на живота“, „баща си затрил“, „не потупват по рамото“, „с живота под вежди се гледаме“, „робската мъка, която в сърцето народно е свила възел от змии“ и мн. др. показват, че той наистина добре е използувал народното езиково богатство.

От друга страна, той изгражда работите си от всички онния предмети и понятия, които му представя новото време на машините, на техниката. Неговият речник в значителната си част означава предметите и образите, в които диша бурната епоха на електричеството, индустрията и революциите. Думи като „пробна машина“, „взривна ракета“, „мотор“, „трансмисии“, „самолетно ято“, „барикади“, „картечни гнезда“, „антени“ и мн. др. показват, че той е исторически конкретен и в изразните си средства, в езика, с който си служи. Неговият словесен поетичен инвентар носи яркия колорит на епохата. Нищо по-противно няма за Вапцаров от общото бледо положение, от общия нехарактерен израз, от абстрактната дума. Той иска да бъде точен, предметен, ясен. Изобщо той полага извънредни грижи за езика на своите произведения — за неговата чистота, за неговата ясност, за това — да означи вярно мисълта, чувството, движението, представата. Това е общонационалният език. Но поетът работи върху отделните изрази и думи, като им влива ново съдържание и им придава художествена служба. Той може дълго време да остави едно стихотворение без една дума само, ако се колебае в нейната уместност, както е направил със стихотворението „Майка“, останало до края без последната дума, която по черновки е намерено, че е „стачник“. Добър учител тук му е и народната песен, чието влияние се чувствува както в стиха на някои работи, като „Крали Марко“, „Хайдушка“ и др., така и в изрази като „и измиеш кървавите рани“ („Пролет“).

Стилът му е стил на беседа, на разговор. В стиховете си той сякаш разговаря с някого, обръща се към читателя или към някакъв слушател. Той си представя, че наистина е пред хора, които го слушат. С тях той спори, задава им въпроси, кори ги, съветва ги и т. н. Толкова подчертан и обикнат е тоя стил на беседа в неговата поезия, че на много места авторът се обръща направо към своя читател или слушател: „Но ти не разбирай, че мразя живота“, или: „Да знаеш ти живота как обичам“. Той има предвид хората, на които говори — врагове или приятели. Веднаж дори, в стихотворението „Илинден“ — като си спомня за борците от Илинденското въстание, той казва:

Те бяха също като нас младежи.
Досущ каквито тук сме сбрани ние.

Очевидно, стихотворението е четено пред другари. Това свидетелствува, от една страна, за жизнения произход на неговите работи, от друга — за тяхната адресираност към известни хора и към народа.

Когато се пише за Маяковски, обикновено се подчертава, че всички особености на неговата поетична форма са свързани с това,

че стиховете му са отправени към масите. От това произлиза тяхната ораторска и разговорна интонация.[1] Тук най-вече Вапцаров се е учил от великия съветски поет. Но трябва да се отбележи, че тук има и разлика. Речта у Вапцаров е разговорна, но не и ораторска. Маяковски пише в стил, който показва, че стиховете му твърде често са предназначени да се произнасят — на митинг, на улицата, пред големи аудитории. Вапцаров разговаря по друг начин. Той дори като че ли не пише стихове, а разказва нещо, излага свои мисли, преживявания, изповядва пред близки хора свои копнежи, чувства, които дълбоко го вълнуват. Някъде дори анализира известни психологически състояния. Тук личи, че се е учил от Яворов. Такива моменти има например в „Писмо“:

И после, после
някаква омраза
се впиваше дълбоко във сърцата.
Като гангрена
не, като проказа
тя раснеше,
разкапваше душата.

Но разликата е голяма. У Яворов — често, особено през втория период, се анализират изключителни състояния и не се намира изход. У Вапцаров състоянията са свързани с противоречията на живота и при анализа побеждава ясната перспектива, борческото начало.[2]

Разговорната интонация на Вапцаровия стил е свързана и с предназначението на неговата поезия като оръжие за партийна агитация. Тя служи в практическата работа на Партията.

В обръщението на Вапцаров към слушателя има често пъти нещо интимно. Лиричният герой не е на трибуната, той е между слушателите, а някъде като че ли е на конспиративно събрание, дето се говори не твърде гръмко, макар и пламенно. Това намалява разстоянието между поета и читателя, сближава ги. В това лежи една от причините на сърдечния тон, на искреността, с които увлича Вапцаров.

Но в други случаи той се обръща към враговете. Тогава неговият разговорен тон е друг — висок и остър, суров и нападателен:

---

[1] Вж. напр. Е. Усиевич. Заметки о поэтике Маяковского. — „Новый мир“, 1950, кн. 4, стр. 208. — Сам Маяковски признава: „Повечето от моите работи са построени върху разговорна интонация“ (Владимир Маяковский. Стихи, поэмы, проза. Москва-Ленинград, 1938, стр. 348).

[2] Вапцаров не само съзнава принципната разлика между себе си и автора на „Подир сенките на облаците“, но се и бори против упадъчните тенденции у него. Известно е че в най-ранните си стихове той е под влиянието на Яворов. Той е декламирал с особено увлечение негови стихотворения дори и „Песен на песента ми“. Той има чувство на преклонение пред големия талант на тоя поет и се учи от него. Касае се, разбира се, за първия период от Яворовото творчество. Но като се учи от Яворов на поетично майсторство, Вапцаров не само че доразвива това майсторство в съгласие със своето революционно и реалистично творчество, но се и бори против песимизма на Яворов от втория период. Такъв именно е случаят с „Не бойте се, деца“. Явно е, че по идейно-емоционалното си съдържание това стихотворение е отговор на Яворовото „В часът на синята мъгла“, борба против него. Яворов вижда безгрижните, щастливите деца, но се бои за тяхното бъдеще, което е тъмно. Вап-

Свалете!
По-скоро свалете
въжето, з л о д е и!

Или:

Как мислиш,
ще ли победиш,
навъсен, мръсен,
зъл живот?

Изобщо цялата поезия на Вапцаров е построена на принципите на противоречието и борбата. У него се противопоставя новият, социалистическият строй на стария, капиталистическия, свободата на робството, правдата на лъжата и т. н. Той винаги води борба, спори с някого — със стария живот, с ония, които не вярват в човека, с фалшивото изкуство и пр[1].; отрича нещо, защищава друго, — т. е. отрича всичко свързано с капиталистическия свят, защищава всичко, което носят революцията и социализмът. Неговата поезия има драматичен характер, и това тъкмо е отразено в разговорния й стил.

Ритмиката на обикновената разговорна реч следва и неговият стих, който иде като непосреден израз на мисли и чувства. Вътрешното съдържание е, което обуславя и външната разнообразна техника на стиха, свободен от строги рамки. Ритмичната линия в неговите стихотворения се определя от съдържанието — от мислите и чувствата. Размерът, стъпката се променя в едно и също стихотворение в зависимост от промяната на чувството. Това би заслужавало специално изследване — тук ще посоча само два примера. В стихотворението „Вяра" амфибрахият и дактилът се сменят един друг, когато трябва да се подчертае известен момент. Така, за да се подчертае какво става с бореца, ако му се отнеме вярата — на въпроса зададен в плавен амфибрахий:

Какво ще остане
от мене тогава?

— се отговаря в дактил, който отделя изведнаж отговора, за да го изтъкне по-внушително:

Миг след грабежа
ще бъда разнищен.

И след обяснителна връзка в амфибрахий:

И още по-ясно,
и още по-право

— нов отговор, пак в дактил, с повторение и засилена мисъл:

царов вижда тежкото положение на децата в настоящето, в капиталистическото общество, но е спокоен за тяхното бъдеще: в социалистическото общество те ще бъдат щастливи като всички хора. На Яворовата безперспективност и песимизъм се противопоставя вярата в светлото бъдеще на децата. Това впечатление от двете стихотворения се подтвърждава от спомените на Христо Радевски, пред когото Вапцаров казвал, че ще напише отговор на Яворовото стихотворение „В часът на синята мъгла".

[1] Че Вапцаров спори „почти във всяко стихотворение" е доловено и от Димитър Осинин в статията му „Поет на съвременността". (Сборник Никола Йонков Вапцаров, 1947, стр. 161).

Миг след грабежа
ще бъда аз нищо.

(При отговорите двата реда се допълват по размер). По-нататък амфибрахият във въпроса:

А как ще щурмувате, моля?
С куршуми?

се заменя от енергичен дактил, за да се даде ярък израз на категоричното и решително възражение:

Не! Неуместно!
Ресто! — Не струва!

Също така и в „Не бойте се, деца" повествувателният амфибрахий в началото:

Работиме много,
работим от сутрин до здрач

се измества от рязък дактил, последван от три пъти повторена една и съща дума, винаги ударена.[1] Това съчетание на дактил с тройно повторена едносрична дума отсича като лозунг, че в очите е стаèн:

ужас свиреп:
хлеб!
хлеб!
хлеб!

Израз на разговорния стил са обикнатите у Вапцаров похвати: въпроси, обръщения, утвърдителни и отрицателни думи, и особено повторения. Повторенията у него са цяла система, най-характерният отличителен за него художествен похват. Повтарят се думи, изрази, цели положения — обикновено, за да се подчертае мисълта, за да се засили чувството, или за да се разкрие нещо постепенно. Примери могат да се намерят във всяко стихотворение в изобилие — трябва и тяхната система да се изследва.

Интересно е, че за музикалността на своята поезия Вапцаров не разчита винаги на обикновените рими в края на стиха. Особената музикалност на неговите произведения, в които звучи не гладката мелодия на лекия стих, а тежката многогласна песен на живота, се постига по различни начини: чрез обикновени рими, чрез римувания на думи в средата на стиха, или на думи, които следват непосредно една след друга, и т. н.:

Но тя бе страшно у п о р и т а
и не п о п и т а портиера.
Влезе.
О т в о р и някакъв п р о з о р е ц г о р е
и скрито на м о т о р а
се изплези.

Със всички тия средства, към които могат да се посочат и други, Вапцаров се стреми да изрази ясно и точно идеите и

[1] Това съвсем не значи, че всеки размер (стъпка) съответствува изобщо на определено идейно-емоционално съдържание. Въпросът тук е, че п р о м я н а т а на мисълта и чувството извиква п р о м я н а и на ритъма.

чувствата. Неговият стих е свободен — той се определя от вътрешния живот на произведението. Свободната разпоредба на думите цели също така яснота: да се прочете и разбере правилно стихът.

Тонът на неговата поезия е особено задушевен, заразително лиричен. Вапцаров е от ония поети, които се познават не само по всяко стихотворение или строфа, а и по всеки стих. Към наследеното от своите предшественици и доразвито от него, той прибави много нови, идейно творчески и художествени ценности.

Отразил по свой индивидуален начин основните проблеми, прогресивните тенденции и образи на своето време, възпял борбите на Комунистическата партия за всичко онова, на което ние днес се радваме, създал поезия, която води към бъдещето, Вапцаров израстна като голям национален поет, със свой рязко очертан поетичен образ. Той, по думите на др. Вълко Червенков, „след Смирненски, в нова обстановка, издигна българската революционна поезия на по-висока степен".[1] От тук и голямото му значение като поет в историята на българската литература. Неговото творчество, заело място, заедно с творчеството на Ботев, Вазов, Смирненски, между най-прогресивния дял на световната литература, е една от нашите най-големи национални гордости.

С богатото си идейно-емоционално съдържание, с високите си художествени качества неговата поезия е мощен възпитателен фактор и вдъхновител в нашето строителство и в борбата ни за мир. Още през 30-те години той изобличи империалистите военнолюбци. Неговите пламенни стихове и днес са наше оръжие против ония, които искат да върнат епохата „на дива жестокост", както се изразяваше той. Ние знаем, че те не ще успеят, защото и в техните страни, в страните на капитализма, „милионите възкръсват".

[1] Вълко Червенков. За културата и изкуството. 1950, стр. 126.

СЪВЕТСКАТА ЛИТЕРАТУРА — УЧИТЕЛКА И ВДЪХНОВИТЕЛКА НА Н. Й. ВАПЦАРОВ[1]

Доц. Симеон Русакиев

Честването на десетгодишнината от разстрела на Н. Й. Вапцаров поставя редица задачи пред нашето литературоведение. Нашата литературна наука, на основата на редица нови данни, трябва да преодолее някои неправилни, неточни, погрешни възгледи за творчеството на поета, да определи неговия истински ръст, да хвърли обилна светлина върху цялото оставено от него литературно наследство, да разкрие особеностите на художественото майсторство, на новаторството, до което се домогна Вапцаров, да определи мястото и значението му в развитието на нашата литература.

Няма и не може да има никакво съмнение, че творчеството на Вапцаров ще бъде постоянен и крайно привлекателен предмет на нашата литературна наука, че за този наш велик национален поет ще се пишат много научни изследвания. Вапцаров ще живее и ще се развива в съзнанието на бъдещите поколения, неговата поезия ще свидетелствува завинаги за мрачните години на монархофашисткото робство, за героичния борческо-революционен устрем на работническата класа към освобождение, ще участвува все по-активно във величествената борба за мир, в построяването на социализма и комунизма в нашата страна.

Един от основните въпроси, който ще има да разрешава във връзка с творчеството на Вапцаров нашето литературоведение, е въпросът за отношението на поета към съветската литература, въпросът за степента и характера на благотворното влияние, което тя е упражнявала в процеса на неговото творческо израстване, за значението на това влияние.

Въпросът за влиянието на руската класическа и съветска литература, за българо-руските и българо-съветски литературни взаимоотношения е един от големите въпроси на нашата литературна наука. Без да се изучи това дълбоко и плодотворно влияние, не ще може да се изясни напълно и цялостно характера и развитието на българската литература.

Руското литературно влияние има у нас дълбоки корени. Известен факт е, макар в това отношение да не са направени досега системни проучвания, че руската литература отдавна упражнява силно и плодоносно влияние върху нашата литература. Нашите първи поети — Найден Геров и Добри Чинтулов се учат в Русия, дишат атмо-

---

[1] Доклад, изнесен на 22 юли 1952 год. на тържествената сесия на Българската академия на науките по случай десетгодишнината от разстрела на Н. Й. Вапцаров.

сферата на руската демократична общественост, запознават се със съвременната им поезия, попадат под нейното влияние, учат се от нейния огромен и богат опит. Знайно е, че П. Р. Славейков чете с увлечение стиховете на Пушкин, Лермонтов, Крилов, Никитин, Шевченко и др., че чрез тяхното благотворно въздействие израства като наш крупен национален поет. Любен Каравелов и Христо Ботев стават бележити дейци в нашата освободителна борба под силното влияние на великите революционни демократи — Белински, Херцен, Чернишевски, Добролюбов — като Каравелов се учи на художествено майсторство от Гогол, Огарьов, Вовчок, Шевченко, а в дълбоко идейната и художествена лирика на Ботев просветва влиянието на Пушкин, Лермонтов, Рилеев и др. Върху Вазов упражнява благотворно въздействие Пушкин, Лермонтов и Некрасов, а П. П. Славейков и Петко Тодоров се учат от Тургенев и Короленко. Лев Толстой оказва влияние на писатели като Влайков и Йовков, а влиянието на Горки се отразява върху Елин Пелин, Георги Караславов, Гьончо Белев и върху редица други по-млади творци на нашата художествена мисъл.

Изобщо, може определено да се каже, че няма значителен български поет или писател, който да не се е учил от руската литература. Изключително богатата и разнообразна руската реалистична литература учи и възпитава нашите писатели със своя дълбок демократизъм и хуманизъм, със своята революционна идейност, явява се за тях непресекаем източник на знания, на творчески опит и художествени образци.

Руското литературно влияние у нас се засили още повече след Великата октомврийска социалистическа революция.

Редица наши поети, като Христо Ясенов, Ламар, Николай Хрелков, Гео Милев, Людмил Стоянов и други, затънали дотогава в идейните мъгли на декадентството, кой по-рано, кой по-късно, се прераждат за нов творчески живот и подем под влиянието на идеите на Великата октомврийска революция и на съветската поезия.

Нашите пролетарски поети Димитър Полянов и Христо Смирненски след Октомврийската революция, отразявайки могъщия революционен подем на нашата работническа класа и на световния пролетариат, вдъхновявайки се от героиката на победилия в борбата руски пролетариат, долавяйки творческия лъх на новата съветска литература, правят нови творчески завоевания.

Цялата наша пролетарско-революционна литература от Великата октомврийска социалистическа революция до нашето освобождение от монархо-фашизма се развива под благотворното влияние на съветската художествена литература. При най-тежки условия у нас се оформиха поети и писатели като Крум Кюлявков, Христо Радевски, Крум Пенев, Младен Исаев, Камен Зидаров, Мария Грубешлиева, Пантелей Матеев, Никола Ланков, Ангел Тодоров, Богдан Овесянин, Орлин Василев, Георги Караславов, Гьончо Белев, Кръстьо Белев и др., които в своята творческа практика издигнаха като основна тематика Октомврийската революция и нейното отражение в нашата страна, социалистическото строителство в СССР и наред с това устрема на нашата работническа класа към освобож-

дение. Тия наши поети и писатели израстваха като творци на нашата нова литература под плодотворното влияние на съветските поети и писатели. Съветската литература, още от първите години след революцията започна да играе изключително важна и ръководна роля в тяхното развитие, в развитието на нашата нова литература.

Нашите прогресивни поети и писатели, нашият партиен литературен печат, нашата народна интелигенция през трите десетилетия до 9. IX. 1944 година водят непрестанна борба за достъпа на съветската литература в нашата страна. Съветската художествена литература стана насъщна неоходимост за нашия народ, за нашия масов читател, нужда като „слънце и въздух" за народната интелигенция. Тя запознаваше нашата демократична интелигенция с героизма на съветските народи, с новия живот във великата свободна страна, възпитаваше политически, вдъхваше увереност в победата над омразния монархо-фашизъм. Със своята нова идейност, с новия си метод, с новаторството си, съветската литература учеше нашите пролетарски поети и писатели, помагаше им да изживеят слабостите си, да укрепват като борци за новото социалистическо общество.

Изобщо, съветската литература, макар да бе преследвана у нас, макар достъпът й да бе крайно ограничен, стана изключително важен фактор в нашия обществен живот, в развитието на нашата родна литература.

Засегна ли благотворното влияние на руската класическа и съветската литература Никола Йонков Вапцаров, подпомогнат ли бе той в своето израстване като поет от нов тип, като поет новатор, от това влияние ?

Трябва да се каже, че по въпроса за идейното и творческо влияние на руската литература — класическа и съветска — върху Вапцаров в нашия печат се застъпиха противоречиви гледища. Това особено важи, по-специално, до въздействието на съветската литература, на Маяковски, върху нашия поет. Освен това, трябва да се добави, че въпросът за цялостното влияние на съветската литература върху Вапцаров досега не е поставян за основна разработка от нашето литературоведение.

Вече може определено да се каже и да се докаже, че Вапцаров се разви и израстна като поет под плодотворното влияние на руската класическа и особено на съветската литература, че той упорито, последователно и крайно успешно се е учил от руските класически и съветски поети и писатели, че особено силно го е подхранвала със своята идейност и майсторство съветската литература.

Съветската литература — най-идейната и най-революционната литература в света — се явява учителка и вдъхновителка на нашия мъжествено-героичен, пролетарско-революционен поет.

Поезията на Никола Вапцаров продължава най-добрите традиции на нашата национална литература — установени от нашите поети и писатели революционни демократи — ботевските традиции, а също така и традициите на нашата пролетарско-революционна литература, намерили своя най-ярък израз в творчеството на Полянов, Смирненски, Хр. Радевски и др.

Конкретно-историческата основа на Вапцаровото творчество — това е нашата действителност, борбата на нашата работническа класа срещу дивия монархо-фашизъм, както и освободителната борба на световния пролетариат, който начело с великия Съветски съюз води героична борба за своето освобождение от робството на империализма.

Дълбоко национална и същевременно интернационалистична по своята идейност, поезията на Вапцаров, при нови конкретно-исторически условия, продължи вековната традиция на нашите най-добри поети и писатели да се следва и усвоява прекрасния и ненадминат опит на авангардната, ведуща руска реалистична и съветска социалистическо-реалистична литература.

Огромните творчески възможности на Вапцаров, неговият партиен марксистко-ленински мироглед, богатият му и непосредствен жизнен опит, извлечен от трудовата революционна практика на нашата работническа класа, усвояването на нашите национални литературни традиции и наред с това дълбокото творческо асимилиране на съветския литературен опит, откриха на Вапцаров пътя на бележитите идейни и художествени завоевания, пътя на непознат до него творчески възход, изтъкнаха го като поет от нов тип, качествено различен от предходници и съвременници, поет новатор.

Спомените за Вапцаров, публикувани от неговата другарка,[1] както и спомените на неговите близки другари, свидетелствуват извънредно ярко за повишения и непрестанен интерес на Вапцаров към руската класическа и особено към съветската художествена литература.

Руската класическа и съветска литература будят възторг и удивление у Вапцаров, все по-силно и по-дълбоко завладяват неговото творческо съзнание, учат възрастващия поет на революционна идейност и художествено майсторство. За безпределената любов на Вапцаров към руската литература, за удивлението му от нейните високи достойнства са налице вече много данни.

От класиците на 19 век той особено много е обичал Пушкин и Лермонтов, Толстой и Некрасов, Чернишевски и Добролюбов. В душната и потискаща атмосфера на фашисткия гнет, нему твърде силно е допадала свободолюбивата поезия на Пушкин и Лермонтов, отразяваща протеста срещу свирепото самодържавие на Николай I. На вечеринки, на екскурзии, сред другари и приятели, Вапцаров с вдъхновение декламира „Демон“ и „Смъртта на поета“ от Лермонтов, „Станси“, „Пророк“, глави из „Полтава“, „Цигани“, „Медния конник“ и „Евгени Онегин“ на Пушкин. Той с увлечение говори за живота на тия двама великани на руската художествена мисъл, удивлява се от тяхното мъжество, от тяхната гражданска доблест, от жизнения им патос, от дълбоката им вяра в силите на народа. Особено дълбоко е преклонението на Вапцаров пред гения на Пушкин. „Всеки поет — говори той — трябва да се учи от Пушкин. Сега мнозина от нас пишат едни особени стихове, или, по-точно казано, стихоплетствуват. Пушкин е гений, равен на когото мъчно може да се намери“.[2] Отношението си към Пушкин Вапцаров изразява чрез

[1] Бойка Вапцарова Спомени за Вапцаров. Български писател, София, 1951.
[2] Цит. съч., стр. 182.

своето посветено на гениалния поет стихотворение, в което показва дълбоко разбиране на основния характер на Пушкиновото творчество, на причините за неговото безсмъртие, на любовта на съветските хора към великия национален творец. Стихотворението завършва с признанието, че поетът се учи от Пушкин, учи се как да изразява всеки свой протест „искрено и толкоз звучно".

Голямо въздействие в идейното формиране на Вапцаров са упражнили великите руски революционни демократи — Чернишевски и Добролюбов. Възрастващият поет се е учил старателно от техните литературно-естетически възгледи.

Освен от Пушкин, Лермонтов, Чернишевски, Добролюбов и Некрасов, Вапцаров се удивлява и от могъщия творчески гений на Лев Толстой. От Толстой Вапцаров се учи на пластично оформяване на художествения образ, на правдиво и дълбоко отразяване на живота. Не е известно дали Вапцаров е познавал гениалните ленински оценки за Толстой, но от позициите, които е вземал спрямо великия художник на руската земя, защищавайки го от сектански, полуинтелигентски нападки, се вижда съвсем правилното и научно разбиране на творчеството на Толстой.

Вапцаров е познавал добре творчеството на Гогол, възхищавал се е от неговия висок патриотизъм, от унищожителната му сатира, от чудния му хумор. С увлечение и дълбоко разбиране Вапцаров е чел разказите, повестите и пиесите на Чехов. Той се удивлява от неповторимото умение на Чехов да изобразява всекидневието, правила му е силно впечатление чеховската тъга, чеховския копнеж по прекрасния човек.

Руската класическа литература е оказала твърде силно и дълбоко влияние върху литературните разбирания на Вапцаров. Наистина, наред с руските класици, той е чел и големите западноевропейски реалисти. Вапцаров обаче определено и съвсем ясно разграничава руските от западноевропейските писатели. За западноевропейските писатели той се е изказвал в смисъл, че те не са му посочили пътя към истинското изкуство, „Всички тия писатели — признава Вапцаров — ме учиха да разобличавам злото, но същевременно ме успокояваха с утешителни илюзии. Те не ми помогнаха да си обясня какво трябва да правя, кой е виновен, защо милиони хора се събуждат с мъчителна мисъл за всекидневния залък хляб, а друго едно малцинство тъне в разкош и безделие. На всички тези въпроси ми дадоха отговор големите руски класици" (разр. м.)[1]

Освен от руската класическа литература, Вапцаров се възхищава и учи от съветската литература, от нейните бележити представители. Съветската художествена литература за Вапцаров е най-високото достижение в историята на мировата литература. За нея той говори с възторг и удивление. Съветската литература той отделя от всяка друга литература. „Съвсем друго е, когато чета съветската поезия, просто не мога да й се наситя — изповядва той. — Сякаш дълго си вървял из някакъв прашен и еднообразен път и изведнаж

[1] Бойка Вапцарова. Цит. съч., стр. 179.

пред погледа ти се разкрива красива долина, цялата в зеленина, цветя и слънце. Сякаш че си под сенчесто дърво, близо до някое кладенче и всяко докосване до тревата те кара да трепнеш от радост".[1] Това образно сравнение дава ясна представа какво е за Вапцаров съветската литература, как той я възприема и колко тя допада на неговите идейни и творчески търсения.

Вапцаров следи с повишен интерес съветската литература, чете жадно всяко попаднало му произведение на съветските писатели. Всяка нова съветска книга, според свидетелството на Бойка Вапцарова, е откривала в живота му светъл празник. Имайки ясна представа за идейната и художествената мощ на съветската литература, за нейното огромно познавателно обществено-възпитателно значение, Вапцаров говори пред свои другари: „Ние трябва да четем съветската литература. Чрез нея се опознаваме с живота на съветския човек, с неговите мисли, с неговото мъжество при изграждането на социалистическото общество. Това е най-добрата литература в света. Тя ни дава в ръцете мощното оръжие да отхвърляме всички клевети на фашистите, които разправят, че комунистите отричат културата и я унищожават".[2] (разр. м.).

Съветската литература, изобразявайки високите морално-политически качества на новите съветски хора, играе голяма роля във възмъжаването и закаляването на Вапцаров, във възпитанието и формирането у него на болшевишки характер. В дните на дълбока лична скръб, когато загубва своя малък единствен син, той намира упование в съветските книги. „Нашата едничка утеха — пише за тия дни неговата другарка — тогава бяха някои нови книги от съветската литература. Ние ги четяхме на глас и в тия минути забравяхме скръбта и неволята".[3] В своята дейност на нелегален партиен работник Вапцаров черпи сила, воля и мъжество чрез художественото познание за болшевиките, получено от съветската литература. Особено показателен за това е един типичен случай, за който разказва неговата другарка. Когато веднаж, през студена и тъмна нощ, Вапцаров е трябвало да изпълни определена партийна задача, неговата другарка го е отклонявала от задължението му поради крайното неблагоприятно време. В отговор на това Вапцаров заявява че „партийната работа е закон" за него, че той може да отложи своята лична работа, но не и партийната. Към тия свои думи той добавя: „И после какво в същност правя аз? Почти нищо в сравнение с това, което са правили болшевиките преди Октомврийската социалистическа революция и което правят днес. Припомни си от съветските романи, колко пъти на болшевиките душата е идвала до зъбите".[4] (разр. м.). Очевидно е прочие, как към мъжеството, на което е възпитавала Вапцаров Партията, работническата класа, съветската литература е вливала и прибавяла

[1] Цит. съч., стр. 125
[2] Цит. съч., стр. 123
[3] Цит. съч., стр. 103
[4] Цит. съч., стр. 75

високите добродетели на болшевиките, на новите съветски хора, колко силно е действувал върху него техният геройзъм и патриотизъм. Съветската литература е засилвала и укрепвала неговото чувство на дълг, на доблест, на беззаветна преданност към великото освободително дело на пролетариата.

Съветската литература, макар и при крайно неблагоприятни условия, Вапцаров изучава старателно. Той чете с повишен интерес стиховете на Ал. Блок, Демян Бедни, Мих. Голодни, Лебедев-Кумач, Исаковски, Уткин и др. За Ед. Багрицки той говори с особено увлечение, възхищава се от поемата му „Дума про Опанаса", части от която знае наизуст. С голям възторг той говори за Алексей Сурков, чиито стихове му правят силно впечатление със своя мъжествен патос и лирична нежност. Сурков е един от неговите любими поети, от които той се учи. Вапцаров следи съветската поезия за деца и на първо място творчеството на Корней Чуковски и С. Маршак.

Интересът на Вапцаров не се ограничава само в кръга на съветската поезия. Еднакъв интерес и удивление будят у него и представителите на съветската белетристика. Той познава Алексей Толстой по неговите монументални произведения „18 година" и „Петър I", разказващи с дълбока реалистична правда за великата епоха на Петра, за невиждания героизъм на руския народ през време на гражданската война. Вапцаров с гордост говори за Шолохов, сочи неговата героична епопея „Тихия Дон" като епохално произведение на социалистическия реализъм. Той чете и се удивлява от Н. Островски, от неговия прекрасен роман „Как се закаляваше стоманата", възхищава се от високите качества на съветския човек, показани през образа на Корчагин, а когато чете „Цушима" на Новиков-Прибой, наред с възхищението си от романа изявява претенцията да разбира това произведение много по-добре от кой да е читател, тъй като познава моряшкия живот. Наред с тия автори на Вапцаров са известни най-добрите творби на Иля Еренбург, на Ф. Гладков, които разказват за подвизите на съветските хора през периода на възстановяването и социалистическата реконструкция. За гражданската война той разширява своите представи чрез известните произведения на Фурманов, Серафимович, Фадеев и др. Особено силно впечатление му прави образа на народния командир Василий Чапаев.

За Вапцаров всички съветски поети и писатели са крайно интересни и любими, защото те разкриват една нова и прекрасна действителност, защото рисуват нови хора, нов морал. В редицата на съветските поети и писатели обаче два колоса привличат най-силно неговото внимание, поразяват го със своите постижения, чертаят пред погледа му най-високите върхове на литературното творчество. Тия два колоса са Горки и Маяковски. От тях собствено Вапцаров се учи най-много.

Великият Горки е един от най-любимите писатели на Вапцаров. Когато троцистко-зиновиевските бандити омъртвяват великия човек и писател Горки, Вапцаров с дълбока тъга говори: „За мен Горки беше не само учител за живота, но и мой верен и задушевен при-

ятел".[1] С вълнуваща сърдечност и любов разказва Вапцаров пред другарска среда за живота на Горки, за неговото дълго скитничество из родната земя, за страстната му борба срещу враговете на народа, за неговата безпределна любов към човека. Своето удивление от Горки Вапцаров отразява в известното си стихотворение, посветено на основоположника на съветската литература, на първия пролетарски писател в мировата литература. В него, по удивително прост и майсторски начин той показва величието на Горки, неговата близост до живота на работниците, тяхната дълбока скръб, причинена от смъртта му. Просто и безизкуствено Вапцаров тълкува значението на Горки за работническата класа, за нейното политическо осъзнаване, за насочването ѝ по пътя на революционната борба.

Вапцаров чете Горки с увлечение. Особено силно впечатление му правят революционно-романтичните му и босяшки разкази. Пред свои другари, той чете на глас разкази на Горки, чете „Челкаш", след което се осъжда алчността на човека от буржоазното общество, изтъква се, че частната собственост заробва и убива човека. Драмата „На дне", романите „Майка" и „Животът на Клим Самгин" са също твърде любимо четиво за Вапцаров. За романа „Майка" той се изразява: „Това е не само епопея на социалната борба, но и роман за възпитание на високи качества у хората".[2] Очевидно е, че основния герой на романа „Майка" е оказвал влияние във формирането на Вапцаров като партиен работник. В нелегалната партийна практика на поета, когато той, както изповядва в стихотворението си „Горки", чете в работническия кръжок „На дне" и „Майка", когато се държи мъжествено пред палачите на монархофашисткия съд, показва черти, държание, което е в съзвучие с поведението на типичния за революционната работническа класа образ на Павел Власов.

Вапцаров възприема Горки с дълбоко разбиране. Той по собствен път разкрива и чувствува титаничния ръст на великия пролетарски писател, с верен усет долавя неговото забележително новаторство. Когато търси пиеса за самодейния работнически театрален колектив, който ръководи, Вапцаров на един дъх прочита попадналата му Горкиева пиеса „Егор Буличов и другите" и се удивлява на нейните особености. „Ето, това е пиеса — говори той — веднага те грабва!.. Четеш и търсиш интрига, фабула и виждаш пиеса без край, без завършени сюжетни линии, а се разтърсваш така силно от напрегнатия ход на действието, от разнообразието и богатството на отделните характери".[3]

С не по-малко увлечение чете Вапцаров величествствената Горкиева епопея „Живота на Клим Самгин", удивлявайки се на творческия размах на автора, на неговото умение да разкрие сложната картина на идейно-обществените търсения на руската интелигенция, на убедителната правда, с която писателят показва неизбежната гибел и провал на ония, които не се включват в освободителната борба на своя народ.

---

[1] Цит. Съч., стр. 103.
[2] Цит. Съч., стр. 183.
[3] Цит. Съч., стр. 94.

Великият Горки става наставник и учител на Вапцаров. От него той търпи неотразимо влияние.

Другият велик съветски учител на Вапцаров е Маяковски — „най-добрият и най-талантливият поет на съветската епоха“ (Сталин). Вапцаров се отнася с безкрайно удивление към великия Маяковски, към неговата могъща, партийно-воинствуваща, социалистическо-реалистична, новаторска поезия. „Поезията на Маяковски — пише в своите спомени Бойка Вапцарова — изиграла огромна роля за оформяването на Вапцаровата поезия в духа на художествения реализъм. Това, което Вапцаров търсеше в началото на своя поетически път, му бе подсказаното от Маяковски. Той разбра как трябва да се твори социалистическо изкуство и се учеше непрекъснато от големия съветски поет“. (разр. м.)[1]

Редица факти опровергават решително някои твърдения, изнесени в нашия литературен печат, какво че Вапцаров не бил основно запознат с творчеството на Маяковски. Естествено може да се допусне, че Вапцаров не е имал на ръка целия Маяковски, всички негови произведения, но безспорно ясно е, че той е чел много негови лирични творби и най-хубавите му поеми. Нему особено са били любими „Стихове за съветския паспорт“, които той декламира с вдъхновение, класическата поема „Ленин“, откъси от която също рецитира, удивлявайки се на стиховете за Ленин и Партията, октомврийската поема „Хорошо“, недовършената поема за първата сталинска петилетка „Во весь голос“. Другарката на поета, бидейки най-непосредствен свидетел на интересите и търсенията на Вапцаров, изнася факта, как веднаж Вапцаров, на един дъх, без да се откъсне, е прочел сборник стихове на Маяковски. Тя предава по следния начин удивлението на Вапцаров от великия съветски поет: „Какъв талант, каква сила! Четеш и виждаш с каква гореща любов съветският народ изгражда социализма. Наглед уж дребна тема, а той я претворил така майсторски, че тя се обръща изведнаж в значителен обществен факт. Няма събитие, или обществена проява, които да не са намерили отражение в неговото творчество. И всичко е дадено образно, с точни думи, с остър епитет и мъжествен ритъм. Да пишеш поезия, за Маяковски значи да участвуваш активно в преустройството на живота. От неговите стихове лъха действителна бодрост, чуваш развълнувания глас на човека, който ненавижда равнодушието и пасивността и зове за творчески подвиг“.[2]

Ето такива, или приблизително такива, са били съжденията на Вапцаров за Владимир Маяковски. Той се удивлява на личността му, на силата на неговата поезия, учи се старателно от идейното съдържание и от новаторството на поезията му.

От изнесените до тук факти се вижда какво е отношението на Вапцаров към руската класическа и съветска литература. Съвсем ясно е, че в цялото творческо развитие на Вапцаров се е отразил огромния опит на най-добрите руски писатели. Влиянието на руската литература върху Вапцаров постепенно се засилва, углъбява

[1] Цит. съч., стр. 183
[2] Цит. съч., стр. 183

се, като особено голяма роля в неговото творческо израстване играе съветската литература. От съветските поети и писатели той се учи на нова идейност, на художествено майсторство от нов тип.

След като е налице близката връзка на Вапцаров с руската класическа и съветска литература, естествено възниква въпросът: какво е дала руската литература и по-специално съветската литература на Вапцаров, в какво по-конкретно се изразява нейното плодотворно влияние?

Някои наши литературни работници, нямайки ясна представа за литературното влияние, застъпиха в нашия печат гледища, според които влиянието се изразява във взаимствуване и в подражение и че текстуалните съвпадения в творчеството на двама автори са белега за литературното влияние. Такова схващане безспорно е погрешно, порочно, формалистично. Защото може да се окажат на лице текстуални съвпадения и пак да няма влияние.

Трябва да се има предвид, че влиянието на съветската литература върху нашата литература или върху който и да е неин представител, е преди всичко влияние на съветската идеология. За нашата пролетарско-революционна литература до 9. IX. 1944 година, както и за цялата ни литература след нашето освобождение, влиянието на съветската идеология е крупен факт с решаващо значение. Без да се дава сметка за влиянието на съветската идеология е невъзможно да се разбере правилно нашето литературно развитие, развитието на нашите поети и писатели. „Не са единични примерите — пише съветският литературовед Д. Ф. Марков — когато в значителна степен благодарение на това влияние са израствали (става дума за нашата литература — бел. м.) поети с голямо национално значение".[1]

Вапцаров е велик поет-комунист, поет-революционер, поет на работническата класа. Неговата идейна насоченост, неговият марксистко-ленински мироглед го свързват по най-естествен начин със съветската литература. Това само по себе си е твърде важно обстоятелство, предпоставка за едно плодотворно влияние, за влияние на съветската идеология. Чрез съветската литература Ваццаров системно обогатява своя мироглед, своята комунистическа идейност, учи се и се възпитава от морала на съветските хора. Наред с това влияние на съветската идеология иде и литературното влияние, усвояването на художественото майсторство. Цялото творчество на Вапцаров, особено тия негови произведения, писани през втората половина на 30-те години, свидетелствува за дълбоко и органическо усвояване на съветската идеология и на художествените принципи на съветската литература. Всички съветски поети и писатели, които Вапцаров чете с рядко усърдие и жажда, имат свой дял в неговото идейно-творческо оформяване и израстване.

Най-осезателно, най-дълбоко и неотразимо върху Вапцаров е обаче, както вече се изтъкна — влиянието на Максим Горки и Владимир Маяковски.

---

[1] Д. Ф. Марков. Маяковский и болгарская революционная поэзия. Вж. Институт славяноведения, кратки сообщения. В. Маяковский в славянских странах народной демократии. Издательство Академии Наук СССР. Москва 1951, стр. 25.

Произведенията на великия Горки, както това се вижда от редица приведени по-горе факти, са били за Вапцаров велика школа в неговата практика на революционер и поет. Какво е дал Горки на Вапцаров?

Както е известно Горки пръв в мировата литература създаде художествения образ на болшевика, на комуниста от ленински тип. Учейки се от революционната идейност на Горки, Вапцаров, също за пръв път в нашата поезия създаде цялостно този образ, който до него бе представен и показан само с някои свои черти в творчеството на Полянов, Смирненски, Хр. Радевски и др. В своето творчество Вапцаров показа нов лиричен герой — завършения образ на комуниста, който често се слива със самия автор. В оформяването на този основен герой в лириката на Вапцаров много съществено значение има влиянието на Маяковски. Основният герой в лириката на Вапцаров с много свои черти е съзвучен на лиричния герой в поезията на Маяковски. Това е герой от нов тип, въоръжен с марксистко-ленинският мироглед, високо хуманен, внушителен със своя интелект, с ясния си поглед, с революционния си оптимизъм. Този герой минава през цялото творчество на Вапцаров, като особено ярко и отчетливо е показан той в стихотворения като „Романтика", „Двубой", „Писмо", „Един сляп", „Ще строим завод", „Доклад", „История" и в редица други.

Под влиянието на руската класическа литература и особено под въздействието на съветските поети и писатели Вапцаров поставя в центъра на своето творчество проблема за човека. Съдбата на човека в условията на капиталистическата експлоатация е основна тема в творчеството на Горки и у редица други руски и съветски поети и писатели. От съветската литература и особено от великия Горки Вапцаров се учи по-силно, по-дълбоко и по-активно да обича човека от народните низини, да се бори за неговото освобождение и щастие. Пролетарският хуманизъм, социалистическият хуманизъм, под влиянието на съветската литература и главно на Горки и Маяковски става основна идейна тъкън в творчеството на Вапцаров. Основният герой в лириката на Вапцаров е мъжествен носител на този съветски и преди всичко Горкиевски активен, борчески хуманизъм. С каква любов, с каква дълбока нежност говори Вапцаров за човека, за работниците, за пролетарските борци. С каква сурова мъжественост се бори неговият лиричен герой за освобождението на човека, за неговото бъдеще щастие! Скъп, роден и сърдечно близък е на Вапцаров, на неговия основен лиричен герой, оня „добър другар", който „кашляше лошо", работника от хлебарница „Охрид", скъпи му са всички работници, „на които дните като ръждиви гайки стягат душите", като родни братя чувствува той борците, които защитават Мадрид, трудещите се от целия свят. За тях неговият основен герой, мъжественият комунист, води тежък двубой с разкапания живот, с живота — „озъбено куче" на тях той предрича, че светът ще се очисти от отровната си плесен, на тях той вещае живот, и то какъв живот!

С активния си хуманизъм Вапцаров действително показва колко дълбоко е усвоил съветската идеология. Под влиянието на съвет-

ската литература той превръща творчеството си в действен фактор, в оръжие за освобождението и щастието на човека. Вапцаров дълбоко вярва в човека, в неговото превъзпитание, в неговите революционни и съзидателни сили. По горкиевски вярва той в човека, в своята знаменита „Песен за човека", където е показана могъщата възпитателна роля на комунистическата идеология.

От съветската литература, от най-добрите нейни представители и преди всичко от великия Горки, Вапцаров се учи на необходимостта от най-тясна, най-близка и неразривна връзка с народа. В нашата поезия след Ботев и Смирненски, Вапцаров е най-яркият премер за тясно единство между народ и поет. „Както в живота, така и в поезията — пише за Вапцаров съветският литературовед Д. Ф. Марков — той принадлежи на борещия се народ. Подобно на Горкиевския Данко, на когато пред самата смърт очите блестят от радост, затова че е спасил хората, Вапцаров сравнява своята лична смърт в борбата с песен".[1] Чувството за неразривна връзка с народа намира своя внушителен и дълбоко вълнуващ израз в предсмъртните стихове на Вапцаров:

Но в бурята ще бъдем пак с тебе,
народе мой, защото се обичахме!

Учейки се от съветската идеология, от съветската литература, от нейните най-добри представители и преди всичко от Горки и Маяковски, Вапцаров разработва по новому темата за родината, темата за патриотизма. В своите стихотворения, включени в цикъла „Песни за родината" Вапцаров се представя като поет-патриот от нов тип. С дълбока нежност той обича родината, обича трудещите се хора, които я населяват, обича нейната прекрасна природа, живее с устремите на тия, които нямат „покрив и хляб", смъртно мрази народните врагове, които проливат народната кръв, наемникът, който дебне от засада с парабел. В патриотизма на Вапцаров е включено интернационалистично чувство. Освобождението на родината, щастието на родината, щастието на народа, той не вижда изолирано от борбата на трудещите се от целия свят. Упование за бъдещето щастие на своята родина той вижда в съществуването, силата и мощта на великия Съветски съюз, там където живота пулсира, където израства завод след завод, където бръмчат пропелери...

Нашата конкретно-историческа действителност, в която живя поетът и която е основа на неговото творчество, а също така и могъщото и плодоносно влияние на съветската литература дадоха възможност на Вапцаров да овладее в по-голяма степен в сравнение със своите преходници и съвременници метода на социалистическия реализъм и да го внедри цялостно в своята забележителна творческа практика. На това основание може да се каже, че той изведе нашата социалистическо-реалистична поезия на най-висок етап.

Насищайки творчеството си с най-конкретното идейно-революционно съдържание на нашата действителност, увеличавайки опита си чрез съветската идеология, чрез съветската художествена литера-

[1] Д. Ф. Марков. Цит. съч., стр. 31

тура, Вапцаров се стреми да се домогне до ново художествено майсторство. „Аз — изповядва той — непрекъснато се уча от опита на съветската поезия и се мъча да овладея нейните особености, нейното художествено майсторство".[1] Овладяването опита на съветската литература, неговото приложение в личната му практика, макар и при наличието на такива огромни творчески възможности, се оказва трудно и не изведнаж осъществимо дело. За тая трудност свидетелствуват признанията на поета. „Необходимо ми е — говори друг път той — време и умение, за да постигна единство между богатото съдържание и подходящата за него художествена форма".[2] Въпросът за създаването на нова поезия е задача, която Вапцаров си поставя напълно съзнателно. Характерно в това отношение е изказването му пред неговия близък другар Димитър Моллов, комуто той заявява, че „иска да пише по свой собствен начин, да си създаде свой собствен стил в поезията, а не да повтаря неща, казани вече от другиго".[3] Тази заява на Вапцаров, отразяваща една решимост за новаторско, оригинално изкуство, е подобна на заявата на Маяковски, който след излизането си от Бутирската тъмница също изповядва на свой близък другар, че иска да създаде ново, социалистическо изкуство. Очевидно е, че такава задача могат да си поставят такива творчески личности, които имат огромни ресурси, които имат не само амбицията, но и възможностите за подобна трудна задача.

Вапцаров, като всеки голям поет, реши по нов, по свой начин, редица естетически проблеми. Учейки се от опита на съветската литература, той създаде поезия близка на народа, на работническата класа. Неговото творчество е демократично, в истинския смисъл на тая дума. Не случайно неговите прекрасни стихотворения така бързо навлязоха в бита на народа, не случайно те достигнаха до фабрики и заводи, сред работници и селяни, не случайно те завладяха съзнанието на цялата народна младеж и влязоха в златния фонд на нашата литература. С оглед любовта на масовия читател към поезията на Вапцаров много прилягат думите на бележития съвременен съветски поет Ал. Твърдовски, който определя обществената значимост на поета по следния начин: „Поетът като обществено явление се започва тогава, когато него почнат да го четат тия, които обикновено не четат стихове. До тогава, докато от неговото творчество се интересуват само приятелите по занаят — това не е обществено явление". Този правилен критерий може да потвърди само едно: че поезията на Вапцаров стана у нас изключително обществено явление.

Загребвайки значимо и конкретно идейно-революционно съдържание от нашата действителност, овладявайки и успешно прилагайки метода на социалистическия реализъм, внасяйки в стиховете си прекрасна, бодра социалистическа романтика, Вапцаров създаде нова художествена форма. В своето художествено новаторство той доразвива постиженията на нашата поезия, обогатява нейния опит

---

[1] Бойка Вапцарова. Цит. съч., стр. 80
[2] Цит. съч., стр. 81
[3] Цит. съч., стр. 32

със свои индивидуални постижения. В това отношение Вапцаров се учи от Маяковски, от неговата художествена система.

Отразявайки напрежението на революционната борба, Вапцаров, по примера на Маяковски, успява да внесе в своето творчество вътрешно движение, вътрешна динамика, големи емоционални тласъци, да му придаде боева, атакуваща сила. Драматизмът на съдържанието, неговият активизъм, довеждат Вапцаров до нови изразни средства. В своите стихове, по примера на Маяковски, той въвежда обръщението, призива, лозунга, разговорната форма, патетичните повторения, смелото питане, категоричния отговор и т. н. Чрез тия изразни средства поезията на Вапцаров приема характер на жив и вълнуващ разговор с читателите, с трудещите се. Чужда на всякаква песенна съзерцателност и монотонност, тя подобно поезията на Маяковски, силно увлича, вълнува, мобилизира, тласка към подвиг.

От съветската литература са се учили и учат много наши поети и писатели. У някои от тях влиянието се изразява или във взаимствуване на идеи, и образи или във външно, механистично подражателство. Такова влияние, такова усвояване на съветския творчески опит, е повърхностно, то не довежда до съществени творчески резултати.

Вапцаров, за разлика от такива наши поети и писатели, се учи по съвсем друг начин. Той не заимствува нищо, не подражава механически никому. Усвоявайки опита на съветската литература, нейната идейност и художествено майсторство, той го асимилира творчески, претворява го дълбоко и го отразява в своето творчество, придавайки му свой индивидуален знак. За това, когато се говори за влиянието на нейните класици Горки и Маяковски върху Вапцаров, трябва да се изтъкне и подчертае силно, че това влияние у Вапцаров придобива дълбоко оригинално, дълбоко индивидуално своеобразие. Съвършено прав е др. акад. Тодор Павлов, когато говори именно за „оригинална и неповторима от други вапцаровска художествена форма“[1]. И в тая неповторима, новаторска, вапцаровска художествена форма е отразена нашата национална традиция, в нея има дълбока, национална специфика, показан е нашият национален художествен стил.

Примерът с влиянието на съветската литература върху нашия велик национален поет Вапцаров е извънредно поучителен за младите творци на нашата литература. Вапцаров бе достоен ученик на съветската литература. Подпомогнат от нея, чрез дълбоко творческо усвояване на нейния опит, той можа да израстне като крупен национален поет — наша гордост и слава!

[1] Акад. Тодор Павлов. „Чрез смърт за народа — към безсмъртие с народа“. „Литературен фронт“, год. VIII, бр. 29, 17. VII. 1952 г.

Н. В. ГОГОЛ НА БЪЛГАРСКАТА СЦЕНА[1]

Акад. Н. Лилиев

Николай Василиевич Гогол е разбирал по-добре от всекиго огромното значение на звукозия език, използувал е с рядък художествен усет и съвършенство съкровищницата на своя роден език — руският — който според него заключва в себе си „всички отсенки на звуковете и най-смислените преходи от възвишеното до обикновеното в една и съща дума“ — и с голямо умение е възпроизвеждал в своите драматически произведения „живата разговорна реч“. В писмата му се срещат тънки наблюдения върху театрите през негово време. Техните успехи или неуспехи той приема като свои лични. Също така посрещат успехите или неуспехите на нашия театър след освобождението първите български артисти, които в комедиите на Гоголя, в ярко социално-психологичната характерност на техния език, са се учили да играят правдиво и искрено.

По своята природа, най-реалистичното от всички изкуства — театралното, дето пред зрителя действува живият човек — актьорът,— най-силно се противи на всяка абстракция, тъй като „театърът е преди всичко изкуство на актьора, който възсъздава живи човешки характери, човешки живот“. И тъкмо затова Максим Горки е придавал особено значение на говоримата страна на представлението. Той пише: „Действуващите лица на пиесата се създават изключително и само с техния говор, ще рече със чисто говоримия език... За да могат действуващите лица на пиесата да придобитият в изобразяването на артистите художествена ценност и социална убедителност, необходимо е говорът на всяко лице да бъде строго своеобразен, пределно изразителен“. Тия думи на Горки ни връщат при Гоголя, за когото „цялата същност на човека се изразява в неговия говор“. Живите образи на действуващите лица, които създава родоначалникът на класическата руска проза — Гогол — позволяват на мнозина драматични артисти да останат безсмъртни.

„Нашето руско сценическо изкуство — пише прочутият съветски режисьор Алексей Попов — е признато от цял свят като най-благородно, най-човечно. Аз имам пред вид изкуството на Шчепкин, на Мочалов, на Ермолова, на Садовски, на Станиславски, на Хмельов, на Шчукин. Това изкуство, откакто се е създал нашият отечествен театър, расте и се калява в жестока борба със студеното, бездушното, сляпото подражание на театъра на представянето. И не бива да се мисли, че „театърът на представянето“ е отживял своя век, отдавна вече не съществува у нас, а съществува само на Запад. Остатъците и петната на миналото все още често се срещат в ра-

[1] Научно съобщение, четено на 10. III. 1952 г. на тържественото научно заседание на Института за българска литература при БАН, посветено на 100-годишнината от смъртта на Н. В. Гогол.

ботите на нашите театри. Там, дето се пристъпя с вътрешен хлад, равнодушино — към изобразяване на нашата действителност, там, дето изкуството, като техника, става самоцел — там ние неизбежно се сблъскваме с остатъците на чуждо и враждебно нам изкуство, негодно за нас, външно, формално, макар блестящо по техника".

Естественост, жизнена правда — ето на какво Гогол построява, изобщо, своите драматургически творби. Източник на истинската драматугия, според него, е всичко, което ни окръжава, „което неразделно е с нас", дълбоко да се прониква в същността на социалните явления, да се разкриват съществени, типични черти на обществения живот, да се изгражда драматическото произведение не върху изключителни положения, а да се показват живи човешки характери, техните стълкновения. С една дума, Гогол се стреми да утвърди „драматургия реалистична, наситена с големи идеи, с голямо обществено съдържание — драматургия социална". „От театъра — пише Гогол — ние сме направили играчка, като дрънкалките, които примамват децата... Театърът и драматургията трябва да се обръщат към широките слоеве на народа. И по своя произход, и по своето назначение — те са изкуство народно". Гогол е чисто руски писател — и, като у най-добрите руски писатели, у него поезия и живот се сливат в едно.

Според Ленин, „демократичните идеи на Белински и Гогол..." са направили тия двама писатели скъпи на Некрасова, както и на всеки честен човек в Русия, за Сталин — Гогол е „велик руски писател".

През 1835 година излиза „Ревизор". Първото представление се е състояло на 19 април 1836 година на сцената на Александринския театър в Петербург, а скоро след това — в Малый театър в Москва. Едва през 1842 година излиза ново, преработено издание на „Ревизор". „Ако ще се смеем — най-добре е да се смеем силно и над това, което е наистина достойно за осмиване — пише Гогол. — В „Ревизор" аз се реших да събера наедно всичко лошо в Русия, което познавах тогава, всички несправедливости, които се вършат на ония места и в ония случаи, дето повече от всичко се иска от човека справедливост, и изведнаж да се посмея над всичко".

През лятото на 1831 година Гогол се запознава с Пушкина. Между двамата: Пушкин — вече прославен поет — и Гогол — млад, проявен белетрист — се завързва приятелство. „Пушкин пръв разбра и оцени таланта на Гоголя, — пише Белински. — Главното въздействие на Пушкина върху Гоголя, е в тая народност, която, според Гоголя, „се крие не в описанието на сарафана, а — в духа на народа".

В „Ревизор" се разбира най-ясно същността на Гоголевия естетически принцип: „Колкото предметът е по-обикновен, толкова по-високо трябва да бъде поетът, за да извлече от него необикновеното и за да може това необикновено да бъде между другото, съвършена истина".

И така, в лицето на дребния градоначалник от малкия град Гогол създава „образа на самата реакция, с нейното мракобесие, грубост, дивост и яростна животинска злоба към всичко честно и редно". „Образите на нищожните и вулгарни хора — градоначал-

никът и Хлестаков — имат огромно обобщаващо значение. „Градоначалникът е прозата на николаевския режим, а — Хлестаков — неговата поезия".

Наред с Пушкина, Гогол принадлежи към любимите писатели на съветския народ. Повече от столетие не слиза от сцената на Московския Малый театър и на другите театри в съветската страна комедията „Ревизор", която заедно със „Женитба" стана школа за майсторството на много поколения руски артисти. — И не само руски.

„Женитба" спада към ония пиеси, дето главното действуващо лице е по-малко активно от друго действуващо лице в същата пиеса, което води с него борба. Подкальосин, героят на „Женитба", е послабо деен от Кочкарьов, който кара Подкальосин да се ожени и води борба с него и с Фьокла, задето праща годежници при Агафия Тихоновна. В тая комедия действуващите лица водят борба със централното действуващо лице. Главното действуващо лице привлича вниманието на зрителя със своята емоционална наситеност, макар, общо взето, по-оскъдни от емоционалност да са комедийните герои.

Комедията „Ревизор" е шедьовр на руската драматургия и театър. Тоя шедьовр определя нейните нови принципи, които заемат отпосле средищно място в борбата за превръщане на руския театър от XIX столетие в театър народен, обществен, демократически. Гогол принадлежи към кръга на прогресивните, „най-добри хора на дворянството", „още далече от народа", но чието творчество — по думите на Ленин — „е помогнало да се събуди народът".

Народността, патриотизмът, дълбокият хуманизъм стават неделими качества за гоголевото творчество. „В тоя смисъл — пише Белински — Пушкин и Гогол са свързани навеки, като гигантски прояви на руския дух... могъщи негови проблясъци".

След смъртта на Гоголя — 1852 година — в периода на бурния растеж на демократическите настроения пред реформата от 1861 година, вождът на революционната демокрация Н. Г. Чернишевски пише: „Отдавна на света е нямало писател, който да е бил от такова значение за своя народ, от каквото е Гогол за Русия".

Стил на критическия реализъм се явява през 1836 година „Ревизор" — и първият том на „Мъртви души" — 1842 година. Мисълта за Русия озарява цялата тая велика поема в проза. Със своя голям талант на сатирик-реалист Гогол разклаща омразните устои на самодържавния крепостнически строй. Художникът Гогол е могъщ духовен съветник на революционните демократи.

В какво положение намира Гогол руската драма свидетелствуват ясно неговите думи: „Странното е станало сюжет на днешната драма — да се разкаже някакво произшествие, непременно ново, непременно странно, досега нечувано, невиждано убийство, пожари, най-диви страсти каквито няма и за помен в сегашното общество — ето всичко... Палачите, отровата са ефект, вечен ефект — и нито едно лице не буди никакво участие!... Главното действуващо лице е ефектът — да оглушиш изведнаж с нещо зрителя, макар за миг — с нещо, което силно бие в очи: затвор, убийство, с каквото можеш да изплашиш, да извикаш тръпки — нещо, което движи кървавата сянка на ешафода... Отсъствие на всяка

правда, на всяка естественост, откъснатост от реалната действителност... Лъже по най-безсъвестен начин нашата мелодрама..."

Нищожният антихудожествен материал на пиесите пагубно се отразява върху творчеството на актьора. „Положението на руските актьори — пише Гогол — е жалко. Пред тях трепти и кипи свежо народо-население, а тям дават лица, които в очите не са виждали. Какво трябва да се направи с тия странни герои, които не са нито французи, нито немци, а някакви неустановени хора. Те нямат никаква определена страст и ярка физиономия... Дайте ни руски характери, самите нас ни дайте!..."

От друга страна, и Белински през 1834 година възкликва: „О, колко хубаво би било да имахме у нас свой, народен, руски театър! В същност, да се види на сцената цяла Русия с нейното добро и зло, с нейното високо и смешно... да се види, как бие пулсът на нейния могъщ живот!" И като отлик на желанието на Белински, през 1836 година в руския театър се появяват „Иван Сусанин" от Глинка и „Ревизор" от Гогол.

Разбира се, широката известност на Гоголя зад граница, неговото влияние върху творчеството на редица чуждестранни и особено славянски писатели, сами по себе си свидетелствуват за всемирното му значение. Чернишевски в „Очерки гоголевского периода русской литературы" отбелязва, че „във Франция, както и навсякъде, има Маниловци и Чичиковци", че в Германия „преизобилствуват Маниловци", а в Англия — чичиковци, „заети с борсови и финансови сделки".

Поради цензурни съображения така си остава недовършена първата замислена пиеса на Гогол „Владимир III степен" на тема, която нашият автор широко развива в „Женитба". През 1833 година Гогол пристъпва към работата на тая комедия, която в първия свой вариант носи название „Годеници". Произведението на Гоголя е противоположно на всички безсъдържателни комедии, които се играели от трийсет години в театъра. Последната редакция на пиесата стига у нас и се играе най-първо от трупи на любители и после — от драматически трупи на професионалисти.

След Съветския съюз, едва ли има страна, дето името на Гоголя да се ползува с такава почит и уважение, дето неговите произведения да се четат с такава любов и увлечение, дето неговите завършени комедии да се играят така възторжено, както у нас. Защото едва ли има пиеси по-желани за репертоара на всеки български театър — държавен и самодеен — от двете безсмъртни комедии на Гогол: „Женитба" и „Ревизор".

През първите години на освобождението ни, през 1883 година, се основава първата театрална трупа в Пловдив, столица на тогавашната Източна Румелия. В София — в столицата на княжество България — едва през 1888 година започват представленията на трупата — в театър „Основа", построен на същото място, дето сега се издига сградата на Народния театър. През септември 1890 година се основава „Столичната драматическо-оперна трупа", в която влизат артисти и от театър „Основа". Нейни членове са покойните Екатерина Златарева, Шенка Попова, Мария Ив. Попова, Васил Нал-

буров, Васил Кирков, Гено Киров, Георги Златарев. Неин член е и народният артист Иван Попов. Така работи трупата, която отсетне — през 1892 година — наричат „Сълза и смях".

Представлението на „Женитба", дадено на 9 октомври 1890, се посреща най-възторжено. Васил Налбуров, руски възпитаник, преизпълнен с любов към драматургията на великия Гогол и към руския театър, е Подкальосин, народният артист Иван Попов, режисьор на представлението, е Яичница, Мария Ив. Попова — Агафия Тихоновна, Екатерина Христова, отпосле Златарева — Фьокла, Тодорка Бакърджиева — Арина, Георги Златарев — Анучкин, Гено Киров — Кочкарьов, Васил Кирков — Жевакин.

Още през 1882 години „Ревизор" е преведен на български от И. Христович. И през същата година — 1882 — навярно по същия превод, се играе от любителска трупа в Свищов. От любители, ръководени от Васил Налбуров, се играе „Ревизор" и в Казанлък — по-късно, към 1889 година, а от артисти професионалисти — през 1891 година, в дъсчения театър „Основа", от драматическото отделение на столичната драматическо-оперна трупа. Цяла сензация за столичната публика е представянето на „Ревизор". По това време Налбуров, който живее вече в София, е болен и когато узнава, че трупата се готви на играе „Ревизор", остава много зарадван. „Възхищавам се искрено за отличния избор — казва Налбуров на народния артист Иван Попов, който поставя пиесата. — Това е голям подвиг от страна на трупата и същевременно неочаквана изненада за софиянци". „Ревизор" — както и „Женитба" — се играят по превода на Иван Д. Иванов, бъдещ директор на Народния театър в София. В първото представление, което се е състояло на 1 декември 1891 година в „Славянска беседа", вземат участие: Иван Попов — Градоначалникът, Екатерина Златарева — Анна Андреевна, Мария Ив. Попова — Мария Антоновна, Панайот Пипков — Лука Лукич, Борис Пожаров — Иван Кузмин Шпекин, Добчински — Георги Златарев, Бобчински — Димитър Антонов, Осип — Стоян Кожухаров, Хлестаков — Васил Кирков.

И двете пиеси — „Женитба" и „Ревизор" — преминават от Софийския театър във всички български читалищни и любителски театри. Няма трупа, която да не е изтъкнала даровити изпълнители на главните гоголеви герои. Но Гогол оказва въздействие чрез българския театър не само върху българското общество, а — и върху българските писатели: върху Любен Каравелов, макар и общо влияние — върху Алеко Константинов, върху Георги Кирков, върху Иван Вазов.

„Гогол — пише Вазов — е много типичен, своеобразен гений — вълшебен художник да може да бъде подражаван. Той и в Русия няма ученици. Критиката го прави баща на съвременната литературна школа заради неговия реализъм, но той стои усамотен по своя гениален хумор и особеностите на творчеството си и няма школа за него". И все пак, не ще бъде преувеличено, ако се каже, че няма комедиограф след Гоголя, върху когото да не се чувствува неговото благодатно въздействие. И двете комедии и днес са актуални със своята остра сатира. Заслужава да се отбележи, че в протоколните

книги на Народния театър в София, при рецензирането на много пиеси, предимно комедии, невидели свят нито на сцената, нито в печата, най-често е казано — „личи влиянието на Гогол".

Столичната българска драматическа трупа „Сълза и смях" се открива в началото на 1892 година, както е съобщено в „предварителното обявление" от 30 януари 1892 година: „Представленията ще се почнат в началото на февруари". На 6 февруари 1892 година, 2 часа след пладне, на сцената на „Славянска беседа" е генералната репетиция на „Женитба" от Н. В. Гогол, превел Иван Д. Иванов, режисьор Иван Попов, с която в събота на 8 февруари 1892 година в „Славянска беседа" столичната българска драматическа трупа „Сълза и смях" открива своя сезон. Там тя играе редовно двете комедии и през 1892 и през 1893 и т. н. — с леки изменения в състава на „Женитба": Коста Стоянов е Стариков, а Борис Пожаров — Степан. През 1899 година се връщат от тогавашна Русия народните артисти Адриана Будевска, Кръстю Сарафов, както и Христо Ганчев и Гено Киров. Те носят със себе си опита на руския реалистичен театър: видели са, ако не безсмъртния Шчепкин в градоначалника, в Кочкарьов, във Фамусов — неговите талантливи продължители, зачитали са се в писмото на Шчепкин до Гоголя: „Благодаря Ви от душа за „Ревизор", не като за книга, а като за комедия, която, така да се каже осъществи всички мои надежди, и аз съвършено оживях. Отдавна не съм чувствувал такава радост..." И тия млади жадуват на българска сцена да покажат на какво ги е научило великото руско реалистично изкуство. В края на 1899 година Кръстю Сарафов играе своята първа роля — Хлестаков, Христо Ганчев — Подкальосин. И след като в началото на 1904 година столичната българска драматическа трупа „Сълза и смях" престава да съществува под това име и почва да се нарича „Български народен театър", продължават да се играят гениалните комедии на Гоголя. Режисьорът на „Ревизор" и изпълнителят на една от най-главните роли на пиесата — Иван Попов — се е върнал вече от Москва, дето е видял изпълнители на градоначалника — „живо въплощение на типичния градоначалник на тогавашна Русия", за които критиката, както е случаят със Шчепкина, пише: „Сякаш Гогол него е изписал във своя градоначалник, а не той изпълнява роля, написана от Гоголя".

Както се знае, за своите другари по сцена Шчепкин е бил жив пример на трепетно отношение към театъра. Обичал е да казва: „За актьора театърът е храм. Негово светилище. Твоят живот, твоята чест, всичко принадлежи безвъзвратно на сцената, дето си отдал всичко свое. Твоята съдба зависи от тия подиуми. Отнасяй се с уважение към тоя храм и накарай и другите да го уважават. Свещенодействувай или се махай вън!"

Връщат се от Русия тогавашните млади, които обновяват заедно с останалите свои колеги българския театър: покойният народен артист Стоян Бъчваров, покойните артисти Атанас Кирчев, Петър Стойчев, Елена Снежина, заслуж. артистка Султана Николова, Иордан Сейков, Никола Христов, народните артисти Владимир Тенев и Петко Атанасов, заслужилата артистка Тодорина Стойчева. За тях, разбира се, не са чужди новите и смели за времето си възгледи на Гоголя

върху задачата на режисьора. Гогол иска „режисьорът да бъде истински създател и организатор на представлението". Тия функции той поверява на първия актьор. Негова задача е „да слуша живота, заключен в пиесата и да направи така, че тоя живот да стане явен и жив за всички актьори".

Младите артисти бързат да бъдат заети в пиесите на Гоголя. Атанас Кирчев е субжилният Анучкин в „Женитба", народният артист Стоян Бъчваров и Петър Стойчев — Бобчински, Никола Христов — Добчински, Христо Ганчев и Гено Киров — Осип в „Ревизор". И двете пиеси влизат в репертоара, който се осъществява на сцената на новата театрална сграда, открита в началото на 1907 година.

За съвместното честуване на двамата основатели на българския народен театър — Васил Кирков и народният артист Иван Попов — през 1913 година, по случай 25 годишната им театрална дейност, в Народния театър, с протокол № 16 от 25 октомври 1913 година — покойници са вече незабравимите Христо Ганчев и Атанас Кирчев — се прави ново разпределение на „Ревизор", в което участвува току-речи целият състав на трупата: народният артист Иван Попов е Антон Антонович, Екатерина Златарева — Анна Андреевна, заслужилата артистка Вера Игнатиева — Мария Антоновна, нардният артист Кръстю Сарафов — Лука Лукич, заслужилата артистка Мария Хлебарова — жената на Лука Лукич, Коста Стоянов — Ляпкин Тяпкин, заслужилият артист Георги Стоянов — Артемий Филипович, Борис Пожаров — Иван Кузмич Шпекин, народният артист Стоян Бъчваров — Бобчински, Петър Стойчев — Добчински, Васил Кирков — Иван Александрович Хлестаков, Гено Киров — Осип, Иван Недялков — Коробкин, Гибнер — нар. артист Петко Атанасов, Неделю Янков — Свистунов, Добри Дундаров — Держиморда, Стоян Кожухаров — Абдулин, Златина Недева — Жената на железаря, Мария Рафаелова Казакова — Жената на унтерофицера, Кица Стоянова — Жената на Коробкин, Никола Христов — Мишка, Йордан Сейков—Кръчмарски слуга, Николина Бъчварова — Една гостенка. Протоколът е подписан от председателя на артистическия съвет Иван Д. Иванов, по чийто превод се играе пиесата, и от членовете: П. П. Ивановски, художествен ръководител на театъра, и П. К. Яворов, драматург.

И така, двамата юбиляри празнуват при тоя прекрасен състав своята двадесет и пет годишнина в една пиеса, в която са играли двайсет и пет години току-речи непрекъснато: единият — градоначалникът, другият — Хлестаков, в която пиеса и гостуването на артисти отвън не е било в състояние да засенчи живите образи, създадени от двамата български артисти — народният артист Иван Попов и неповторимият любовник на българската сцена — Васил Кирков, който в „Ревизор" постига блестящи успехи. Хлестаков става негова любима роля. И глас, и движение — всичко у Киркова иде да подчертае мисълта, че Хлестаков е наистина „поезията на Николаевския режим".

След юбилейното представление, и незаетите артисти в тая пиеса се явяват изпълнители дори на най-малките роли. Сякаш примерът на Ермолова, която е играла в „Ревизор" в „Малый театр". Жената на Коробкина, на Южин-Сумбатов — Жандарм — е дей-

ствувал заразително и върху нашите артисти. Артисти, които не са били в Русия, не само изказват желание, но дори участвуват в понататъшните представления на „Ревизор". Заслужилият артист Тачо Танев, например, играе Бобчински, а заслужилият артист Никола Икономов — Иван Кузмин Шпекин. При възобновяването на „Женитба" през 1920 година заслужилата артистка М. Хлебарова е Агафия Тихоновна, Кица Стоянова — Арина Пантелеймоновна, Мария Казакова—Фьокла, народният артист Петко Атанасов — Подкальосин, заслужилият артист Никола Икономов — Анучкин, Йордан Сейков — Жевакин, народният артист Иван Попов — Яичница, народният артист Кръстю Сарафов — Кочкарьов. В Пловдивския театър народният артист Петър Димитров е Кочкарьов, а Подкальосин — Петър Стойчев.

При всяко възобновяване на двете гениални комедии зрителят сякаш за пръв път вижда възобновеното представление, сякаш за пръв път чува словата, които знае наизуст. Същото важи и за изпълнителите, които не биха се наситили да повтарят тоя вълнуващ текст, който никога няма да загуби своята свежест. И няма нищо чудно в това: всяко действуващо лице у Гоголя говори „свой, само нему присъщ език".

Спомням си с каква любов почнаха репетициите на „Ревизор" през 1927 година. Народният театър беше изгорял, не беше поправен още. Трупата играеше в театъра до паметника Левски, дето сега е изграден Държавният музикален театър. Щеше да се постави отново през сезона 1927/1928 „Ревизор" на Гоголя, от Н. О. Масалитинов, по нов превод — преводът на Димитър Подвръзачов — при ново разпределение на ролите: Градоначалник щеше да се играе от народния артист Кръстю Сарафов, Анна Андреевна — от Елена Снежина, Мария Антоновна — от засл. артистка Олга Кирчева, Лука Лукич Хлопов — от нар. артист Стоян Бъчваров, Жена му — от Милка Ламбрева, Ляпкин-Тяпкин — от Коста Стоянов, Артемий Филипович — от нар. артист Владимир Тенев, Добчински — от Никола Христов и от засл. артист Борис Ганчев, Бобчински — от нар. артист Петко Атанасов и от нар. артист Константин Кисимов, Осип — от Гено Киров и от Любомир Золотович, Держиморда — от Георги Попов, Пошлепкина — от Марта Мянкова, Унтерофицерката — от Мария Пенкова, Абдуллин — от Стоян Кожухаров, Мишка — от Йордан Черкезов, Кръчмарски служител — от Богдан Хранов, Иван Александрович Хлестаков — от народния артист Иван Димов. След неизбежните неприятности, с които е съпроводена всяка нова постановка, премиерата беше посрещната с голям възторг. Цялото внимание на публиката бе насочено към „оста" на пиесата: градоначалникът и Хлестаков. И Кръстю Сарафов, и Иван Димов играеха в пълно съгласие със замисъла на пиесата. Натам ги беше отправил режисьорът: Н. О. Масалитинов. Играеха свободно, не крещяха, сякаш се бяха вслушали в предупрежденията на Гоголя към ония, „които биха пожелали да изиграят както трябва „Ревизор": „Хлестаков е нищожен човек... Забележително комическо лице"; „градоначалникът е вече позастарял и за себе си съвсем не е глупав. Макар и рушветчия, той се държи много солидно; доста сериозен, донякъде дори резоньор, той не говори гръмко — нито тихо, нито малко". С една дума,

„Градоначалникът е най-опитен, най-умен, най-солиден в градчето. Гледа извисоко на другите."

„Ревизор" продължи да се играе и в новопостроената театрална сграда при голям успех. Играе се, наред с „Женитба", и в другите театри, дето бележат успехи в ролята на Хлестаков заслужилият артист Стефан Караламбов, Георги Фратев, в Подкальосин, в „Женитба" — Петър Кючуков, в Яичница — Златан Кашеров.

В Народната опера за първи път у нас се играе на 30 януари 1925 година „Майска нощ", музика от Н. А. Римски-Карсаков, на 10 юни 1936 година — „Сорочински панаир", музика от М. Мусоргски.

На 17 септември 1945 година се поставя отново „Женитба", режисьор Н. О. Масалитинов — по превода на Христо Радевски — при ново разпределение на ролите: Агафия Тихоновна — Милка Стубленска, Подкальосин — нар. артист Константин Кисимов и засл. артист Борис Ганчев, Фьокла Ивановна — нар. артистка Марта Попова, Кочкарьов — засл. артист Стефан Савов, Яичница — заслуж. артист Никола Попов, Анучкин — Веселин Симеонов, Жевакин — засл. артист Асен Камбуров и Стефан Сърбов, Арина Пантелеймоновна — Милка Сейменкова, Стариков — Марин Тошев, Степан — Борис Сарафов, Дуняшка — Н. Георгиева и П. Икономова. Оттогава „Женитба" не слиза от сцената на Народния театър в София; играна е над сто пъти и представленията са посетени от 65.153 души. Същото би могло да се каже и за „Ревизор", отново поставен на 15 февруари 1947 година, когато е честван народният артист Иван Димов за тридесет годишна театрална дейност, с нови градоначалници — засл. артисти Борис Ганчев и Никола Попов, с нова Анна Андреевна — Милка Стубленска и Елена Костова, с нова Мария Антоновна — Лили Попиванова и Таня Масалитинова, с нов Лука Лукич — Петър Василев, с нова жена на Лука Лукич — С. Челебиева и Ив. Сладкарова, с нов Ляпкин - Тяпкин — Христо Коджабашев, с нов Шпекин — Пламен Чаров и Стоян Евгениев, с нов Земляника — нар. артист Петко Атанасов, с нов Добчински — Стефан Сърбов, с нов Бобчински — засл. артист Асен Камбуров, с нов Осип — покойният засл. артист Борис Борозанов, с нова Пошлепкина — Пенка Василева, с нова Унтерофицерка — Магдалена Колчакова и със същия Иван Александрович Хлестаков — народният артист Иван Димов.

Близо преди три месеца, на тържественото утро в памет на големия български артист Васил Кирков, нашият скъп гост Борис Андреевич Бабочкин, народен артист на РСФРС, изпълни в ролята на Хлестаков сцена от „Ревизор". Неговата прекрасна игра е указание за това, как трябва да бъде тълкувана при една бъдеща постановка на „Ревизор" сложната и трудна роля на Хлестаков.

Най-после, заслужава да се спомене, че на 13 февруари 1950 година Народната опера е представила за първи път „Черевички" от П. И. Чайковски, която продължава да се играе с най-голям успех, че в Сталинския театър е играна с успех драматизацията на „Тарас Булба" от Никола Икономов през 1946 година.

За Гоголя театърът е „могъщо средство за пропаганда". От комедията — ярка илюстрация на нрави — той изисква „живо съвременно съдържание", „верни картини на действителността", всичко в нея да бъде „обединено в една обща идея, която говори с всяко движение, с всяка дума" на действуващото лице. И не само българският театър, не само българската литература, не само българската интелигенция, цяла млада България посреща най-възторежено изобличаващите гениални творба на този истински патриот, който вярва „в могъщата творческа сила на народа". У нас тия произведения проникват в началото на 90-те години като реакция на русофобските настроения, които се мъчат да създадат у народа тогавашните управляващи среди.

Съкрушаващите удари, които със своите книги Гогол нанася на феодално-крепостническата държава, действуват най-благотворно и върху политическото възпитание на българския народ. — С безпощадна сатира гениалният писател изнася на показ духовното скудоумие на дворянската класа, „осъжда още една опора на крепостническа Русия — чиновничеството" — и разкрива от една страна хищническата същност на капитализма, който се заражда у нас, и от друга — гнилостта и разпада на феодално-крепостническия ред, обречен на гибел, „който очаква своя суров ревизор". И тоя „ревизор" не закъснява да се яви в края на пиесата. С пророческа ясност прозвучават суровите и тържествени думи на Жандарма: „Пристигнал е..."

„Ревизор" е истинска народна комедия, „най-прекрасен образец на художествена комедия", в която провинциалните чиновници са въведени така типично, че зрители и читатели разпознават в тях цяла царска Русия, която преживява периода на страшната николаевска реакция. В „Ревизор", дето се заклеймява бюрократическата система на управление, Гогол е показал големите и малки държиморди, разкрил е тяхната антинародна същност, произнесъл е страшен обвинителен акт срещу целия самодържавен режим. Както и да е била играна комедията в началото от нашите даровити, но още неопитни артисти, тя не е могла да няма своето неотразимо въздействие. Със своето творчество, в основата на което лежи методът на критическия реализъм, Гогол е жив и днес: в неугасимия пламък на неговите гениални произведения все още не е изпепелено наследството на една социално-политическа система, подхвърлена на най-остра критика от Гоголя.

Столетието от смъртта на един от най-скъпите писатели на руския и на всички съветски народи се отбелязва с необикновена тържественост в нашата страна. Издателства, научни институти, театри, училища, самодейни колективи, библиотеки, читалища честват, наред със Съветския съюз, наред със цялото прогресивно човечество „един от гигантите на руската култура, който — по думите на проф. Мейлах — е влязъл в нашето съзнание от най-ранни дни, с първите радости и с първите мечти, със стиховете на Пушкина и с вълнуващите образи на родната природа, със всичко онова, което се обединява с най-близката и най-скъпа дума — Родина".

ПЪРВИЯТ БЪЛГАРСКИ ПРЕВОД НА „ТАРАС БУЛБА“[1]

Проф. Петър Динеков

Когато проследяваме проникването на творчеството на Н. В. Гогол у нас, ние не можем да не държим сметка преди всичко за големия брой български младежи, които още преди Кримската война, от 40-те години насам, са следвали в руските и средни висши училища. В Русия, в руска среда, те са имали възможност да се запознаят непосредно с руската литература и с нейните големи представители Пушкин, Гогол, Лермонтов и т. н. Найден Геров, Д. Чинтулов, Б. Петков, Ив. Богоров, Д. Мутев, Ел. Мутева, Н. Михайловски и др. преди Кримската война, Хр. Ботев, Л. Каравелов, М. Дринов, В. Друмев, Р. Жинзифов, Нешо Бончев, К. Геров, П. Каравелов и много други от 60-те години нататък са чели руските писатели, учели са се от тях, изпитали са тяхното благотворно влияние. Връщайки се в България като учители, мнозина от тях първи са запознавали българската младеж с произведенията на богатата руска литература. В очерка си „Даскалите“ Вазов си спомня за един от първите руски възпитаници — своя учител в Сопот Партений Белчев, който пръв му е вдъхнал любов към руската поезия. Неговите възторжени рецитации на руските поети са имали важно въздействие върху развитието на Вазов. „Ние пръв път — заявява той — слушахме руски стихове. Тяхната музика омайваше слуха ми и сърцето ми.“ Вазов и П. Р. Славейков, които не са имали възможност да се учат в Русия, се запознават с руската литература било чрез своите учители, било чрез руски книги, които тук, в България, им попадат под ръка.

Няма никакво съмнение, че на вниманието на нашата интелигенция, както в Русия, така и вътре в родината са се налагали преди всичко имената на Пушкин и Гогол, създатели на великата руска реалистическа литература. За това имаме редица свидетелства. Колкото се отнася до Гогол, още в края на 40-те години на миналия век П. Р. Славейков се запознава с някои негови произведения чрез христоматията на Галахов и се е интересувал от неговите съчинения, които е искал да си достави чрез Н. Сп. Палаузов. Не случайно П. Р. Славейков пръв превежда на български откъс от произведенията на Гогол (началото на VII глава на „Мъртви души“, обнародвано през 1858 г. в „Цариградски вестник“ — „Щастлив е оня пътник, който подир дълъг досаден път...“ — за задачата и съдбата на писателя-реалист). Един отделен и при това много кратък откъс обаче все още не може да даде представа за огромното литературно дело на Гогол. До широките читателски кръгове,

[1] Научно съобщение, четено на 10. III. 1952 г. на тържественото научно заседание на Института за българска литература при БАН, посветено на 100-годишнината от смъртта на Н. В. Гогол.

до ония, които не познават руския език и могат да четат само на родния си език, творчеството на Гогол стига много късно. Първата отделна книга на Гогол се появява на български едва през 1872 г. — повестта „Тарас Булба", обнародвана като приложение към „Периодическо списание" на Българското книжовно дружество в Браила и преведена от литературния критик Нешо Бончев, когото и фактически трябва да смятаме за пръв преводач на Гогол у нас.

Как се ражда у Бончев мисълта за превод на „Тарас Булба"? Нешо Бончев (1839—1878) е един от най-добрите и най-дълбоки познавачи на руската литература у нас преди Освобождението — наред с Ботев и Каравелов. Заедно с Марин Дринов, с когото е свързан с най-тесни приятелски отношения до края на живота си, Нешо Бончев през 1858 г. заминава да продължи образованието си в Русия. Той завършва Историко-филологическия факултет на Московския университет в 1866 г. Въпреки проектите да се завърне в България, Бончев остава в Москва, където е гимназиален учител по класическите езици почти до края на живота си.

Още като студент Бончев проявява големи интереси в областта на литературата. Следи новите явления не само в българската, но и в съвременната му руска литература, познава основно произведенията на Белински, който е негов учител в критиката, има обширни познания в древната класическа литература и другите европейски литератури. В неговата кореспонденция с М. Дринов често се споменават имената на бележити руски и други европейски писатели. Попаднал като частен учител в руско семейство, в писмо до Дринов от 8. VII. 1853 г., Бончев сравнява себе си с героя на Достоевски Макар Девушкин. През 1867 г. той съветва Дринов, който се намира в Женева, да прочете известни места от „Божествена комедия" на Данте — „да си ублажиш душата с тия прекрасни стихове"; други път говори за Херцен и т. н. Но забележителната литературна култура на Бончев и дълбокото познаване на руската литература личат преди всичко в неговите статии, поместени между 1870 и 1873 г. във в. „Свобода", в. „Македония" и „Периодическо списание". Те засягат важни моменти от нашето културно развитие — положението и устройството на българските училища и състоянието на нашата литература. В тях Бончев показва обширни познания, жив интерес към нашата действителност, голяма взискателност и смелост в преценката, което предизвиква оживена полемика в нашия тогавашен печат. Бончев стои на позициите на буржоазния демократичен либерализъм с неговия позитивизъм и реализъм, не му е чужд известен религиозен консерватизъм. Изпитал значително влияние от Белински в литературните си схващания, той дава строга преценка на нашата литературна действителност, заявявайки: „Литературното поле не е бална зала, та да се гладим и да си казваме комплименти. На литературното поле няма място за деликатни чувства. На това поле, който не е с нас, той е против нас". Преценявайки цариградското списание „Читалище", Бончев критикува остро неговата безпринципност, липсата на каквото и да е съзнание за ползата от онова, което се пише, несериозното отношение към преводната литература. Забележителна е неговата кри-

тика на превода на „Илиада“, направен от Гр. Пърличев. В друга своя статия („Класичните европейски писатели на български език и ползата от изучването на съчиненията им“) Бончев разкрива низкото равнище на тогавашната наша преди всичко преводна литература и изтъква необходимостта от преводи на най-добрите европейски класически писатели, които в настоящия етап от нашето развитие трябва да ни бъдат учители и ръководители. Тъкмо с оглед на това, сам той пристъпва към превода на някои бележити класически творения на световната литература — превежда първата песен на „Илиадата“, „Разбойници“ от Шилер, „Тарас Булба“ от Гогол.

Ясно е, че Бончев не се заема случайно с превода на Гоголевата повест. Тоя превод е резултат на определени литературни разбирания, на програмата, която той чертае за развитието на нашата литература. Изтъквайки нуждата от запознаване с класическите европейски писатели, Бончев изрично отбелязва, че това запознаване трябва да започне с руската литература: „Ние българите, като стрък от великото словенско племе, което си има свой характер, своя история, своя писменост, с една реч — свой духовен образ, свързани сме с духовни узи с другите словенски племена. Духовното родство има сила като магнит да притегля и да споява. Два пъти в историята се изказва тая сила на духовно родство между нас и русите: руский народ от нас приема свещените книги и език старобългарски и тоя език ляга в основанието на руската литература като краеуголен камик; а в ново време българете обновяват духовният си живот чрез руският език и руското образование, защото в него ние намираме наследство и диря от родство на наший стар историчен живот. Това е причината, дето в нашата днешна писменост толкова широко място захващат руски думи и цели изговори руски. Тия фактове ни показват, че при изучването на иностранните литератури лично място ще захване и руската. Чрез нея ние по-лесно ще станем причастни на европейското просвещение“. Ето пътя, по който Нешо Бончев стига до идеята да преведе едно класическо произведение на руската литература — повестта „Тарас Булба“ от Гогол.

Кога и как пристъпва конкретно към работа? Надарен с забележителни дарби и способности, придобил широка култура, слушал лекции при бележити професори от Московския университет, Нешо Бончев обаче минава през дълги колебания, докато се заеме с пряка, практическа писателска работа. В Москва той се движи в кръга на българските студенти, някои от които, като М. Дринов, Р. Жинзифов, Л Каравелов, се отдават твърде рано на литературнонаучна дейност. По-затворен, често боледуващ, страдащ от дълбока носталгия по родината, повече склонен към мечтание и съзерцателност, Н. Бончев не веднага намира пътя на практическото дело. Прекарал тежка болест, през 1857 г. той пише до Дринов: „Где ни остаха надеждите, кога ще можем да найдем дома си занятие?“ На следната година отново подчертава: „Пишеш ми, че сме паднале и заборавиле своята цел. Не сме паднале, ами щем да паднем, зачтото сме отсъде убити и угнетени. Добре е, когато человек има возможност да употреби своите сили на общо добро, но ако не

може, то що да прави? Първо требе да имаш средства да живееш, да не тегнеш на хората. Кога имаш насущнийт хляб, то може да ся предадеш на своите любими идеи" (12. II. 1868 г.). Бончев живее с мисълта да намери приложение на своите сили в България, но не вижда възможността за това. През 1869 г. той дори посещава отечеството си, преговаря за учителско място в Пловдив, но се връща в Русия, защото не намира условия за работа. Той пише на Дринов от Пловдив: „Не можеш да си въобразиш как е угнетен тук човек, как всичко те потиска и не ти дава свободно да дишаш". Бончев окончателно се убеждава, че не ще може да приложи силите си в родината. Това още повече увеличава неговата безизходност. Но тук идва починът на Дринов, който сочи път на Бончев. Дринов взема дейно участие в основаването на Книжовното дружество в Браила (бъдещата Академия на науките) през 1869 г. и в организирането на неговия литературен и научен орган „Периодическо списание", дори е избран за председател на дружеството. Дринов възлага големи надежди на Книжовното дружество, което трябва да стане център на българската литература и наука и да обедини за обща работа всички значителни научно-литературни сили. За тая цел Дринов, който през тия години се намира повече в чужбина — Чехия, Франция, Италия, се обръща най-напред към своите московски състуденти и приятели и между тях на първо място към Нешо Бончев. На 10. I. 1870 г. той пише на Бончев: „Да додем сега до Книжовното дружество. Едно време и аз тъй мислех, че ние, като сме заузети твърде много с прехраната си, не можем да работим за отечеството, а сега гледам, че макар и да имам всеки ден по 7—8 часа занятия (3 часа уроци и 4—5 часа по архивите), все пак намирам доста време да пиша нещо за Литературното дружество. Та ща да река, че не е хлябът бил виноват, но това, че сме все премишлявали как да работим и що да работим, — премишлявали сме, а за работа не сме се взимали. Я се опитай, та си съсредоточи вниманието на някой предмет, и пристъпи да работиш — ще видиш тогава, и време ще се яви, и охота, и всичко. А малко ли такива предмети има да се найдат за тебе! Избери, например, някакво добро белетристическо или поучително произведение, което намираш интересно за българската публика, и начни да го превождаш. Та само това ли? Господ те е надарил с нежни чувства, с тънко ухо, с сладка реч и с други добрини, защо ги зариваш в земята? Защо не се опиташ да съчиниш някаква българска повест или някакви сцени от български живот, който ти е произвел такива глъбоки впечатления".

С тия думи Дринов засяга най-чувствителните струни в съзнанието на Бончев; най-сетне активността му е събудена. След известни колебания Бончев отговаря на Дринов: „За журналът [Периодическо списание] да ми знаеш, че ща да гледам да преведа нечто от класическите европейски писатели, или кратък обзор на новата турска история, или нечто от политическата икономия, чтото да бъде по-пригодно за четение на българската публика" (15. III. 1870 г.). В следващото писмо (10. IV. 1870 г.) Бончев набелязва конкретно какво ще преведе и напише: „Разбойници" от Шилер, „Тарас Булба",

„Гец фон Берлихинген“, статия за Ян Хус, статии по турската история и политическата икономия. Очевидно е, че починът на Дринов е дошъл на време — да даде тласък на отдавна зреещите планове на Бончев, особено в областта на литературата. Недоволен от състоянието на българската — предимно преводна — литература, която за него представя истинско „книгобесие“, „сляпо царство“, „черноknижно хорище“, той живее с мисълта да разчисти смело всичко негодно и да я приобщи с големите класически произведения на европейските литератури. В писмата си до Дринов Бончев мотивира твърде точно необходимостта от подобни преводи, а също дава израз на своите литературно-естетически разбирания: „Ако бъде здраве, аз ще гледам да преведа нечто от по-сериозните и изящни произведения на Шилера; така също имам силно желание да запозная българската публика с Гоголя, та избирам на пръв път Булба, както ти писах. Ти викаш, че то може и после, но мене се чини, че такива работи, отбрани от белетристиката на учените народи, силно могат да развият страст към четене, а това е много важно. На първо време и тая цел да се гони, то не е зло. Па тия работи имат и поучителен елемент и възбудителен дух“ (17. VI. 1870 г.).

Ето задачите, които си поставя Бончев. И той ги изпълнява: в „Периодическо списание“ се появяват неговите бележити критически статии и преводите на „Разбойници“ и „Тарас Булба“.

Бончев се отнася с особено внимание към превода на „Тарас Булба“. За това свидетелствува преди всичко обстоятелството, че той го придружава със специална статия за творчеството на Гогол (Пер. сп., 1873, кн. 7—8). Тая статия носи общо заглавие „Класичните европейски писатели на български език и ползата от изучването на съчиненията им (поради повестта „Тарас Булба“)“. В първата част Бончев развива мисълта, че литературата отразява националния живот на народа, тя е израз на неговото самопознание. В творенията на големите, гениалните писатели „се е отразил духовний живот на нацията им“. В началото на своето културно развитие българите трябва да обърнат погледа си именно към тия гениални писатели — и то преди всичко към руските. Затова той предлага на българския читател повестта „Тарас Булба“, „която по висок си интерес, по дълбокий си разум и поетично ясновидение, с които е разкрит характерът на главните герое, по широките и ясни черти, които така на видело ни изнасят цяла исторична епоха в руската история, може да се прочете с голяма полза от читателите на „Периодично списание“.

Втората част на статията е посветена изключително на Гогол, носи заглавие „Гогол. Животът и литературните му дела“ и представя първата оригинална статия за Гогол, появила се на български език. Вече само поради това обстоятелство нейното значение нараства извънредно много. Но тя свидетелствува и за дълбоката съзнателност на делото, което Бончев върши. Преводът на „Тарас Булба“ се явява не някаква случайност, а добре обмислено дело — момент от програмата на Бончев да запознае българския читател с творенията на големите класици на литературата — и то едновременно с преводи и с очерци за тях.

В статията Бончев показва, че познава добре живота и творчеството на Гогол. В началото той хвърля поглед върху историческото развитие на руската литература, като особено изтъква, че „трима писатели — Крилов, Пушкин и Гогол — й придават съвсем други, нов, народен дух, та тя става вече народно богатство, народно зерцало, което от една страна отразява характера на народа и помага на самосъзнанието, а от друга — сее в тъмната народна среда семена на питовен живот". Определил така мястото на Гогол, Бончев проследява неговата биография доста подробно, като изтъква и връзките му с Пушкин. Характеристиката на Гоголевото творчество започва с бележката, че Белински „със своя дълбок и тънък критически талант" пръв е оценил изключителното дарование на Гогол. Бончев посочва развитието на Гогол, който „със славата си помрачи и остави надиря си всичко, що се броеше до тогава за художник и поет и стана глава, родоначалник на цяло поколение поети натуралисти [т. е. реалисти], които се възпитаваха и до сега се възпитават в неговите поетични творения". По-нататък Бончев очертава разобличителния характер на реализма на Гогол, острия му критически поглед, с който разголва отрицателните прояви на света, тъмните страни на човека; подчертава неговия „лют смях, юмор", дълбокото въздействие на произведенията му. Бончев изрежда по-важните творби на Гогол и се спира по-специално на „Тарас Булба". Той говори за повестта с възхищение, обрисува характера на Тарас — „тоя воин-казак, комуто не трепва окото от страх пред нищо, който не знае спънка в делата и плановете си", и изтъква неговата твърдост, смелост и патриотизъм. След кратката характеристика на Остап и Андрей, Бончев завършва с думите: „Прочетете всичко това и ще видите силата и високий талант на истински поет-художник, който със своя божи дар прави чудеса. Воистина, „Тарас Булба" е чудна поема като „Илиадата" на Омира, но поема спроти вкусът на нашето време и нрави".

Без да бъде особено подробна, статията на Бончев дава изобщо вярна оценка на делото на Гогол, изразява дълбокото преклонение на автора към гения на великия руски писател, говори с искрено увлечение за неговото творчество. Белински, със своите вдъхновени и дълбоко проникновени статии за Гогол (особено „О русской повести и повестях Гоголя") и тук е бил учител на Бончев. От статията на Бончев българският читател за първи път е научавал за Гогол, заразявал се е от възхищението и любовта на българския критик към неговите гениални произведения. Нещо повече — чрез тая възторжена оценка на Гогол в същност се е давала висока оценка на цялата руска литература. И това е друга несъмнена заслуга на Бончев.

Как се е справил Бончев със самия превод на повестта? В литературно-критическите си статии Н. Бончев се явява особено взискателен не само към подбора на превежданите книги на български, но и към начина, по който се превеждат. Той остро разкритикува превода на „Илиада", извършен от Гр. Пърличев, като изтъква произволните съкращения и допълнения, направени от преводача, неспазването на метричните и ритмичните особености на ори-

гинала, неточности и езикови грешки. „Г. Пърличев не е преводил Омира, а го е острижен предложил на българете, и допълнил и украсил по свой вкус, което не си позволи ни един от познатите европейски преводаче, ни Фос, ни Г. Гнедич“. Според Бончев отговорността при превеждане на класическо съчинение е огромна. Трябва основно да се познава оригиналът, да се притежава висока поетическа култура, за да се предаде цялата поезия на превежданата творба. „С такива поети като Омира не трябва да се шегуваме. Кога се взимаш да преводиш, взимай се на здраво и работи мъжки. Омира превожда! Лесно е да се рече, а мъчно да се направи! Който дерзае да се качва на Олимп, той трябва да се просвети духом, да се напои до костите със сладостната Омирова поезия и да не се връща назад с празни ръце, та да ни свири на гайда“.

Изхождайки от такова становище, Бончев се заема с пълно съзнание за повестта на Гогол и действително полага усилия да даде добър превод на „Тарас Булба“. Когато преценяваме тоя превод, ние трябва да имаме пред вид тогавашното състояние на нашата преводна литература. Бончевият превод на „Тарас Булба“ представя значително постижение за своето време. Преди всичко, Бончев познава отлично руския език както практически, така и теоретически (до тоя момент е прекарал 13—14 години в Русия, получил е филологическо образование в Московския университет). Това е вече една гаранция за точността и верността на превода. Но той познава основно и самата творба (както и изобщо творчеството на Гогол), вникнал е в нейното съдържание, превеждал е с истинско разбиране на текста. При превода Бончев проявява известна свобода, бих казал — свободата на опитен преводач, който не е скован от робско, дословно външно-механическо следене на оригинала. Това се проявява при предаване на мисълта, но също и в езиковите обрати, при които Бончев търси свойствените на българската реч форми и конструкции. Ето как хубаво звучи Гоголевият текст у Бончев още в I глава:... „стоеха като вкопани и гледаха в земята“, макар че не отговаря напълно точно на руския текст (в оригинала:... „стояли неподвижно, потупив глаза в землю“); в VIII гл.: „той с награбеното добро не ще да седне да ни чака“ (в оригинала: „он не станет с награбленным добром ожидать нашего прихода“; в последния превод на Здр. Сребров: „той няма да почне да чака с награбеното богатство нашето идване“). Но трябва да се отбележи, че в стремежа си да предаде свободното движение на мисълта на оригинала, да получи по-голяма естественост на българската реч, да приближи съдържанието на творбата до разбирането на българския читател, Бончев си позволява побългаряване на лични имена и местни названия (Прекоп вм. Перекоп, Гладник вм. Голодуха, Измир вм. Смирна), а също и редица изпускания на отделни думи или части от изрази. Ето примери: „Стените взеха по малко да се осветяват (вм. „И точно темныя земляныя стены начали понемногу озаряться“, VI гл.); „Татарката се наведе и взе от земята меден свещник, който бе оставила, а на свещника висяха на верижки щипци и гасилник“ (в ориг.: „... оставленный медний светильник на тонкой, высокой ножке, с висевшими вокруг

ее цепочках щипцами, шпилькой для поправления огня и гасильником", VI гл.); „Той изгледваше стените" (в ориг. „Он с любопитством разсматривал эти земляныя стены, напомнившия ему киевския пещеры", гл. VI);... „татарите ограбиле в нея всичко" (в ориг.: „татары, во время отлучки козаков, ограбили в ней все", гл. VIII); „в мустаките" (в ориг. „в седые усы", гл. VIII) и т. н. Като недостатък трябва да се отбележат и някои неточности в превода на отделни думи. Още в гл. I. Бончев превежда „кулаки" с „плесници" (ако това не е печатна грешка — вм. пестници); „поповские подрясники" с „калугерски антерии"; „свитки" („верхная одежда у южных россиян" — както обяснява под линия самият Гогол) също с „антерии"; „смотревшие исподлобья" — „гледаха още кръвнишки" (вм. изпод вежди); в гл. VI.: „узенький столик" — „тесен стол" и др.

Бончев отделя извънредно много внимание на езика на превода, старае се да предаде руския оригинал на жив, говорим език, който да звучи непосредно и естествено. В края на статията за Гогол той пише: „На свършване да кажем няколко думи и за превода [на „Тарас Булба"] като знаем, че има някои да го найдат слаб. От рано си казваме, че той не е и нам по сърце. Но това си има общи причини. Днеска всичко, що се пише на български, е дебело, недодялано, защото още не се е обработил и устоял езикът ни, не е приел образът си. А причината е, че нямаме още даровити писатели, които, като изучат народното слово на самото му гнездо и вникнат в духа му, да могат после с писанията си да му бъдат за пример. А днеска няма от кого и да си поизучим езикът; всеки пише, както го майка учила. Руский език взима от ден на ден замах, та пригнете и обори нашия и ние насъде склоняваме пред него глава. От тая страна, за да се оправим пред читателите колко годе, ще кажем, че колкото можехме, залягахме да избягваме руски думи и изговори. Само там допускахме книжно слово, словенско и руско, дето не найдохме свое в езикът. Но без нужда не введохме ни едно слово чуждо, както вводят нашите, чисти уж български писатели, които и дето тряба, дето не тряба, без да се свенуват, изражават се в изражения и щеголяят даже с фрази. Ний нийде се не изражаваме, а изказваме и изговаряме си мислите български, колкото ни иде от ръка, и ако заимаме нещо от руски ли било или от словенски, гледаме да е съгласно с духът на езика. А израженията, дето ги изражават нашите днешни писатели, които живеят в средата на българете и имат леснина да чуят живо народно слово, не им правят чест".

Несъмнено, Бончев застава на здрави теоретически позиции. Той особено набляга на русизмите в езика, защото често е бил обвиняван от своите противници, че езикът му изобилствува с русизми. Когато днес четем неговия превод на „Тарас Булба", ние не можем да не отбележим, че той в значителна степен е остарял в сравнение с развитието на нашия съвременен литературен език. Но също така не можем да не изтъкнем, че Бончев се е старал да го приближи до живия народен език; от тук и употребата на турски думи, присъщи на речта на тогавашния българин (мегдан, хабер, антерия и

т. н.) и народни обрати и думи, свойствени главно на неговото родно панагюрско наречие. Това придава на езика му, изобщо взето, живост, естественост и народност. Но в увлечението си да търси народното Бончев е стигнал и до някои крайности и на места се е отдалечил от все повече налагащия се синтактичен строй и речников състав на нашия литературен език в оня момент (отразен най-добре в произведенията на П. Р. Славейков, Л. Каравелов и Ботев). Твърде диалектично звучат изрази като следните: „Булба поведе синовете си в собата, отгдето сякома изкокнаха две хубави моми — служкини с червени маниста, които требеха одаите“ (гл. I); „Кметове си лежат до един, очите им са лоясале“ (гл. IV); „Скоро ще ни бъде видело“ — каже проводницата“ (гл. VI) и т. н. От друга страна, на Бончев не са чужди и някои изкуствени или руски обрати: „Тука Булба пустна такава дума, която се и не приема в печат“ (гл. I); „Добро, давай с плесници“ (в ориг. „Ну, давай на кулаки!“, I гл.).

Тия слабости на езика на превода се отбелязват още от съвременниците. Редакторът на „Пер. списание“ В. Д. Стоянов пише на Дринов (24—27. VI. 1872 г.): „Бончовата статия (две глави от повестта на Гоголя „Т. Булба“ с предисловие) пристигна ни на време. Прочетохме я, намерихме я за пре-превъзходна, особено предисловието й, обаче има понейде малък кусурчец, а именно такъв кусурчец, какъвто имаш и ти, Марине, защо си от Панагюрище, и побратим Бончов, както ти, не гледа толкова да отбягва от панагюрешки локализми и да употребява по-общите български изречения и думи“. Езика на Бончев критикува и Ботев, при все че иначе има високо мнение за неговата критика. Ботев пише за IX—X книга на „Периодическо списание“: „Тая книжка се отличава от издадените до сега осем книжки с още по-голяма сериозност и с още по-удачно избран материал. Единствените нейни недостатъци, които много бодят в очите на читателите, са лошият печат и езикът на Г. Бончева. Но печата ние ще отдадем на сиромашията на самото „Дружество“, а на г. Бончева ще си позволиме да направиме малка една забележка. При всичко че „Книжовното дружество“ (особено неговият действителен член г. Дринов) има голяма претенция да се приеме неговото правописание в българския език и при всичко че една от първите негови задачи е обработването на тоя език, ние видиме, че „Тарас Булба“ се чете мъчно и че критиката на г. Бончева, по причина на езика си, губи много от своите достойнства“ (в. Знаме, г. I, 1874, бр. 1). Ясно е, че Ботев, изключителен майстор на българската реч, не може да не забележи слабостите в езика на Бончев.

Какво значение има извършеният от Нешо Бончев превод на „Тарас Булба“ и какво въздействие оказва повестта върху българския читател? Самият Бончев определя задачата на превода на тая класическа творба на руската литература: не само да повиши литературно-естетическата култура на читателя, но тя има „и поучителен елемент, и възбудителен дух“ (писмо до М. Дринов от 17. VI. 1870 г.). Ясно е, че Бончев избира такова произведение, което може да играе положителна роля в разрешението на големите обществени и национални задачи, които стоят пред българския народ в оня момент. Действително, Бончев не стои на позициите на революционната еми-

грация, но той не си прави никакви илюзии за политическия гнет, за тежкото положение на народа, за неговата освободителна борба. Не само в писмата си до Дринов, но и в своите статии той често подчертава бедственото състояние на широките народни маси. Така в статията си „За училищата" пише: „Има ли народ с повече от нашите нужди? Бедност ни е налегнала отсъде, неволя ни попречва пътищата към по-спокоен живот, па и двете не ни дават да се оправим и окопитим, да се отърсим от теглото, да познаем човешкото си достоинство и да стъпим на крака, да заживеем питовен живот".

В какво отношение стои повестта „Тарас Булба" към нуждите на нашето национално развитие през дадения исторически момент? За разлика от другите произведения на Гогол, това не е повест за пороците, слабостите, престъпленията на господствуващите класи. В творчеството на великия руски писател разобличението на обществените пороци, на паразитизма, на социалната върхушка е съчетано с дълбок интерес към живота на народа и особено към героичните образи от неговото минало. „Тарас Булба" се явява такова изображение на героизма на казачеството и на украинския народ изобщо; повестта представя истинска народно-героична епопея. В нея е изобразено широкото народно движение на казаците срещу чуждия национален гнет. Тя е пропита със страстен протест срещу насилията над народа и същевременно с дълбоко патриотично въодушевение, на безгранична преданост на родината и гореща любов към родната земя. На фона на общонародното патриотично движение за защита на руската земя, на свободолюбивия устрем на казаците, на незабравимите масови сцени на борба и героизъм, са нарисувани отделни силни и смели личности и могъщи характери — и между тях преди всичко Тарас Булба и неговите синове. В центъра на повестта, възсъздаден с необикновена сила, е героичният образ на стария Тарас — с неговата смелост и твърдост, с неговата безпримерна храброст, с патриотизма му, който не търпи никакви компромиси (дори и когато е засегнато бащиното чувство), с неговата дълбока любов към родната земя и страстна омраза към враговете на родината. Белински характеризира повестта и главния й герой по следния начин: „Тарас Булба" — тая дивна епопея, нарисувана със смела и широка четка, тоя силен очерк на героичния живот на един младенчески народ, тая огромна картина в тесни рамки, достойна за Омир. Булба е герой, Булба е човек със железен характер, със желязна воля".

Тая героично-патриотична стихия на повестта, образите на Тарас и неговите синове, запорожците, техният волен живот, техните смели набеги и сражения, техният изключителен героизъм, техният патриотизъм — ето къде се крият възможностите за въздействието на повестта „Тарас Булба" върху съзнанието на нашия народ. Нима тя е могла да не вълнува дълбоко българските читатели в последното десетилетие преди Освобождението, в периода на най-високото национално-революционно напрежение и на пълното разрастване на революционните сили и стремежи на нашия народ? Героично-патриотичният патос на повестта е отговарял на настроенията на широките народни маси у нас. Образът на Тарас е напомнял за героичните образи на нашите смели хайдути и защитници на народа — и то не

само от народната песен, но и от хайдушкия епос на Раковски „Горски пътник“, повестите на Каравелов, песните на Ботев. Нима няма нещо общо в героизма и трагизма на Тарас от една страна и на героя на прекрасната народна песен Балканджи Йово от друга? Балканджи Йово загубва ръцете си, нозете си, очите си, но не трепва и не се съгласява да даде своята сестра на турска вяра. А Тарас, осъден на смърт да бъде изгорен жив, не само че не пада духом, но до последния миг смело насърчава казаците в борбата. Твърдостта и патриотизмът на Тарас, героизмът на стария казак наистина дълбоко вълнуват. Трябва да се отбележи още един момент в повестта: измяната на Андрей, който се отлъчва от колектива, разкъсва връзката си с народа — и загива. Дълбоката вътрешна сила, която намира у себе си Тарас, за да разреши сам въпроса за измяната на сина си, не е могла да не предизвика вълнение у българския читател — в един период, когато нашият народ води героична борба срещу потисниците и трябва да се справя с не една измяна, в един момент, когато от измяна пада и най-смелият син на народа — Васил Левски. С цялата своя идейно-емоционална атмосфера, с героиката си повестта на Гогол е будела и затвърждавала патриотизма на нашия народ, засилвала е омразата му към враговете, окрилява е дълбоката му любов към родната земя, вярата му в неговите собствени сили. Няма да бъде твърде силно, ако подчертаем, че повестта на Гогол — със своите ярки и величави подвизи, с патриотичното си въодушевение — е подкрепяла българския народ в един от най-трудните, най-решителни моменти в неговата борба за освобождение. Чрез силата на своето художествено слово Гогол е вливал живителна кръв в революционния устрем на народа ни, вдъхвал му е любов към Русия и вяра в нейната мощ. Не може да не се отбележи още и обстоятелството, че преводът на такова високо-художествено произведение като повестта „Тарас Булба“ е издигал равнището на нашата литература, подпомагал е създаването на здрав художествен вкус у българския читател, затвърждавал е развитието на българската литература по пътя на реализма.

ГОГОЛ В БЪЛГАРИЯ[1]

Проф. Тодор Боров

През 1909 г., за стогодишнината от рождението на Гогол, царска Русия пожела да устрои големи тържества. Тогавашната официална руска държава представляваше крайното развитие, последната фаза на оная крепостническа Русия от първата половина на XIX в., която бе изобразил в своите безсмъртни произведения великият писател на руската земя. За тия Гоголевски тържества в Москва от България бе изпратен като представител на Министерството на просветата Пенчо Славейков. В свои интимни писма от Русия от 1909 г. Славейков е дал ярка картина на тогавашното разложение, обхванало руската държава и руската буржоазна култура от горе до долу, нарисувал ни е предсмъртните гърчове на тая обречена на гибел чудовищна формация.

Но критичният наблюдател Славейков не можеше да не види и здравата сила, отдето единствено трябваше да се чака обновлението: „И в тази атмосфера на кърви, сълзи и стонове, тамян и жандарми, живей най-дивният народ на света, с най-благородни чувства, с най-кротка душа, най-отвращаващ се от кърви".[2]

Днес, само четиридесет и три години по-късно — толкова е живял Гогол — Русия и целият свят устройват паметни тържества за стогодишнината от смъртта на Гогол. Но колко различни са те днес от „дивите празненства Гоголеви" в 1909, колко различна е днес неговата родина!

Огромната страна, освободена и издъно прочистена от помещическо-бюрократическата сган, достигна в 35 години такъв материален и културен разцвет, за какъвто не можеха да мечтаят и в най-смелите полети на фантазията си борците, които слагаха главите си за освобождението на своята родина от тоя кошмар. И — ние днес виждаме — за основното разобличаване на гнилия и позорен за човека порядък на царска Русия, и значи — за неговото събаряне, голям дял има и безпощадният бич на гениалния сатирик и реалист-критик Николай Василевич Гогол.

Прогресивна открай-докрай, по линията на борбата за освобождение на народа от неговите угнетители и потосмукачи, е ролята на Гогол и в България.

Без да навлизаме тук в подробности по неговото проникване в България — основните данни са изнесени вече в няколко публикации на Никола Бобчев (от 1902 и 1909), на другарите Стефан Кара-

---

[1] Научно съобщение, четено на 10. III. 1952 г. на тържественото научно заседание на Института за българска литература при БАН, посветено на 100-годишнината от смъртта на Н. В. Гогол.

[2] Пенчо Славейков. Писма до Мара Белчева. София, 1940. с. 100.

костов, Ценко Цветанов и Георги Цанев от последните дни[1], и в една библиография, изработена в Българския библиографски институт, — ние ще изтъкнем няколко момента, които особено подчертават благодатната освободителна роля, която творчеството на Гогол изиграва в българския живот. Ще трябва да подчертаем при това изрично, че данните за преводите от Гогол на български съвсем не изчерпват пътищата за неговото проникване у нас, те са съвсем недостатъчни, за да дадат цялостна представа за въздействието, за ролята, която изиграват произведенията му в България.

Още при тежките условия на турското робство, в първите години след появяването им в Русия, книгите на Гогол се търсят и четат от по-изтъкнатите дейци на угнетения български народ в оригинал, на руски. На първо място тук бяха, разбира се, българите — руски възпитаници. Но не само те. Петко Славейков пише в 1853 г. от Трявна в Одеса да му изпратят съчиненията на Пушкин и Гогол — „ако че съм нетърпелив да ги видя, то произхожда единствено от големото ми пристрастие към прочит и от скудостта на таквизи книги, към които имам особена склонност..."[2] Още посилно се проявява стремежът към „таквизи книги", още по-често се сблъскваме с оригиналната руска книга у нас след Кримската война, когато се открива нова страница в изграждането на руско-българските културни връзки: повече българи отиват в Русия, носят и пращат оттам руски книги, особено христоматии, все по-широк кръг читатели у нас се запознават, и то в оригинал, с реалистичната и прогресивна, критична и освободителна руска литература.

Съвсем широко се отварят вратите за руската книга у нас след Освобождението, което ние дължим тъкмо на руския народ. Всички четат тогава руски — никой не чака да се преведат руските писатели на български, за да се запознае с тях. Прав е проф. Иван Шишманов, когато придружава данните за преводите от Гогол на български, изпратени през 1902 г. в Юрьев (Дерпт) за сборника, подготвян от университета там в памет на Гогол по случай 50-годишнината от смъртта му, с изричното предупреждение, че „познанството на българската публика с Гогол не се ограничава с изброените преводи. Българската интелигенция в голямата си част предпочита да чете произведенията както на Гогол, така и на другите

---

[1] Н. Бобчев. Н. В Гогол в Българско (критико-библиографски бележки). — Българска сбирка, 1902, кн. 3, с. 171—176. (Същата статия с допълнения — Българска сбирка, 1909, кн. 4 и като отделен отпечатък).

Ст. Каракостов. Значението и влиянието на Н. В. Гогол за българската литература и театър. — Бълг.-съв. дружба, 1952, кн. 2, с. 3—8

Ц. Цветанов. Гогол в България — Отеч. фронт, бр. 2317 от 19 февр. 1952

Ц. Цветанов. Н. В. Гогол в България. — Бълг.-съв. дружба, 1952, кн. 2, с. 14—17

Ц. Цветанов. Гогол — любим писател в България. — Веч. новини, бр. 183 от 3 март 1952

Г. Цанев. Гогол и българската литература. — Лит. фронт, бр. 9 от 28 февр. 1952

[2] Боян Пенев. История на новата българска литература. Т. 4. Ч. I. София, М-во нар. просв., 1936. с. 504

велики руски писатели в оригинал".[1] И още по-прав е Пенчо Славейков, който в поздравителната си реч на 26 април 1909 г. в Московския университет изтъква: „От Гоголя учи у нас и обикновения читател, като чете творенията му не само на превод на български език, като чете тия творения и в самия руски оригинал и, както свидетелствуват статистиките на нашите библиотеки, двадесет пъти повече в оригинал, отколкото в преводи".[2]

И така до днес, и особено днес. Ние не разполагаме в момента с точни данни, но смятам, няма да сгрешим много, ако кажем, че днес в България Гогол се разпространява на руски едва ли не повече, отколкото на български.

Друг един мощен фактор за проникването и за въздействието на Гогол в България е театърът, сцената, от която неговият безсмъртен „Ревизор" не слиза ето вече 60—70 години — и то като започнете от Народния театър в София, та до самодейната сцена в казармата или в най-затънтеното село. На тоя фактор се спира поспециално др. акад. Николай Лилиев в отделен доклад. Изобилни данни за значението и влиянието на Гогол за българския театър изнася и др. Стефан Каракостов в посочената своя статия в „Българо-съветска дружба".

Но само като се имат пред очи тия два главни пътя за навлизане на Гогол в България — проникването в оригинал и чрез сцената, данните за преводите от него и за писанията върху него на български ще добият истинското си място. Библиографските данни са все пак надеждна опора, за да набележим главните моменти на това проникване, за да разберем ролята, която играе Гогол у нас.

Пръв го превежда Петко Славейков още в 1858, в тежките години на робството — и не за да преведе някакво художествено произведение за забава, а за да изтъкне ролята и значението на писателя-реалист и сатирик при тогавашната обстановка в България. Дядо Славейков избира не случайно знаменитото лирическо отстъпление към VII глава на „Мъртви души", дето Гогол съпоставя писателя-романтик с писателя-реалист. Не са Славейковите симпатии в ония години към писателя, който „нито веднаж не е изневерявал на възвишения строй на своята лира, не е слизал от своите висини при бедните нищожни свои събратя, и, без да се докосва до земята, цял се е предал на своите далеч откъснати от нея и възвеличени образи", който е „одимил с опоителен тамян хорските очи; той ги е поласкал чудесно, като скрива печалното в живота, като им показва прекрасния човек". Симпатиите на Славейков, както и на Гогол, са несъмнено на страната на писателя-реалист, „дръзнал да покаже всичко, което е ежеминутно пред очите ни, и което не виждат равнодушните очи, цялата страшна, потресающа кал от дребулии, оплели нашия живот... Сурово е неговото поприще и горчиво ще почувствува той своята самота". — Но такъв трябва да бъде пътят на истинския български писател,

---

[1] Сборник в памят Н. В. Гоголя и В. А. Жуковского. — Ученыя записки Императорскаго Юрьевскаго университета, 1904, № 5, с. 140

[2] Пенчо Славейков. Писма до Мара Белчева. София, Хемус, 1940. с. 81—82

ако иска той да бъде при своя забравен, страдащ тогава под ярема на чуждо робство народ. Така ни учи Гогол. И най-талантливите представители на тогавашната българска литература тръгнаха по посочения от Гогол път. Човек каточели чува ехото на неговите думи в думите на Христо Ботев от 15 години по-късно: „Престъпление ще е в таквази епоха да се възпяват звездите и луната, когато преди всичко трябва да се изгребе и изхвърли изпъкналата на повръхността гнусна пяна...“

Съвсем съзнателно по същата линия — участие на литературата в разрешаване проблемите на заобикалящия ни реален живот — върви и първият истински преводач на Гогол, пак още преди Освобождението — Нешо Бончев. На него аз няма да се спирам, за него ще говори др. проф. П. Динеков. Нешо Бончев вижда и определя при това ясно ролята, която Гогол има да играе в българския живот. В своята бележита студия към превода на „Тарас Булба“ от 1872 г. той пише изрично: „Гогол не ни показва човека идеално, а го показва какъвто си е, с всичките му пороци; той прониква със своя остър поетичен поглед в нашия мир и го озарява във всичката му повредена голота и осмива със своя лют смях, хумор, тъмните страни на човека, та показва по тоя начин неговото дълбоко падане и помага му да познае себе си и да помисли за своето високо начало...“ Творчеството на Гогол придава на руската литература „нов, народен дух, та тя става вече народно богатство, народно зерцало, което от една страна отразява характера на народа и помага на самосъзнанието, а от друга — сее в тъмната народна среда семена на питомен живот.“ Гнявно се нахвърля Нешо Бончев срещу „книгобесието“ т. е. срещу издаването на празни, глупави, „гнусни“ книги, при които „от стотина и повече книги мож наброи за в работа пет, много десет книги, — а другото е измет за изгаряне“ — „С тия ли книжки се народ просветява??“ — възклицава той.[1] И не случайно се спира той в избора си на „Тарас Булба“ — не само заради нейния героичен характер и пламенен патриотизъм: тя насърдчава българите пряко в борбата им срещу турските паши, тя „разгаря тяхната непримиримост към папското влияние в България“.[2] „Тарас Булба“ същевременно укрепва у нашите предосвобожденци вярата в непобедимостта на Русия.

Все по линията на прогресивното мировъзрение, в посока на усвояване сатирико-реалистичния метод, е влиянието, което Гогол указва и върху Любен Каравелов. От Гогол Каравелов се интересува още преди да замине за Русия, но особено се сближава с неговото творчество в родината му. Захари Стоянов съобщава, че той „знаел на пръсти Белински, Гогол, злочестия Чернишевски“.[3] Той с увлечение и възторг говори за Гогол в своя кръг. И в своята известна повест „Българе от старо време“, излязла същата 1872 г.,

---

[1] Нешо Бончев. Класичните европейски писатели на български език и ползата от изучването на съчиненията им. (Поради повестта „Тарас Булба“). — Пер. списс. на Бълг. книжовно д-во, 1873, кн. 7—8, с. 3—13

[2] Ст. Каракостов, цит. ст., с. 3

[3] Захари Стоянов. Чърти из живота и списателската деятелност на Любен С. Каравелов. Пловдив, Книж. Лъв, 1885. с. 19

когато излиза и превода на Нешо Бончев, ни е оставил красноречив документ за влиянието, което Гогол е указал върху неговото творчество. По идеи по това време Каравелов е под влияние преди всичко на революционните руски демократи от 60-те години, но учител в писателския занаят му е най-напред Гогол. Проф. В. Велчев е разгледал вредна своя студия от 1938 г. подробно това влияние, няма да се спирам тук повече на тоя въпрос.[1] Заслужава да се изтъкне при това, че и тримата видни предосвобожденски дейци и писатели, от които са ни останали литературни документи за влиянието на Гогол върху тях, и П.-Р. Славейков, и Нешо Бончев, и Любен Каравелов, схващат и възприемат Гоголя в духа на преценката, която му дадоха в Русия революционните демократи, преди всичко Белински и Чернишевски: като пламенен патриот и страстен изобличител на тъмните сили в живота на своята родина, като рушител на дворянско-помещическа Русия, за да се открие пътя за разгръване на неограничените сили на руския народ. И в тоя дух на революционен демократизъм въздействието на неговото творчество у нас се свързва с борбата на най-прогресивните обществени сили през епохата на българското възраждане.

*

И след Освобождението Гогол остава за нашите писатели пример на писател-обличител, учител на реалистично-сатирично творчество. Не случайно на прага на новата държава се сблъскваме с стиховете на Вазов от 1879:

„Гогол да бяхази,
при нашите хора,
щях да спиша нещо
като „Ревизора".

И колкото и ожесточено да се защищава Вазов в известния свой фейлетон от „Драски и шарки" — „За моята си черга", срещу обвинението, че при написване на своята хумористична повест „Митрофан и Дормидолски" бил под влияние на Гоголевите произведения „Повест за свадата на Иван Иванович с Иван Никифорович" и на „Ревизор", Вазов доказва само едно: че не е заемал съзнателно от Гогол. Той е прав като пише: „Гогол е много типичен, своеобразен гений, вълшебен художник, да може да бъде подражаван".[2] Но именно като образец на художествено майсторство, и то в реалистично-сатирично изобразяване на околната действителност, Гогол продължава да бъде учител на най-здравите и талантливи български писатели-реалисти и след Освобождението. Несъмнено е неговото влияние — в най-широк смисъл: като поука за отношение към действителността, като насока за похватите и средствата за изобразяване — върху Влайков и Алеко Константинов, върху Георги Кирков и Елин Пелин. И това здраво влияние на Гогол, както и въобще на цялата реалистична руска литература от XIX в. у нас, помогна зна-

[1] Велчо Велчев. Л. Каравелов и Н. В. Гогол. (Принос към руското литературно влияние у нас). — Родина, 1938, кн. 2, с. 156—190.

[2] Иван Вазов. Събрани съчинения. Т. VII. Драски и шарки. София, Наука и изкуство, 1950. с. 239

чително на прогресивната българска литература да устои срещу напора на естетствуващите индивидуалисти и формалисти, които застрашаваха да вземат връх в културния живот на България от началото на нашия век и особено през годините на фашизма.

Поучена от Гогол, обикнала го дълбоко, поставила се под влияние на неговите поетични внушения и образи, бе и огромната, подавляюща част от българската публика. И тя даваше опора на здравата, реалистична литература у нас. Още от ученическа скамейка ние се запознавахме с Гогол — в оригинал и в превод. Всеки от нас ще си спомни въздействието, което му е оказало четенето на Гогол в млади години, когато в големи дози поглъщахме „Тарас Булба" и „Мъртви души", „Ревизор" и „Шинел": обич към Русия и нейния могъщ народ, омраза към паразитите, които са полепнали по снагата ѝ.

Превеждането на Гогол на български върви при тия обстоятелства в бързо темпо. Вече през първите 20 години след Освобождението имаме преведени на български всички по-значителни негови произведения — повечето от тях излизат първоначално в периодични издания, след това и като отделни книги: „Тарас Булба" (1882), „Ревизор" (1882 и 1891), „Записки на един луд" (1884), „Шинел" (1887), „Нос" (1888) и „Портрет" (1896), „Женитба" (1889 и 1897) и „Мъртви души" (1891). Повечето от тия преводи са слаби, направени са без усет за поетичната реч на Гоголя, дори без добро познаване на руски, а често — и на български език. Но те изиграват за времето си несъмнено положителна роля при запознаване на българския читател с Гогол, и от началото на нашия век постепенно се заменят с все по-добри и по-добри преводи, в превеждането му на български вземат участие с все по-голямо чувство за отговорност и редица български писатели: Ив. Ст. Андрейчин, Д. Подвързачов, Симеон Андреев, Людмил Стоянов, Константин Константинов, Георги Караславов, Христо Радевски, Здравко Сребров. Така до днес ние имаме вече почти изцяло преведени и то в добри преводи произведенията, включени в известния руски шесттомник събрани съчинения на Гогол. Три пъти са преведени изцяло „Вечера на хуторе близ Диканьки" (том I) — в 1917, 1943 от Васил Каратеодоров и в 1948 от К. Константинов; и отделни части от тях са превеждани многократно: „Сорочинская ярмарка" два пъти (1902, и 1938 от Хр. Радевски), „Страшная мест" (1887), „Иван Феодорович Шпонька и его тетушка" и „Заколдованное место" (1914), „Майская ночь или Утопленница" (1914), „Ночь перед Рождеством" (1888).

Вторият том, „Миргород", е преведен изцяло веднаж (1943 от Васил Каратеодоров), но отделните повести са превеждани и издавани многократно: „Старосветские помещики" има още три превода в пет издания (1914, 1915, 1919, 1938, 1940) и в 1947 излиза в нов превод на Здравко Сребров, заедно с „Как Иван Иванович се скара с Иван Никифорович" и „Вий", в 10.000 екз.; „Тарас Бульба" е преведена девет пъти, някои преводи са излезли в по няколко издания: Нешо Бончевия превод от 1872 се препечатва след освобождението в 1882 и по-късно в преработка в многотиражната „Походна войнишка библиотека" от 1917; в 1901 излиза превода на Ив. Ст. Андрейчин, който се препечатва в 1914; по-късно го превеждат

Д. Божков (1920, 2. изд. 1925), Г. Караславов (1937), Хр. Радевски (1938), Ив. Калчев (1939), Г. Константинов (1945) и Здр. Сребров (1947, 2. изд. 1951, двете издания заедно 14.000 тираж). „Вий" е преведена отделно от Хр. Радевски (1940) и от Здр. Сребров (1947, в споменатата вече книга). Един отделен превод на Николай Николаев от 1915 има и „Повесть о том, как поссорился Иван Иванович с Иваном Никифоровичем".

Повестите от третия том са преведени изцяло пак от Васил Каратеодоров в започнатата от него серия „Съчинения на Гогол", и отделни преводи имаме: на „Невский проспект" от 1925, „Нос" (от 1888, 1920, на Люд. Стоянов от 1938, 2. изд. 1940, и още един от А. Найденов 1948); „Портрет" е преведен три пъти (1896 и два превода 1920); „Шинель" — пет пъти (1887, от Г. Бакалов към 1910, от Ал. Найденов 1914, 2. изд. 1920, още един превод от 1920, и две отделни издания на превода на В. Каратеодоров, 1938 и 1940); „Коляска" е излязла само в едно отделно издание към 1938; „Записки сумасшедшего" е превеждано три пъти (1884, от С. Андреев 1925, 2. изд. 1929, и от Д. Гимиджийски 1926).

От всички произведения на Гогол най-много е превеждан и издаван у нас „Ревизор" (т. IV). Ако вземем под внимание разпространението му и чрез сцената, ще можем да смятаме, че той е едно от най-широко познатите, най-популярни литературни произведения в България въобще. По досегашните установявания, имаме осем отделни превода на „Ревизор", които са излезли в общо 20 издания, с установен тираж от тях са 10 издания в 44.500 екз., ако приемем по същия тираж и останалите, ще излезе, че само в печатан вид „Ревизор" се е разпространил досега у нас в близо 100.000 екз. Преводите на „Ревизор" са: от И. Христович (1882), на Ив. Иванов (1891 и 1896), на М. Москов (1907, 1917), на Ив. Лисичков (1914 и 1922) и най-известният превод — на Д. Подвързачов от 1917, който сам е претърпял осем издания (1917, 1920, 1925, 1928, 1936, 1938, 1939 и 1949), на Г. Жечев (1937, 2 изд. 1940) и още два превода (от 1939 и 1941 — последния в две издания). Доста често е превеждана и издавана и другата комедия на Гогол — „Женитьба": първом от Ив. Иванов (1889, преиздадена два пъти — 1897 и 1907), от Д. Юруков (1915), от П. Хр. Генков (1926), от П. Н. Добродеев (1932) и последен превод на Хр. Радевски от 1940. От останалите Гоголеви драматически откъслеци, включени в руския четвърти том, е преведен на български „Игроки" (1910).

И най-после, „Мертвые души" (т. V): имаме един незавършен превод на П. Калчев от 1891, и два цели превода на тая колосална „поема" на дворянско-помещическа и крепостническа Русия — известният, многократно преиздаван превод на Г. А. Миндов и Д. Подвързачов (първоначално в популярната „Всемирна библиотека" в 1911, по-късно препечатван в разни издателства, обикновено само първия том — 1914, 1921, 1925, 1927, 1937, 1942, 1950); Подвързачов изготвя и едно съкратено изданне за юноши от тоя превод, което излиза на два пъти (1935 и 1940); през 1937 излиза и втори пълен превод на цялата „поема", направен от Хр. Радевски и Г. Караславов, превода им има и второ издание от 1940.

Общо, значи, от произведенията на Гогол са излезли досега на български 102 издания като отделни книги, в повече от 300,000 екз. тираж. Значителен превес имат изданията след Девети септември: ако вземем под внимание големината и тиража на книгите, за седем години сега излизат на български и се поемат от българския читател почти такова количество произведения на Гогол, каквото за 70-те години преди това — 494 коли в 1,345,475 колотираж до Девети септември, и 157 коли, отпечатани в 1,274,750 колотираж от Девети септември до края на 1951.

Многобройна е у нас и литературата върху Гогол, както оригиналната българска, така и преводната. И тая литература не е без значение за проникването на Гогол в България, както и за изработване на отношение на българския читател към него. Ние споменахме мимоходом някои работи, но изцяло тя е тук извън нашето зрително поле, както не влиза в задачата ни и да правим оценка на изброените преводи от Гогол. Ние търсим да набележим само основната линия, по която върви въздействието на Гогол у нас.

И ето още едно доказателство, че Гогол е познат у нас само като писател-обличител, безпощаден реалист-сатирик, а не и в късните му реакционни отклонения; че неговото творчество въздействува у нас в духа, както бе то разбрано и интерпретирано от великите руски революционни демократи Белински и Чернишевски, а не в умаловажаванията и изопачаванията на реакционните славянофили Погодин и Шевирьов: у нас не е превеждана никак неговата упадъчна книга „Выбранные места из переписки с друзями", книгата, в която смутената вече душа на Гогол, изплашена от „страшната правда" на самодържавно-крепостническа Русия, се огъна, и когато, „под влияние на лъжливите идеи, развили се в откъснатост от живота, той измени на собствения си гений и отслаби полета на творческото си въображение, насочвайки го по лъжлив и органически чужд нему път", както справедливо казва Короленко. Тоя Гогол у нас е непознат, и никой не се е опитвал да го интерпретира така. А ето — бележитото гневно писмо на Белински до Гогол по повод „Преписката" е преведено и издавано у нас няколкократно, познато е най-широко. Затова е толкова правилно изказването на Пенчо Славейков в 1909 год. в Москва, че както „работниците на българското художествено слово", така и „обикновения читател" у нас, са учили от „великия руски обличител" да обичат безкрайно своята родна земя и народ и тъкмо затова да критикуват остро всичкото „зло, недъзите и неприятностите в нейното битие". „Щастлив е оня писател, казва Славейков, комуто това зло възмути душата и вложи гняв в неговото вещо слово — оръжието на неговата любов".

Гогол е познат, четен и обичан в целия свят — именно затова, че бе гениален изразител на руската нация, че бе типично руски писател. Така той внесе грамаден принос в художествената култура на човечеството въобще. Но едва ли в друга някоя страна, освен в Русия, той е такъв активен участник в борбите, както в България — за освобождаване на народа от гнета на разлагащия се капитализъм, и специално в литературата — за разобличаване на реакционните попълзновения на естетическия формализъм, за разбиване на анти-

реалистичната и накрай фашистка литературна линия у нас. След тая роля на Гогол, и изобщо на цялата руска реалистична литература, у нас действително не можеше да има място за препоръчваната ни през фашисткия период от списания като „Златорог“ „надсмогнала всичко земно поезия“...[1].

Днес, сто години след смъртта му, може да се успокои вече неспокойната Гоголева душа — очисти се неговото велико отечество от всичкото зло, което той пръв показа на света, възкръсна могъщия руски народ за нов и щастлив живот. Осъществи се мечтата на Некрасов — народа да носи от пазар книгите на Белински и Гогол: 18 мил. екз. са разпространени от съчиненията му през съветско време, само през юбилейната 1952 — 7.500.000 екз. книги.... Осъществи се желанието и на Чехов (1903): „трябва не Гогол да се спуска до народа, а народът да се издига до Гогол“.

С помощта на съветския народ се освободи за втори път и България. И настъпи нова ера — за още по-широко разпространение на Гогол у нас. Защото Гогол е днес наш съвременник, с нас — в нашата борба за мир, демокрация и социализъм.

[1] Ал. Балабанов. Български афоризми. — Пролом, 1923, кн. 2—3, с. 62

ВИКТОР ЮГО — ВЕЛИК ПИСАТЕЛ-ХУМАНИСТ[1]

Акад. Н. Лилиев

Четири светли годишнини се отбелязаха през 1952 година: 150 годишнината от рождението на Виктор Юго, 500 годишнината от рождението на Леонардо да Винчи, хилядогодишнината от рождението на прочутия таджикски мислител и учен Авицена и стогодишнината от смъртта на Гогол.

Литературният гений на Юго не е пострадал от това, че знаменитият поет е започнал своята писателска кариера с журналистика и че в същност цял живот не е скъсвал с журналистиката. Заедно с двамата си братя — Абел и Йожен — той основава в края на 1819 година, едва седемнадесет годишен (Виктор Юго е роден на 26 февруари 1802 година в Безансон), първия литературен вестник на романтиците „Le Conservateur Littéraire", орган на кръжока Дешан, начело на който стои Виктор Юго. Бъдещият автор на „Клетниците" е писал там под единадесет псевдонима. Писал е статии за литературни новости, за изложби. В тия статии поетът безпогрешно е откривал младите таланти: Андре Шение, Алфред дьо Вини, Алфонс дьо Ламартин. „Le Conservateur Littéraire" просъществувал една година и половина — в първите години на Реставрацията, когато романтизмът се разпростира и оформява в поетическа школа, когато напорът на реакционните сили застрашава много завоевания на революцията.

Всъщност епохата на роматизма в историята на френската литература съвпада с епохата на буржуазно-демократическите революции в историята на Франция: подемът на революционното движение от 1789-1794 година стига до своя най-висок разцвет в годините на юлската революция, 1830—1832, и се приближава към своя край през времето на февруарската революция: 1848 година.

През 1823—1824 година орган на романтиците става „La Muse Française", дето участвуват Юго, Дешан, Супе, Гиро и други. В своите критически статии младият Юго се явява ярък противник на литературата от XVIII столетие и поклонник на литературната школа от XVII столетие. В това отношение той покорно следва Шатобриан и по-късно — Мадам дьо Стал. Осемнадесето столетие, според него, е само междинна, преходна епоха, революционно-демократическото движение сякаш не съществува. „Просветителите" с нищо не се отличават от представителите на феодалния разпад: Волтер е олицетворение на „обезсилена и разслабена епоха", фигура „жалка и дребна".

В литературния живот на своето време Юго, — тоя син на полковник от републиканската армия, който е взел участие в потушаването

[1] Доклад, изнесен на 25. II. 1952 г. на тържественото научно заседание на Института за българска литература, посветено на 150-годишнината от рождението на Виктор Юго.

на контрареволюционното вандейско въстание, а в епохата на Наполеона става генерал — „влиза преди всичко като лирически поет."[1] Да пише стихове той почва още на 14 години, в пансиона Кордие, дето постъпва с брата си Йожен през 1815 година, за да се подготви за политехниката. Получава награда след една година за своята пиеса в стихове „Les Avantages de L'Etude" — 1817. През 1819 печели две награди от Тулузската академия за своите оди, които излизат в три книги — през 1822, 1824, 1826. Тия лирически стихотворения, лирически оди, напълно отговарят на неговите политически и естетически възгледи.

Младостта на Юго преминава в годините на тежката феодална и католическа реакция, която царува в Европа — в годините на Реставрацията, когато във Франция се връща династията на Бурбоните, изгонена от революцията, и поема отново властта. Първите стихотворения на Юго възпяват средновековните замъци, мънастирите и членовете на кралския дом. Но Юго не закъснява да се освободи от реакционната идеология. През 1825 година той е вече водител на прогресивното крило на френската романтизъм, който по това време е опора на реакцията.

В някои свои оди той се намира под влиянието на Вини и Ламартин. Явява се продължител и ученик на тия двама поети. В одите на Юго е изобразен упадъкът, изобразена е разрухата на античната култура. „Римските владетели, жестоките римски императори — ето образите на неговата лирика."[2] Светът на историята, на политическите борби, на големите събития увлича Юго. Увлича го не отделния човек, а — дадени епохи от човешката история. Исторически подхожда той и към съвременността. — Големите обществени явления — Революция, Империя, Реставрация — пленяват неговото въображение, макар в одите му, писани главно през 1827 година, както и в баладите му, създадени през 1825 година, живописността да е отличителна черта: пред героя се разстила пейзаж, образите са чисто зрителни. Там се срещат най-често „феодални замъци, кули, рицарски доспехи, щитове, пики, стоманени ризници, лютни от слонова кост, мортири." Там стават „турнири и битви," „воини се връщат у дома си след победа", „рицари тръгват на лов". Самите действуващи лица са далече от съвременността — „пажове, трубадури, стрелци, литаври сти". И наред с тия рицари, тука действуват „гноми, силфиди, русалки, феи, джуджета, великани, демони".

През втората половина на 20-те години Юго се освобождава от опеката на консервативните и реакционни кръгове. Не в Расина, не в Буало — в литературата на Възраждането, в Шекспира, в Рабле, в Сервантеса, от една страна, във Валтер Скота — от друга, Виктор Юго сега намира своите образци. Но Юго не става либерал. Макар да е пронизан от съмнения, макар да не вижда положителни сили в действителността, той запазва своя оптимистичен поглед върху света.

---

[1] Д. Д. Обломиевский. „Французский романтизм". Госуд. издат. художественной литературы. Москва стр. 258, 1947.

[2] Цит. съчинение, стр. 259.

Тъкмо по това време, след „Odes et Ballades", 1826 година, Юго пише „Кромвел", прочут със своя предговор.

В „Кромвел" отново се сблъскваме с големите исторически събития, с големите политици, с мъжествения романтически характер, с героическите постъпки. У Юго и роялисти, и републиканци не са представени като героични лица. Дори Кромвел не е освободен от ограничеността, присъща на всички останали действуващи лица в пиесата.

Не веднаж се е задавал въпросът: има ли правила и за драматургическата творба? — На тоя въпрос, пак в предговора към „Кромвел", Виктор Юго отговаря със следните думи: „Няма нито правила, нито образци; или по-скоро, няма други правила извън общите природни закони, които стоят над всяко изкуство, и законите, които за всяка композиция изтичат от условията, присъщи на всеки сюжет. Едните са вечни, вътрешни и — остават; другите са менливи, външни и — служат само веднаж... И така, тия правила не се пишат в поетиките.."

Все пак, и Виктор Юго, който отрича всякакви правила, признава някакви общи правила, които не определя. Според Юго, хубавото има само един вид, грозното — хиляди. И изрежда: Яго, Тартюф, Базил, Полоний, Харпагон, Бартоло, Фалстаф, Скапен, Фигаро.

В областта на драмата Юго стъпва като смел новатор. Разбива отживелите правила на класицизма, който до това време неразделно господствува на френска сцена и позволява да се изобразяват там само крале, князе, херцози. Юго създава нова драма, проникната от духа на свободолюбието — драма, в която се срещат живи хора.

Принципното разногласие между романтиците-демократи и литературните критици-либерали особено ясно се разкрива в тоя предговор, станал манифест за демократическите романтици, дето Юго възстава срещу всяка поезия, пълна с „екстази" и „видения" — поезия, която се отличава предимно със своя „лирически" характер, „склонна към самотно съзерцание", „към причудлива мечтателност" и се осъществява във формата на химн или ода. Той мисли, че „подобна поезия не отговаря на съвременността".[1]

Но Юго не задоволява и друга поезия — поезия „земна", „реалистическа." За връх на поезията Юго смята поемите на Омир и древногръцката трагедия. По негово мнение тая поезия не може да съществува в условията на съвременното общество.[2]

Изкуството, според него, не може да се ограничава само с образа на човека като „ефирно същество," понесено на крилата на възторга и на съня. То трябва да отдели място не само за Дездемона, Офелия, Жулиета, а — и за Яго, Тартюф, Харпагон, Скапен, Дон Базилио, Фалстаф. Героите не бива да се изобразяват като хора, откъснати от земята, от почвата, от бита, от реалността. Не случайно, в центъра на изкуството, Юго поставя писатели, като Рабле, Ариосто, Сервантес, Шекспир, Молиер. Новото време, според него, възвръща поезията към истината. Поезията става достъпен, по-широк поглед върху нещата. Тя разкрива, че не всичко в действителността е

[1] Цит. съчинение, стр. 172.
[2] Цит. съчинение, стр. 173.

„човешки прекрасно," че уродливото съществува наред с прекрасното, безформеното — наред с изящното.

Драмата, която Юго поставя над епопеята, не изоставя областта на историята. Отново се сблъскваме в „Кромвел" с големите исторически събития, с големите политически личности. През тия години, особено след 1830 година, Юго скъсва завинаги с реакционната партия на роялистите; той заякчава своите връзки с либералите, макар фактически да отхвърква значително по-далече от тях: през 30-те години той е съюзник на широката народна демократическа опозиция против господствуващите класи във Франция. Но новият герой на Юго не може да се освободи от гнета и натиска на враждебните нему сили. Често пада под техните удари. Не обладава достатъчно мощ, за да срине тъмното царство, което го окръжава. Новите творчески принципи, характеризиращи третия период от развитието му, се разкриват най-пълно в неговата драматургия от тази епоха. Драмите на Юго през 30-те години — „Марион дьо Лорм" (1829), „Хернани" (1830), „Кралят се забавлява" (1832), „Лукреция Боржия" (1832), „Мария Тюдор" (1835), „Анжело" (1835), „Рюи Блаз" (1838) — развиват естетическите принципи, легнали в основата на неговите „Хан Исландецът" (1823), първият роман на Юго, и „Кромвел" (1827) първата драма на Юго, с която той е вече родоначалник на школа.

Героят на романтиците през 30-те години не бяга от живота, а влиза в борба с обществото. Самият живот се разкрива сега като поле на социални стълкновения, като борба на класите. И героят заема определено място в тая борба. Явява се представител на определени обществени сили. Тия нови тенденции се оформяват, когато се проясняват напълно обществените и литературни позиции на Юго. Френзузкият романтизъм става през тия години най-близък поддържник на революционно-демократическата опозиция против режима на Юлската монархия. Той се развива под непосредното въздействие на идеите на утопичния социализъм — идеите на Сен-Симон и Фурие. В своя „Етюд върху Мирабо" Юго сам заявява: „Моят социализъм започва от 1828 година". Френският романтизъм се освобождава от чужди влияния, от влиянията на немските романтици, от Байрона, от Валтер Скота, придобива свое лице, внася свой влог в световното литературно развитие. Но това не ще рече, че французските романтици преминават към позициите на социализма, че разбират историческата роля на пролетариата. За тях „народната маса се свежда до селяните и занаятчиите", представя им се неспособна да доведе борбата до пълна победа, „да утвърди основите на новия социален ред". Поддържниците на революционно-демократическото движение — между които е и Юго — „запазват в своя политически мироглед елементите на буржоазно-либералната идеология".[1]

До 1848 година не е било установено всеобщо избирателно право, не е съществувала свобода на печата, на словото, на събранията. Левите, радикално-демократическите елементи са били подвъргнати на всякакви преследвания. „Незавършеността на буржуазно-

[1] Д. Д. Обломиевский, „Французский романтизм". Гослитиздат, Москва, 1947, стр. 16, 17.

демократическата революция поражда безкрайни заговори, въстания, терористически актове, насочени против съществуващата власт, изникват на живот тайни революционни организации. Буржоазно-демократическото революционно движение изобщо е лишено от всяка последователност — както пише Д. Д. Обломиевски.[1] — Буржоазията се явява ръководител на движението. Пролетариатът не е бил многочислен, организиран, съзнателен до там, че да възглавява борбата против реакцията. Идеологически израз на тая противоречива и преходна епоха се явява романтизмът. Той представя от себе си опозиционна идеология, насочена против консервативните форми на живота, които забавят общественото развитие. В своите най-последователни прояви той е спътник, понякога дори изразител на революционните тенденции на своята епоха. В основата на романтическия мироглед лежи представата за съществуващата действителност като явление противоречиво, нехармонично, уродливо и наред с това — междинно, преходно, изпълнено с динамика и борба".[2]

И по-нататък:

„На трагическото отношение към света трябва да се гледа изобщо като на характерна особеност за всеки буржоазен романтизъм, която го отличава от оная „революционна романтика на масите", за която пише В. И. Ленин, от онзи активен романтизъм, за който говори Горки. Романтизмът, като съставна част от социалистическия реализъм, е чужд тъкмо на тоя трагизъм, чужд на всякаква безизходност.В социалистическия романтизъм се освобождава и се очиства здравото ядро на буржоазната романтика. В него се осъществява напълно романтическата идея за безкрайното движение и развитие. В него тържествува своята победа романтичния образ на безпокойния герой — на героя, който търси, устремен към новото, към бъдещето. В него се отмахва вътрешното противоречие на буржоазния романтизъм и наред с това се ликвидира романтизъмът като особено и самостойно явление".[3]

Но да се върнем при Юго. Неговият път — сложен и противоречив — го свързва през 30-те години с демократичните обществени сили. Юго продължава традициите на предреволюционния романтизъм — традициите на народната масова драма, традициите на историческия роман.

През 1829 година той печата своя социален роман „Последният ден на един осъден" — „Le dernier jour d'un condamné" — и стихотворната сбирка „Les Orientales", дето остава верен на света на историята и слави мощта на човека, като творец и строител на действителността, подчертава неговата неизчерпаема творческа активност, показва чудесния свят — многоцветен, пъстър — в живите образи на своите книги. Неговият нов герой е мъжествен, смел и млад. Видни представители на руската революционно-демократическа критика, защитници на реализма, се отнасят отрицателно към някои особености в стила на романтичното творчество на Юго. Така Белински отбелязва у Юго „преувеличение, мелодраматизъм,

[1] Цитираното съчинение, стр. 4.
[2] Цит. съч., стр. 4.
[3] Цит. съч., стр. 7.

празношумни ефекти, риторика, декламаторство, фразьорство и т. н., но наред с това — и ужасна, покъртителна истина“[1] в неговия роман „Последният ден на един осъден“. Белински казва за автора, че той е голям талант и заслужава голямо уважение.

С образа на волевия герой е тясно свързана у Юго темата на Освободителната война. Робите и насилниците Юго изобразява в „Les Orientales“ от 1829 година — в редица стихотворения, посветени на гръцкото въстание против турското иго, с горещо съчувствие се отзовава на национално-освободителната война на гръцкия народ. А в 60-те години, по призива на Херцена, той се застъпва за Полша, която се сражава за своята независимост против царското самодържавие. В същото време Юго разбира, че руският народ не е враждебен на полския, че и след реформата през 1861 година, той не е освободен от робското си състояние.

Не само в стихотворенията на Юго — и в неговите драми център на действието е образът на активния, на смелия човек, който не знае никакви опасности. Героите в неговите пиеси рядко побеждават. Най-често те загиват в борба с враговете си. Не са свързани с тая народна маса, която представляват, от която изхождат. Народът не ги поддържа. В това е тяхната „трагична вина“, тяхната заблуда — източникът на тяхната гибел и поражение.

Драмата на Юго „Хернани“, която се появява на сцената в самото навечерие на Юлската революция през 1830 година, извиква цяла буря в зрителната зала. Борбата около това представление става нещо като „Аустерлиц за романтиците“. Реакционната публика всяка вечер освирква пиесата, но революционно настроената младеж покрива с ръкоплескане всеки неин стих, възприема бунтарското й съдържание като призив към борбата за свобода. В предислова към „Хернани“ Юго сам обяснява, че зад литературната борба се крие борба политическа. „Новото изкуство — пише Юго в тоя предговор — трябва да съчетава в себе си светлината със сянката, гротеската с възвишеното“. В изкуството трябва да се въвеждат „човешките страсти, престъпления, пороци“. Но и самото общество на новото време за Юго се представя като „общество упадъчно и залязващо“. Та той вижда в първобитните времена „детството на човечеството“, „в античността“ — неговата зрялост, неговия разцвет, неговото пладне, „в християнската епоха“ неговата старост — ще рече, „борбата на деня с нощта“ — „C'est ici le combat du jour et de la nuit“.

Юго е на страната на хората, чието положение не се подобрява от историческия процес — на страната на унижените, на лишените от права: шутът Трибуле — в „Кралят се забавлява“, куртизанката Марион дьо Лорм — в едноименната пиеса, куртизанката и актрисата Тисбе — в „Анжело“, разбойникът Хернани — в едноименната пиеса, незнаещите нито баща, нито майка Дидие и Дженаро — в „Марион дьо Лорм“ и в „Лукреция Боржия“, лакеят Рюи Блаз — в едноименната пиеса, шлосерът Жилбер — в „Мария Тюдор“ — ето

[1] В. Г. Белинский. Собр. сочинений в трех томах. Гослитиздат, 1948, Т. I, стр. 119.

героите от драмите на Юго.[1] Съществена не е тази или онази идивидуална особеност в техните положения, а — това, че тия герои са представители на угнетеното и сподавено мнозинство на нацията. Те са носители на богат вътрешен живот, който поглъща цялата им духовна сила.

Истинският романтичен герой, според Юго, няма право да се примирява със своето положение, няма право да се задоволява „с уродливите безчовечни условия на живот, в които се намира". И неговата лична обида се издига до протест срещу обществения строй, срещу държавното устройство на страната.

1831 година остава паметна за Юго. През тая година нашият автор започва да издава своя пръв голям роман „Парижката света Богородица", който със своята живописност става един от най-популярните романи, и сбирката стихотворения „Есенни листа", в която дава израз на своите лични, философски и политически чувства. В романа на Юго се срещаме вече не с индивидуални, а — с масови действия, с народни въстания и бунтове. Но в романа народната маса е дадена като сляпа стихийна сила и тъкмо за това народното въстание не успява. Вземат участие представителите на обществената върхушка от XV столетие: дворяни, свещеници, търговци, съдии и най-после самият Людовик X. Но героите на романа, както и героите на пиесите, са хора отхвърлени, преследвани, гонени: Есмералда е преследвана от феодалното правосъдие, Квазимодо — изправен на позорния стълб сред площада, Клод Флоро, архидяконът, съчетава в себе си стария строй с индивидуализма и анархията на новото... — служи като съединяващо звено между феодалното класово общество и буржоазното, докато Квазимодо е наследник на народните традиции на средновековния живот".[2] Чернишевски намира в „Парижката света Богородица" „положения изключителни, неправдоподобни" и „възторжено трескав тон", но наред с това вярва в „чистосърдечието" на Юго, който „съчувствува на всичко хубаво".[3]

Юго не е само лирически поет, не е само романист, той е и истински журналист, който с изключително ярко чувство се отзовава на събитията. Вестникарството за него не е случайно занимание. Наистина, личността на Юго не се отразява напълно нито в едно негово литературно дело, но той винаги гори и винаги се стреми към нещо ново.

От литературната критика Юго минава постепенно към публицистиката. В двутомния сборник „Littérature et Philosophie mêlées" се преиздават негови избрани статии, писани през първите десет години от времето, когато Юго почва да се занимава с журналистика, печатани най-напред в сборника, излязъл през 1834 година. По някои от тия статии може вече да се съди за политическите настроения на Юго. Пламенен роялист през юношеските си години, той

[1] Д. Д. Обломиевский. „Французский романтизм" Гослитиздат, Москва, 1947, стр. 277, 284, 285.

[2] Д. Д. Обломиевский. „Французский романтизм", стр. 271, 284, 285.

[3] М. Д. Эйхенгольц и П. Н. Галицкий. „Зарубежная литература." Госуд. учеб. педаг. издат. 1950, стр. 410.

преминава постепенно на републикански позиции. Неговата политическа кариера е много богата с зигзаги, които намират ясно отражение в по-нататъшната публицистична дейност на поета.

Темата на колективния живот продължава своето развитие в стихотворните сбирки на Юго през 30-те години: „Песни на здрача" от 1835 година, дето са отразени преживелиците на бурните революционни години от 1830 до 1832 година, последвана от „Voix intérieures" от 1837 година и през 1840 година — от последната книга стихове, която излиза преди изгнанието: „Лъчи и сенки".

През 1838 година Юго се връща към театъра с драмата в стихове — „Рюи Блаз", която има голям успех — драма, която и сега се играе в Съветския съюз. През 1841 година той е вече член на Френската академия на науките, за пръв път пътува из Германия — като дете е пътувал из Франция, Италия, Испания, Елба — и през 1842 година печата първите си пътеписи: „Le Rhin". През 1843 година Юго търпи неуспех с последната си драма „Les Burgraves", която се смята за „драматически Ватерлоо" за Юго. Няколко месеца след тоя неуспех, трагичната смърт на дъщеря му Леополдина, удавена в Сена със съпруга си Шарл Вакери — и особено желанието му да играе роля в политиката — прекъсва неговия литературен живот. Юго не е още републиканец, клони все още към либерализъм. Луи-Филип го прави пер на Франция през 1845 година. Наистина в камарата на перовете той произнася тричетири хубави речи, но едва след революцията през 1848 година, когато почва да се бори за републиканските идеи, успява да си извоюва, в борбите на партиите, място, достойно за неговата слава.

Юго никога не е потъвал в тясна литературна дейност. Никога не е робувал на принципа „изкуство за изкуството". През своя дълъг живот той е бил свидетел на най-крупни събития, произлезли в неговата родина; видял е колко мъжествено се е сражавал, и през 1830 и 1848 на Парижките барикади, неговият юначен народ; свидетел е бил, как французката буржоазия предава републиката през 1848 година на Луи-Наполеона, който връща Франция отново към политическата реакция на Втората империя.

След революцията през 1848 година Юго, избран отначало в Учредителното и после в Законодателното събрание, става неуморим борец за демократическата република. Неговите речи против престъпната политика на Ватикана продължават отдавнашната му война с клерикалната клика.

Апостол на световния мир, през 1849 година, Юго председателствува в Париж първото международно събрание на мира, на „приятелите на мира" — група, която не е съществувала дълго, тъй като не е била изградена върху народна основа.

„Август 1849.[1] — В елегантния парижки квартал — rue de la Chaussée-d'Antin — приятелите на мира си дават среща в хотела „Сент Сесил", която среща „здравомислящият" печат приема за шега.

„22 август — един час след като се открива конгресът, в градината и в хола се трупа много народ. В 11 часа залата е препъл-

[1] Фактите са заети от „Défense de la Paix, книга 8, janvier, 1952.

нена. Дошли са приятели на мира от Италия, от Белгия, от Холандия, от Германия, от Африка, от англосаксонските страни. Парижанките в своите широки кринолини и с откритите си деколтета са били в „любопитен контраст със строгите облекла на делегатите квакери".

„Трябвало е да се избере председател и — секретари. Веднага името на Виктор Юго се шепне от всички уста. Той възлиза на трибуната и произнася прочуто слово".

„Тази идея за всесветски мир е общо достояние за всички народности, които приемат мира като върховно благо, след като примирието най-сетне замести войната. Тая мисъл толкова ли е утопична? Неосъществима ли е тая мисъл? Хората, които искат да бъдат „положителни", както се казва днес — всички политици, които стареят в интриги, ще отговорят — да! Е добре, аз, без да се двоумя, казвам — не! (Ръкоплескания). — И го доказвам! Аз не казвам само, че мирът е осъществим. А добавям още: — неизбежен. Ще дойде ден, когато оръдията ще станат само музейна принадлежност и ще се сочат като варварски уреди, когато хората ще се чудят как е могло да съществува такова голямо „варварство".

Първото решение на конгреса е, че „само мирът може да осигури задоволяването на народните духовни и материални интереси. Дълг на всички правителства е да разрешат чрез арбитраж недоразуменията, които могат да изникнат между тях, да уважават решенията на арбитрите, които сами те ще изберат."

Изобщо, разцветът на Юго като публицист се отнася към 30-те години на миналия век, когато поетът се приближава към активна политическа дейност. Той сътрудничи в „La Presse", а след революцията от 1848 година основава вестник „Evénement", дето не е мъчно да се узнае смисъла на Юго в програмната статия. „Да се надяваме — се пише в тая статия, — че Франция ще бъде скоро освободена. Ще се роди конституцията и пак ще настъпят спокойни дни".

Държавният преврат на 2 декември 1851 година изпълня Юго със справедливо възмущение. След тоя преврат Юго, заедно с други леви депутати — Карно, Жюл Фавр — се опитва да дигне въстание в предградията на Париж и скоро се вижда принуден да емигрира от Франция. Юго отива в изгнание, но това изгнание — по думите на поета Фернан Грег — „разруха за амбицията му, е щастлив тласък за неговия гений. Изведнаж Юго се издига на пиедестал, който го възвисява, дори в собствените му очи, прикован на скала като Прометей, заточен на остров като Наполеон..." От Жерсей, на 22 декември 1853 година, Юго пише на поетесата Луиза Коле: „Вие говорите за нашето завръщане с прекрасни думи. Аз не вярвам на цветята, нито на триумфалните арки. Аз вярвам, че ние ще се върнем с урагана и бурята, аз вярвам, че ще имаме да изпълним всякакви големи задължения от възмездието за престъпленията до съпротивата срещу насилието. Вярвам, че може би в тая борба ще загинем — ние, предопределените".[1]

---

[1] „Les Lettres Françaises", № 399, 1952.

И така Юго заминава отначало за Белгия, после — за Нормандските острови: Жерсей и Гернсей в Атлантическия океан, дето в продължение на близо двадесет години се чувствува неизтощим във своята сатира.

Сбирката „Възмездие" от 1852 година, в която се заклеймява Наполеон, в която Юго излива скръбта си по изгубената родина — е близка и скъпа на Парижките комунари. За тая стихотворна сбирка Крупская пише в своите спомени за Ленин: „...през втората емиграция в Париж, Илич охотно четеше стихотворенията на Юго „Châtiments", посветени на революцията през 1848 година, които през време на своето изгнание Юго е писал и тайно изпращал във Франция. В тия стихове има някак много наивна нагизденост, но в тях всепак се чувствува повеят на революцията".[1]

И в емиграцията Юго не скъсва с журналистиката. В Белгия той няма възможност открито да води пропаганда против втората империя, тъй като белгийските власти изтръгват от него обещание да не се занимава с политическа дейност. Написаните в Брюксел памфлети „Наполеон малкият" и „Престъплението на 2 декември" — 1856 година — се печатат в Англия. В предговора към второто издание на „Осемнадесетия брюмер на Луи-Бонапарт" Карл Маркс пише: „От съчиненията на тая тема, които се появиха приблизително едновременно с моето, заслужават внимание само две: Napoléon le Petit от Виктор Юго и „Coup d'Etat" от Прудон. Виктор Юго се ограничава с остри и остроумни лични нападки към тоя, който носи юридическа отговорност за държавния преврат. Самото събитие у него се явява като гръм от ясно небе. Той вижда в него само акт на насилие от страна на един индивид. Той не забелязва, че изобразява този индивид велик, а не — малък, приписвайки му безпримерна в световната история сила на личната инициатива.

„Прудон, от своя страна, се старае да представи държавния преврат като резултат на предшествуващото историческо развитие. Но незабелязано за самия него историческото изобразяване на преврата се превръща у него в историческа апология на героя на държавния преврат. Той изпада по такъв начин в грешката на нашите така наречени обективни историци.

„Аз пък показах как класовата борба създаде във Франция обстоятелства и отношения, които позволяват на посредствена и смешна персона да разиграе ролята на герой."[2]

На чужбина Юго влиза в борба с враговете и на други народи. През 1859 година той се опитва да освободи от американския съд Джон Браун, осъден на обесване, задето е подтикнал своите братя-негри към въстание. Още осемнадесет годишен Юго проявява интерес към проблема на черните. Героят на неговия роман „Бюг — Жаргал" е черен. Романът е издаден през 1826 година. На 2 декември 1859 година, от своето изгнание, което става вече някак доброволно, тъй като през тая година — 1859 — е дадена амнистия на изгнанниците — Юго моли Американската република да спаси

[1] Ленин за културата и изкуството. Изд. БКП, София 1946, стр. 101.
[2] Маркс-Енгелс за изкуството. Изд. БКП. София, 1951, стр. 232.

Джон Браун от ешафода, който го застрашава на 16 декември. „Коленичил пред звездното знаме на Новия свят", Юго моли: — Палач на Браун — заявявам на всеуслишание, защото кралете си отиват, а народите остават — и народите са длъжни да знаят истината — палач на Браун ще бъде не прокурорът Гентер, не съдията Паркер, не губернаторът Уайд, не малкият щат Вирджиния — палач на Браун ще бъде, тръпка пробягва по тялото ми при тая мисъл само, страшно е дори да се произнесе — цялата Американска република... Да, нека Америка знае и помисли върху това: — има нещо по-ужасно от убийството на Авеля от Каина — убийството на Спартака от Вашингтон". Напразно! Джон Браун е бил обесен. Две години по-късно избухва Междуособната война в Северна Америка. През март 1860 година, на един таитски журналист, който му засвидетелствува своята признателност за защитата на Джон Браун, Юго отговаря: „От единия до другия край на земята една и съща светлина свети в човека, и черни като вас доказват това!... Таити сега е озарен от една светлина. Хубаво е, че между факлите на прогреса, които осветляват пътя на човеците, има един, който се носи от ръката на негър." През 1861 година той отправя в печата своя протест срещу колониалната политика на Англия и Франция в Китай: осъжда варварските действия на английските и френските войски, които, завзели Пекин, го подхвърлят на грабеж и разрушение.

След като се преселва на англо-нормандското островче Жерсей, Юго става сътрудник на издавания там френски вестник на емигрантите „L'Homme". Тоя скромен вестник на времето си дигнал шум около себе си, след като напечатал писмото на Феликс Пия до кралица Виктория, по случай заминаването ѝ за Франция. Писмото, което се появило там, било изпълнено с оскърбления по адрес на кралицата. Населението на острова се възмутило и изискало да се изгонят редакторите на вестника. Емигрантската колония решила да протестира и поръчала на Юго да напише съответната декларация, която била разлепена по улиците. В декларацията, написана в памфлетния стил на Юго, се казвало че полицията на Наполеона III управлява Англия, че скоро Великобритания ще се превърне в колония на френската империя. Декларацията завършвала с думите: „А сега — изгонете ни!" Юго наистина бил изгонен в друг нормандски остров — Гернсей. Отдалечен от емигрантската политика, той изцяло се отдава на литературна работа. През годините, прекарани на този остров, написал най-блестящите свои творби — преди всичко: най-значителната, най-вълнуващата от своите лирически сбирки „Les Contemplations" от 1856 година, първата част от „Легенда на вековете", от 1859 година — епическа сбирка, която няма равна във френската литература; обширния и прекрасен социален и човечен роман „Клетниците" от 1862, литературния очерк Уилиам Шекспир от 1864, стихотворната сбирка „Les Chansons des Rues et des Bois" от 1865 и още два романа: „Les Travailleurs de la Mer", роман на океана, с илюстрации от автора от 1866 година, за който Морис Торез пише, че описанията на океана и борбите на Жилиат са го изпълняли с възторг — и фантастичният разказ „L'Homme qui rit" от 1869 година.

Хуманистичните възгледи на Юго се изявяват напълно в неговия социален роман „Клетниците“ от 1862 година, в който се е зачитал целият свят. За епиграф на тоя свой роман Юго поставя следните думи: „Докогато не бъдат разрешени три основни задачи на днешното столетие — угнетяването на хората, които се превръщат в пролетарии, падението на жените от глад, детското изтощение и нощната работа... докогато на земята царува нищетата и невежеството, книги, подобни на тая, не могат да бъдат безполезни“.

„Демократическият патос“ на романа „Клетниците“ го прави „особено популярен“. „Наистина — пише М. Черневич — Юго, като разкрива язвите на буржоазното общество, като призовава към справедливост и състрадание, проповядва, в духа на дребнобуржоазния социализъм на Сен-Симона и на Фурие, морално самоусъвършенстване и изобщо примирение на класите, но на тези утопични възгледи противоречат тъкмо най-добрите страници от романа на Юго — страници, обвеяни с духа на класовата борба“, страници, в които „с дълбока правдивост“ е изобразена въоръжената борба на френските демократи на уличните барикади през 1832 година. В образа на малкия Гаврош, „дълбоко национален образ“, Юго е вплътил „революционния дух на френския народ, неговото безстрашие и жизнерадост“[1]. И все пак главните образи на романа „Клетниците“ не могат да се отнесат към реалистичните — „към типичните характери в типични обстоятелства“.

Поет, романист, драматически автор, историк, философ, оратор, критик, политик — Юго е първокласен журналист, който, преди да се завърне от изгнание, се връща пак към вестника. През 1869 година при непосредното негово участие, в Париж започва отново да излиза вестник „Événement“, но под друго заглавие — „Rappel“ със същите сътрудници: Шарл и Франсоа, синовете на поета, — Морис, Вакери. Към тях се присъединява Рошфор. Душа на вестника е, разбира се, Юго. Новият вестник и особено неговите пламенни статии изиграват по общото мнение голяма роля за падането на Втората империя. Когато Наполеон III намерява да устрои нов плебисцит, за да закрепи своето разклатено положение, Юго печата в „Rappel“ статия, която завършва с думите: „Ако виновникът на държавния преврат непременно иска да се обърне към нас, към народа, с въпрос — ние му позволяваме да запита само: „Трябва ли да напусна Тюилери и да се преселя в Консиержери и да се предам на правосъдието?“ — Ще последва отговор: „Да!“

През годините, прекарани в изгнание, Юго сътрудничи в „Колокол“ и се запознава отблизо с Херцена, за когото Юго е най-блестящ представител на Франция от последните години на Реставрацията и Юлската династия. Свидетелство за това е писмото му до големия революционен демократ: „Мой доблестни братко по борба и изпитания!.. Приемам напълно Вашата красноречива и победоносна пропаганда, ръкоплескам Ви и Ви обичам. Юго“.

---

[1] М. Черневич. Виктор Юго. Журналъ „Октябрь“, 2 книга, февраль, 1952, стр. 177—181.

Юго се явява защитник на критските жители, вдигнали знамето на въстанието против турското иго. Той остро осъжда лицемерната политика на великите държави, които подпомагат Турция. И когато през 1870 година остров Куба се вдига против Испания, Юго отново пише: „Ще защищавам Куба, тъй както защищавах Крит. Нито една нация няма право да слага ръка на друга нация! Никой народ няма право да владее друг народ, тъй както никой човек няма право да владее друг човек!"

Юго се връща в родината си едва след падането на Наполеон III, когато пруските войски настъпват вече към Париж. На 5 септември 1870 година той е във Франция и остава през зимата на 1870—1871 година в Париж, обсаден от прусаците. Обръща се към парижани с патриотични речи, записва се в Националната гвардия. Паметен ще остане неговият призив към населението — „да раздуха пожара на партизанската война": „Защищавайте Франция с героизъм, с отчаяние, с нежност! Бъдете безжалостни патриоти!" Тия думи на Юго и през 1943 година за всички французи са звучали като най-висока повеля на дълга. Неговият (на Юго) вдъхновен, страстен патриотизъм, неговата вяра в човека и в щастливото бъдеще на човечеството го правят приятел и привърженик на идеята за демокрация и мир.

През време на Парижката комуна Юго проявява съчувствие към комунарите, но заема умерена позиция — стреми се да помири комунарите с Версайл. Написва през 1872 година сбирката „L'Année terrible", в която, наред с антипруските мотиви, се срещат стихотворения, които свидетелствуват, че Юго не е разбрал смисъла на събитията на Парижката комуна, която според Маркс, е „славен предвестник на новото общество".

И така, Юго не е разбрал историческото значение на Парижката комуна и тъкмо това е дало право на критика-марксист Пол Лафарг да отрече „легендата за Юго", като истински революционен писател. И наистина, революционните методи на Комуната плашат Юго, но все пак той пише: „На страната на Комуната е правото". Буржоазията отговаря на неговите протести с преследвания и организира покушение върху живота му. Последният негов роман е „93 година" от 1874 година. В тоя роман Юго пресъздава контрареволюционния епизод на Вандейското въстание, насочено срещу младата якобинска република.

От 1871 до 1875 година Юго е депутат от Сена в Народното събрание, което заседава най-първо в Бордо. Той си подава оставката като протест срещу несправедливите обиди, отправени към Гарибалди, избран от Алжир. Произнася реч, с която изразява своето горещо съчувствие към борeца за свобода на италианския народ от австрийския гнет, към оня, който е предприел героически поход в Сицилия — към Гарибалди. Юго приветствува мъжествената борба за независимостта на Италия и предрича тържество на делото на свободата в цял свят: „Нека руският мужик, нека египетският фелах, нека пролетарият, нека парият-индус, негърът, превърнат в роб, нека угнетеният бял човек заживеят вдъхновени от надеждата! — възкликва Юго. — Опитайте се да спрете падащия камък,

опитайте се да спрете потока, да спрете бурята, да спрете Италия, да спрете 89-та, да спрете света, устремен от волята на провидението към светлината!"

През 1876 година Юго е сенатор, който без да бъде от водачите на републиканската партия, е нейната слава: „la grande voix choisie."

Веднаж във Франция, Юго продължава редовно да пише и да издава: първите книги на „Actes et Paroles" от 1875 година; втората книга на „Légende des Siècles" от 1877 година, третата — от 1883; „Историята на едно престъпление" от 1877 година и отделни книги стихотворения — от 1877 година — „L'Art d'être grand père" от 1878 — „Le Pape", от 1879 — „La Pitié Suprême", от 1880 — „L'Ane" — и „Religions et Religion", от 1881 — „Les Quatre Vents de l'Esprit", и от 1882 — драмата — „Torquemado".

През 1876 година Юго печата своята пламенна прокламация в полза на България: „Ние ще учудим европейските народи — пише Юго — като им обадим, че.... в тая минута съвсем близо до нас— там пред нашите очи, убиват, палят, грабят, трепят, колят бащите и майките, продават малките момичета и малките момчета, а съвсем малките деца, неудобни за продан, разсичат на две; че изгарят семействата в къщите им, че жителите на един град, например Батак, са били намалени в няколко часа от 9000 на 1300души...

„Настанал е моментът да се издигне глас против тия зверства. Целият свят се е възмутил и възнегодувал от тях. Има минути, когато човешката съвест взема думата и повелява на правителствата да я слушат.

„Нека назовем нещата с имената им. Да се убие човек на ъгъла на някой лес, който се нарича Бондийски или Черни, е престъпление; да се убива цял народ на ъгъла на оня лес, който се нарича дипломация, е също така престъпление. Само че по-голямо престъпление".

Може да се каже, че Юго — който след осемдневна агония се е поминал, подобно на Гьоте, подобно на Волтера, на 83 годишна възраст, на 22 май 1885 година — присъствува жив на своя апотеоз. Никога поет не е имал по-величествено погребение. Тленните му останки са се пазили от дванадесет поета цяла нощ — на 31 май срещу 1 юни, под Триумфалната арка.

В мрачните дни на окупацията от 1940 до 1944 година творчеството на Юго крепи неговите съотечественици. Великият национален поет става участник в мощното движение на съпротивата. Патриотичните стихове на Юго, които звучат като призив към победа, вдъхновяват цяла Франция. Тия стихове се препечатват в „Юманите", в много хвърчащи листове, в брошури. В първия брой на „Lettres Françaises", който се появява в деня на славната годишнина на историческата победа при Валми през 1792 година, когато армията на революционна Франция разбива интервентите — на 20 септември 1942 година, бива поместено възвание със стихове от „Les Châtiments" на Юго. Жан Лафит нарича своята книга, посветена на борбата на французкия народ с окупантите, със стиха на Юго: „Ceux qui vivent, ce sont ceux qui luttent"

„Непоколебимата вяра на Юго в прекрасните възможности, заложени в народа, и страстната защита на човека" привличат към неговите творби обичта на „най-широките маси от цял свят", макар „Юго погрешно да е гледал на света — като борба на отвлечените понятия за добро и зло — и често да е подменял класовите категории с морални". Ето как бележитият съветски писател Алексей Толстой пише за своето първо запознаване с творчеството на Юго в края на XIX столетие:

„Справедливостта, Милосърдието, Доброто, Любовта от христоматийни понятия изведнаж получиха веществени образи... За юношеското сърце те се струваха титани, и сърцето се учеше да плаче, да негодува и да се радва на света на големите чувства. Той ми разказваше за живота на човечеството, опитваше се да го очертае исторически, философски, научно... Той тревожно биеше камбаната: „Събудете се, човекът бедствува, народът е смазан от несправедливостта! Това беше хубаво и грандиозно — да будиш човечеството..."[1]

За Лев Толстой, който е превеждал Юго през XIX столетие, „един от най-близките" негови автори, „един от ония най-видни дейци на световното изкуство и литература, чиито творби вечно ще живеят в съзнанието на човечеството" — е Юго. У нас той е превеждан още през втората половина на XIX столетие. Няма творба на Юго — особено от писаните в проза — която да не е превеждана на български. Негови стихотворения са превеждани в стихове от Иван Вазов, Константин Величков, Димитър Полянов, по-късно от Калина Малина, Николай Хрелков, Ангел Тодоров, Лъчезар Станчев, Веселин Ханчев. Негови пиеси са играни още през 90-те години в цяла България.

Интересно е това, което пише Пиер Параф в „Les Lettres Françaises" от 31 януари 1952 година: „Беше в България, край бреговете на Черно море. Портретът на Виктор Юго, окачен на стената, сякаш председателствуваше заседанието. В тая страна, както в Съветския съюз, преводът на неговите творби бе счупил рекорда на изданията. Неговото име беше близко на всички млади бригадири. И вечерта, като слушах жалбите на мрачното море, аз си представях, при лунно осветление, на стотици и стотици километра далече от тука, на другия бряг, в огромната сянка на Кавказ, скалата на Прометея, окованият освободител".

В наши дни великият френдузки писател заживява нов живот и присъединява своя глас към гласа на милионите прости хора. По думите на Луи Арагон, „Виктор Юго е съвременен, както волята на народите за мир". На парижките граждани от 1877 година Юго казва: „Струва ми се, че в тоя миг се готви стълкновение между войната, към която се стреми миналото, и мира, за който жадува сегашното... Граждани, мирът ще победи!"

Тия благородни думи на великия поет и пророк звучат така ясно, сякаш са казани сега — тях ние бихме могли да повторим и днес с пълната вяра, че безсмъртният дух на Юго живее не само в днешна Франция, но — и в целия свят.

---

[1] В. Николаев. Виктор Гюго. Госуд. издат. художественной литературы. Москва 1952, стр. 65.

СПИСЪКЪТ НА ЗАБРАНЕНИТЕ КНИГИ В СТАРОБЪЛГАРСКАТА ЛИТЕРАТУРА

(Към въпроса за класовия характер на нашата стара литература)

Боньо Ангелов

I

Върху историята на старобългарската литература има много изследвания, които засягат нейното начало, развитие, влияние и пр. Досегашните изследвания са се движили главно в насока да установят книжовното наследство на най-видните старобългарски писатели. Независимо от това обаче не е случайно обстоятелството, че у нас няма нито едно по-специално проучване върху класовия характер на нашата стара литература. В миналото за това не се говореше дори и в най-общ смисъл от страна на буржоазните литературни историци. Напротив, съществуваше тенденцията да се представи тази литература като общонародно надкласово достояние, което еднакво задоволявало интересите на всички класи на българското средновековно общество. А историческата действителност говори за съвсем друго — тя недвусмислено подчертава силната класова борба в това общество, която ярко се изразява в широките народни антифеодални социални движения, в разните „еретически“ учения, в тяхната книжнина и пр.

Старобългарската литература е плод на своята епоха. Тя е класова литература, развила се през средновековието. Характерът на епохата, нейните икономически, политически и културни особености са отразени в произведенията на старобългарските писатели. Многобройните произведения на официалната стара литература отразяват интересите на „знатното“, висшето общество, задоволяват нуждите на управляващата феодална върхушка. Творци на тая литература са писатели, които изхождат от управляващата класа или пък такива, които с творчеството си са се приобщили към нея. Чрез своето творчество те се явяват проводници на политическите стремежи и цели на феодалната класа спрямо народа, подготвят идеологически народа към възприемане на съществуващия политически и икономически строй.

Характерна особеност на всички религиозно-богословски творения на старобългарската официална литература е, че в тях се говори единствено за личното спасение на хората, а не за общите нужди и интереси на народа. Чрез привличане вниманието на трудещите се маси към грижи за техния задгробен живот, картината на който се рисува доста определено при едно или друго поведе-

ние спрямо господарите, тези съчинения отвличат вниманието от трудностите на всекидневния живот, подготвят хората да приемат тези трудности като естествени, като необходими дори за тяхното лично избавление в бъдещия небесен живот. Цялата богословска книжнина преследва тази определена, важна и жизнена за управляващите светски и църковни кръгове цел — да внуши на хората мисъл и грижи за небесния живот, като те не се интересуват от неправдите и мъките на земния живот. Тази тенденция особено остро се прокарва във всички жития на апостоли, светии, мъченици, в разните догматично-изяснителни произведения, слова, проповеди и пр. Все по същите съображения българските царе през средновековието проявяват усърдна дейност по откриване и пренасяне мощи на разни светци в българските земи, главно в столицата Търново. Във връзка с това се разгръща оживена книжовна дейност и строителство на църкви и манастири. Тая тенденция се прокарва също и в житията на светски лица — царе, боляри и др.

Списъкът на забранените книги защищава тъкмо този състав на официалната старобългарска литература. Създаден от управляващите среди, той цели да изгради положително отношение към средновековния феодален обществен порядък, като „създаден" и „благословен" от бога. Индексът е книжовен паметник на нашето средновековие, който ярко изразява класовите противоречия в обществото, тенденциите на господствуващата класа да държи в подчинение другите класи. Освен това, той косвено изразява и отпора на тези класи, които имат свои разбирания, изграждат своя идеология, намерила отражение в широко разпространената апокрифна и богомилска литература, която упражнила голямо въздействие върху широките народни маси.

Върху историята на славянския списък на забранените книги има няколко сериозни научни изследвания, обаче те засягат неговото наличие и развитие главно в старата руска литература. За него у нас няма нито една специално посветена изследователска работа, която да направи опит да изложи неговото възникване, развитието и ролята му в историята на старобългарската литература. Писаното за него в отделните научно-изследователски трудове и в разните учебници е малко и информативно, без изследователски характер, без изтъкване на неговата класова основа и същина, без посочване на обществено-историческата действителност, която определя появата и съдържанието му. Трите основни изследвания на руските учени Ал. Пипин, И. Порфирев и Н. С. Тихонравов са обнародвани много отдавна — през 1862 год., 1872 год., 1898 год. Особеното за тези изследвания е, че те разработват предимно историята на индекса в руската литература. Появилите се след това проучвания, като вземат общите установки на тия учени, се движат по линията на изнасяне на нови материали за историята на индекса в южнославянските литератури и особено в старата руска литература.

Това състояние на досегашните изследвания върху историята на списъка на забранените книги в славянските литератури и по-специално състоянието на разработката на тоя важен въпрос в историята на старобългарската литература определя настоящето

проучване. Първа цел на това проучване е да установи наличието на списъка на забранените книги в нашата стара литература. Чрез анализ на известните славянски преписи на списъка (предимно от руска редакция) се установява не само неговото наличие, но и развитието му на наша почва, обуславящо се от историческото развитие на българския народ. Втора важна задача е — чрез разбор на списъка да се подчертае неговата служба на господствуващата феодална класа, да се разкрие вредната роля, която той е изиграл в нашето културно и литературно развитие като най-ярък изразител на борбата срещу демократичната струя в старобългарската литература. Общо цялото изследване се явява принос към важния проблем за класовия характер на старобългарската литература — постановка, която напълно липсваше в досегашните проучвания върху тая литература. За списъка на забранените книги и за цялата наша култура през средните векове важат с особена сила и убедителност бележитите думи на В. И. Ленин: „Есть две нации в каждой современной нации — скажем мы всем национал-социалам. Есть две национальные культуры в каждой национальной культуре. Есть великорусская культура Пуришкевичей, Гучковых и Струве, — но есть также великорусская культура, характеризуемая именами Чернышевского и Плеханова. Есть такие же две культуры в украинстве, как и в Германии, Франции, Англии, у евреев и т. д.“.[1]

II

Възникването и развитието на списъка на забранените книги се намира в пряка връзка и зависимост от въвеждането на християнството за официална държавна религия. Възникналата християнска литература имала различни нюанси, различни тенденции, както различни били и класовите прослойки, които възприемали християнството. Развитието на християнството е свързано с оживени борби между различните тълкувания на неговите основни положения, които разните класи му давали. На такава класова основа се подема борбата на „правоверните“ срещу „ересите“ и „разколниците“. Това става причина в някои религиозни общини да се възприемат едни религиозни обреди, разбирания и паметници за „канонични“, а други обреди, разбирания и паметници да се считат за „неканонични,“ лъжливи, вредни. Отделните класи създават такива съчинения, които са близки на техните интереси, или възприемат ония произведения, които най-добре отговарят на тези интереси. Тия, които считат себе си за „ортодоксални“ християни, излизащи из средата на управляващата класа, признавали едни книги за канонически, а други книги, противоречещи на техните интереси, те отхвърляли като „еретически“. И обратно — ония обществени среди, които били наричани „еретици“, имали своя литература, която те смятали за кононична, а отричали другата литература. По такъв начин известна легенда, авторитетна в една група християни, се смятала за лъжлива, недопустима в друга група. По тази причина тя се подхвърля на осъ-

[1] В. И. Ленин, Сочинения, т. XX, 1948 г., стр. 16.

ждане и преследване. Така се оформила представата за цяла група съчинения, които били неодобрявани и преследвани от друга обществена група. След като християнството станало държавна религия, тази тенденция за диференциране на легендите станала още по-силна. Именно сега се чувствувала по-осезателно нуждата от определяне на „каноничните" и „отречените" книги. Господствуващата класа на всеки народ, която ръководи политическия и обществен живот на страната, е заинтересована от точното посочване на източниците на нейната идеология, от основните произведения, които определят тази идеология. Поради това на първо време възникнала тенденцията да се определят „каноничните" книги, които се явяват централни в идеологическото оформяване на тази управляваща класа.

Независимо от грижите, които управляващата класа полагала за идеологическото насочване на народните маси в желано от нея направление, тия потиснати народни маси изразявали други мисли и действия, несъвпадащи с мислите и действията на господарите. Това се определяло от условията на техния живот. Из средата на потиснатите се излъчили лица, които станали изразители на антифеодалните и антикрепостнически стремежи на народа. На тая основа в историята са известни ред християнски религиозни движения, които са израз на протеста на народа срещу неговите господари. Средновековието познава много такива „еретически" движения. Нищо необикновено в това, че тогава социалните борби се обличали във формата на религиозни борби, водели се в името на известни религиозни идеи и стремежи. Характерът на епохата определя и характера на социалните борби. Относно характера на тия движения Фридрих Енгелс бележи: „Если эта классовая борьба носила тогда религиозный отпечаток, если интересы, потребности и требования отдельных классов скрывались под религиозной оболочкой, то это нисколько не меняет дела и легко объясняется условиями времени... Ясно, что при этих условиях всеобщие нападки на феодализм, и прежде всего нападки на церковь, все революционные, социальные и политические учения должны были представлять из себя одновременно и богословские ереси. Для того чтобы возможно было нападать на общественные отношения, с них нужно было совлечь покров святости."[1]

Социално-политическият строй на средновековното общество давал всички необходими условия за появата и разрастването на протестни народни движения, намерили израз в разните религиозни секти, наричани от официалната църковна и светска власт „ереси". „Революционная оппозиция против феодализма проходит через все средневековье. В зависимости от условий времени она выступает то в виде мистики, то в виде открытой ереси, то в виде вооруженного восстания" — пише Енгелс.[2] Срещу тази „революционна опозиция" — разните религиозни движения, секти, ереси — властта води решителна борба. Господствуващата класа се чувствува застрашена в своите политически и икономически привилегии от разпространяването на тези ереси. Поради това подетата от нея борба се води с различни средства — политически, икономически и културни.

[1] К. Маркс-Ф. Енгельс, Сочинения, т. VIII, 1931 г., стр. 128.
[2] К. Маркс-Ф. Енгельс, Сочинения, VIII, 1931 г., стр. 128—129.

Списъкът на позволените и на забранените книги е едно от средствата на феодалната класа в нейната борба срещу ересите, като изразители на народните негодувания срещу феодалния строй. Той е дело на тая феодална класа — възниква от практическата нужда за надзор върху четивото на хората, с цел да се даде определена насока на тяхното идеологическо развитие, да се замъглява съзнанието на трудещите се народни маси, да се отвлича вниманието им от истинските причини за тяхното тежко икономическо и политическо положение.

На такава основа във византийската империя възникнали много „ереси", които, поради сходство в икономическите и политически условия на живота в България, се пренесли и у нас, като получили по-голямо или по-малко разпространение. Заедно с „еретиците", в българското общество проникнала и „еретическата" книжнина. Това смущавало феодалите — светски и духовни. Ето защо и българските феодали, както и феодалите във Византия, започнали да преследват еретиците и еретическите съчинения. Поради това в нашата стара официална литература се появили много произведения, които били предназначени за борба срещу разните еретически учения и срещу еретическата книжнина. Противоеретическата литература изхождала от позициите на българската господствуваща феодална класа — тя отразявала и задоволявала интересите на българските феодали. Като се ползувала от принципите на църквата за „неизменността" на обществения и политическия строй, за неговата „разумност" като „творение" на бога, тази класа отричала всяко ново учение, всяка нова мисъл, всяко критическо отношение към живота.

Българското феодално общество (X—XIV векове) се състояло от две основни класи: феодали и селяни. В състава на феодалната класа влизали болярите, висшето духовенство и част от монашеството. Феодалите притежавали огромни поземлени владения; те били собственици на средствата за производство. Ето защо тази едра поземлена аристокрация играела решаваща роля в управлението на държавата. Огромното мнозинство от народа, предимно селяните, свободни или закрепостени, образували другата основна класа — класата на експлоатираните, които били принудени да обработват господарските земи. При феодализма „эксплоатация почти такая же жестокая, как при рабстве, — она только несколько смягчена. Классовая борьба между эксплоататорами и эксплоатируемыми составляет основную черту феодального строя".[1] Поради това българското феодално общество се развивало в условия на остри социални противоречия, при ожесточена класова борба.

Всяка от тия класи живее със свои нужди и интереси, намерили отражение в културното творчество на нашия народ през средните векове.

Първите български християнски владетели Борис и Симеон широко се възползуват от възможностите, които им предлага византийската литература и църквата за постигане на просветно-политическите нужди, определени от обществено-политическото развитие

[1] И. В. Сталин, Вопросы ленинизма, 1947 г., стр. 556.

на народа тогава. Чрез приемане на християнството и благодарение на основния характер на византийската литература „руководящие правительственные круги крепнувшей феодальной Болгарии IX—X вв. получили вполне сложившуюся и законченную систему государственой феодальной религии. Религия эта выросла в недрах господствующих эксплоататорских классов византийского общества в упорной борьбе с народом, с народной религией и народным миросозерцанием".[1] На тая основа у нас започва усилена книжовна дейност, чрез която се изясняват догмите на новата християнска вяра, внедрявана между народа като „държавна религия". Поради това многобройните произведения на официалната старобългарска литература отразяват интересите на „висшето общество", задоволяват нуждите на феодалната върхушка, която държи в ръцете си производителните сили и дава насока в развитието на политическия и културния живот на нашия народ през средневековието. Чрез своето творчество официалните старобългарски писатели се явяват проводници на политическите стремежи на управляващата класа спрямо народа, подготвят идеологически народните маси към възприемане на съществуващия политически и социален ред. Създадената тогава официална литература имала такава идеология, която „усыпляла мысль, притупляла классовое сознание угнетенных масс, воспитывала настроение непротивления злу и насилию и прекрасно, в конце концов, служила интересам эксплоататорских классов".[2] Голяма роля в това отношение изиграва и списъкът на позволените и забранените книги, който се появил в старобългарската литература и претърпял развитие, по форма и съдържание, съобразно развитието на българското феодално общество.

Доколко големи са били грижите на феодалната класа да определи и да посочи на читателите си позволената, „каноничната" книжнина, говори обстоятелството, че в нашата стара литература има преведени много съчинения, които засягат този въпрос. Такива са разни правила и постановления на църковни събори, писания на църковни дейци и пр.[3] Такива се срещат не само в Симеоновия сборник от 1073 година, но също и в редица други сборници.

Това е сериозна грижа и на видния преславски книжовник Йоан Екзарх — в преводното си съчинение „Небеса" той не случайно превежда оная глава из обширното творение на Йоан Дамаскин, в която се говори за каноничните книги. По такъв начин Йоан Екзарх задоволил една определена нужда, която нашето общество тогава чувствувало.

Константин Преславски превежда на български „Четири слова против арианите" от Атанасий Александрийски, преписано през 906 година от Теодор Доксов. Това също ясно говори за нуждата, която висши църковни и светски ръководни лица по онова време чувствували от такава книжнина, която да укрепва вярата и да ги насочва в борбата срещу ширещите се нови еретически проповеди.

---

[1] Н. С. Державин, История Болгарии, II, с 59.
[2] Н. С. Державин, История Болгарии, II, с. 57.
[3] А. Пыпин, Летопись, I, стр. 13—19.

Презвитер Козма води извънредно ожесточена борба срещу еретическите прояви в нашето общество през X век. В своята „Беседа срещу новопоявилата се ерес на Богомила ...“ той си поставя за цел да изобличи учението на богомилите, което подрива основите на господствуващия, защищаван от него социален, политически и църковен строй, „създаден и благословен“ от бог. Въпреки голямото желание на автора да представи богомилството предимно като религиозно движение, все пак той дава достатъчно факти, от които може да се съди, че освен религиозната проповед на богомилите, в тяхното учение има много и силно изразени социално-политически елементи, които са централни, основни, главни положения в него. Козма казва:

„оучатъ же своѧ сн не повиноватн властеле свон. хвлящє бгатыѧ. црь ненавидѧть. рвгаютъ старѣшинна. оукаряю болары. мрзъкы бг8 мнѧть работающаа црю. н всякомѹ раб8 не велѧть работатн гноу своемѹ“.[1]

Преди всичко тъкмо тая социална страна от учението на богомилите не допада както на Козма, така и на всички от неговия кръг. Всички те водят борба срещу богомилството именно на тази социално-политическа база, а не толкоз поради неговите отклонения от религиозните догми. Козма води спорове с еретиците, изобличава ги, отрича техните книги. Беседата на Козма, в нейната първа изобличителна част до известна степен изпълнява предназначението на индекс — цялата тя има за цел да защити „свещените“ книги от хулите на еретиците, да защити целия състав на писанието, както то е предадено от апостолите и църковните дейци. Освен това, същата тази първа част преследва и още по-определената цел да отхвърли учението на богомилите и техните книги, да посочи последните като вредни за четене, които извращавали свещеното писание и по-специално християнството, четенето на които книги довеждало хората до еретичество. Козма пряко посочва някои книги на богомилите, които те особено обичат и четат. От него може да се съди и за голямото разпространение на богомилските книги между последователите на учението и сред народа. За всичко това Козма се изказва крайно отрицателно и гневно, пишейки:

„коего бо словесе книжнаго не развратнша. что ли не похвалнша въ мирѣ семь оустроеннаго бго ... н проста рнцін всѧ развратнша на свою сн пагвбоу ... Мнать бо сѧ wканнїн вѣдящє главбны книжныѧ. н хотящє тлъковатї, а развращаютъ на свою н пагвбоу ... Всѧ бо преданыѧ законы стѣн бжїн цркн похоулающє. своѧ сн оученїа честно

[1] М. Г. Попруженко, Козма пресвитер, болгарский писатель X века, стр. 35.

творѧ. бающе никакы баснн. ꙗко оучнть ѧ блѧстн wць нѫ дїаволъ . . .“[1]

Не може да има никакво съмнение, че Козма е бил доста добре запознат с богомилската книжнина — той познава богомилското учение не само чрез непосредствени наблюдения върху дейността и живота на богомилите, не само чрез изповеди и разкази на богомили (които се връщат към православието), но и чрез непосредствено четене на богомилски книги.

На основание на целия дух и съдържание на беседата, особено в нейната първа част, може да се предполага, че Козма е бил запознат с индекса на забранените и позволените книги, чието предназначение той фактически прокарва в своето съчинение. Безспорно, Козма ще да е познавал първичната редакция на индекса у нас, както го намираме в Симеоновия сборник.

Основната цел на Козма — както и на индекса — е да предпази обществото от „вредното“ влияние на еретиците, като посочи кои книги са „полезни“ и кои „вредни“. Разликата е само в подхода, във формата, по която се постига тази цел — докато при индекса имаме конкретно посочване на позволените и забранени книги (или само на забранените), то у Козма имаме общо насочване за отбягване на еретическата литература; авторът упътва към дирене и четене само на „свещеното“ писание.

В нашата средневековна литература са известни и други съчинения на официални книжовници, които водят ожесточена борба срещу еретическите прояви. На първо място трябва да се посочи прочутият Борилов синодик от 1211 год. По своето основно предназначение, Бориловият синодик се приближава към първата част на беседата на презвитер Козма. В него са подхвърлени на анатема всички еретици и особено ония, които разпространяват своето учение всред българския народ. Подобен характер имат също житията на Теодосий Търновски и Иларион Мъгленски, които жития изобилствуват с такъв изобличителен материал по отношение на еретиците — богомили, масалиани, адамити, варлаамати и пр. В Бориловия синодик напр. четем:

„Нже мѡѵсеа бговндца. н нлїѫ ѳезвитѣннна н прочѧѫ стыѫ прѣокы н патрнїархы. ꙗже w ба тѣхъ сцѣннаа пнсанїа wмещѫщнѫ н глѧщнхъ ꙗко сатаннна сѫть н w того двнзаемн съпнсашѫ еже съпнсашѫ н ꙗже рекошѫ о хѣ. н не хотѧще нѫждеѫ глашѫ н сего радн нже елнко въ ветсѣмь законѣ книгы напнсаныѫ. н елнкоже въ немь въсіавшѧа стыѫ прорѡкы wмѣтѧщѫѧ бгомнлы. ана ѳема.“[2]

---

[1] М. Г. Попруженко, п. с., стр. 26; 32; 21; 22.
[2] М. Г. Попруженко, Синодик царя Борила. София, 1928 г., стр. 44.

В цялата книжовна, обществена и църковна дейност на патриарх Евтимий има много елементи, насочени срещу ересите. Предприетата от него огромна редакторска работа върху свещените книги има за цел да установи точността на текстовете, за да ги предпази от „неправилно“ тълкуване. Според него и според последователите му единствено погрешността на библейските текстове при тяхното превеждане и преписване била причина за появата на ересите, а не цялостният обществено-политически строй. И за предпазване от по-нататъшно повреждане на поправените от него книги Евтимий създава строга и сложна правописна школа, която по своята същина е силно реакционна[1].

През средновековието властта изисквала всяка книга, след нейното написване, да бъде прегледана и одобрена, за да се види доколко съответствува на утвърдената феодална идеология, дали не е насочена против господството на феодалите. Такава проверка на книжовната продукция провеждала църквата — тя имала правото да проверява истинността и лъжливостта, полезността и вредността на написаните книги; църквата осъществявала средновековната цензура. Защото по това време „монополию на интелектуальное образование получили попы и что само образование приняло преимущественно богословский характер. В руках попов политика и юриспруденция, как и все остальныя науки, превратились в простые отраслы богословия, и в основу их были положени те же принципы, которые господствовали и в нем. Догматы церкви были одновременно и политическими аксиомами, а библейские тексты имели во всяком суде силу закона.“[2]

---

[1] Григорий Цамблак така разказва за причините, които потикнали патриарх Евтимий да се залови с поправката на книгите:

„... но первии преводителе нан за еже Єлиньскаго азыка же и ученна не въ конецъ вѣдѣти нан и своего азыка дебелости служити, аже нздаша книги, не сложны въ рѣчехъ явишася и разумению греческихъ писанін не согласны, дебелством же связаны и негладкии къ теченню глаголному, и тъкмо отъ еже именоватнся благочестивыихъ книги вѣрное имѣху; многъ же вредъ въ нихъ крыашеся, истиньнымъ догматомъ спротивленїе; тѣмь же и многы ереси отъ сихъ пронзыдоша, яже вся древнаа вторы сън законодавець упразднивъ...“

вж. Гласник српског ученог друштва. Книга XXXI, 1871 г., стр. 271.

В послесловието към своето похвално слово за Константин и Елена патриарх Евтимий дава да се разбере за наличието на неканонични книги у нас:

„Сіи тн отъ насъ благочестивѣиши царю Іоанне Шишмане любимыи даръ, ниже на сіе насъ понудивыи слово. Се тн многожелательное съкровище, не бо ложнымъ баснемъ послѣдовавше сіе составихомъ слово, но отъ истиньныхъ и неложныхъ свидѣтелеи и нелестнаа избрахомъ разумѣнїа, нхъ же люботрудиася обрящетъ въ Божественныхъ писанінхъ.“ —

вж. А. Попов, Обзор хронографов русской редакции. Второй выпуск. Москва 1869 г., стр. 28.

[2] К. Маркс — Ф. Енгельс, Сочинения, том VIII, стр. 128.

Един от видните църковни проповедници през XI век, Никон Черногорец, чиито творения били много превеждани и получили голямо разпространение в старобългарската литература, добре разкрива тази църковна практика. В своите „Пандекти“ Никон Черногорец пише, че изпратил тази книга за одобрение: „И посълахомъ ѧ въ съборнѫѧ цръковь, рекше патріархіѫ, и испыташѫ тѫ на общемъ съборѣ прѣдначальствующеи тоѫ цръкве и, испытавше и истѧѕавше, пріѫшѫ сіѫ.“ Такава мисъл той изказва и в книгата си „Наставления към монасите“: „Положена же бысть зде въ съборнѣй цръкви, рекше патріархіи Антіохійстѣй — іако нѫждна есть и трѣбуеть ѧ цръква такожде и въ свѧтѣмь Симеонѣ чюдотворцѣ“.[1]

Борба срещу ересите водели и църковните събори, които църквата и държавата свиквали при особено тежки за тях условия, когато еретическите учения получавали голямо разпространение и оказвали силно влияние върху народните маси. Особено значение в това отношение имат съборите от 1211 година (свикан от Борил), от 1355 и 1360 година (свикани от Иван Александър). И на трите събора основен въпрос е борбата срещу богомилите и другите ереси, борба за възстановяване и укрепване на православието. Съборите били организирвани от царя; на тях присъствували неговите най-приближени и доверенн хора — първите ръководители на църковната и политическата власт: патриарх, владици, епископи, боляри. Решенията на тия събори били сурови, жестоки спрямо „еретиците“.

Такива обществено-политически и културни условия в живота на българското средневековно общество определят появата, съдържанието и развитието на списъка на забранените книги в нашата стара литература. Създаден от управляващите привилегировани обществени среди, той цели да изтъкне „светостта“ на официалната църковно-богослужебна литература, да подчертае нейната „божественост“, да насочи единствено към нейното четене, чрез което се създава положително отношение към феодалния строй, като „осветен и благословен“ от бога.

III

Историята на славянския индекс е разработвана от редица изследователи, главно от видни руски учени. Едно от основните изследвания е на Ал. Пипин — „Для объяснения статьи о ложных книгах.[2] В това свое изследване Ал. Пипин пръв се опита, въз основа на известните нему материали, да представи историята на славянския индекс; тук той дава преглед на източниците на статията, нейните варианти, както и сводния текст, печатан през 1644 год. в т. н. Кирилова книга.

Ал. Пипин така обобщава резултатите от своите издирвания по въпроса: „Статья о ложных книгах сохранилась, как мы говорили,

[1] Е. И. Калужняцкий, Обзор славяно-русских памятников языка и письма, находящихся в библиотеках и архивах Львовских. — Труды третьяго археологическаго съезда в России. Том II. Киев, 1878 г.. Приложения, стр. 251.

[2] Летопись занятий археографической коммиссии. 1861 год. Выпуск первый. 1862 г., стр. 1—55.

во множестве списков, и нам не встречалось двух, каторые были бы совершенно сходны между собою, — статья имеет таким образом множество редакций. Они имеют повидимому одно общее основание, но часто встречаются в них прибавки, принадлежащия только немногим отдельным спискам. Очевидно, что статья составилась не вдруг; она постепенно наполнялась новыми подробностями, и распределение списков на категории становится почти невозможным при том произволе, с которым отдельные списки приводят те или другие указания".[1]

Друг руски учен, който отделя много внимание на славянския индекс, който разработва подробно неговата история, неговото развитие, особено с оглед на ролята и значението му в руската литература, е Н. С. Тихонравов. През 1863 г. той обнародва своите прочути „Памятники отреченной русской литературы." Том I—II. Тук Тихонравов не прави специално изследване на индекса, понеже изнесените материали представляват, по замисъла на автора, „приложение к исследованию, которое одновременно с ними выходит в свет под заглавием: „Отреченныя книги древней России." Такава книга обаче приживе Н. С. Тихонравов не успява да издаде. Обещаното от него изследване бива обнародвано след смъртта му в том първи от неговите събрани съчинения, издадени през 1898 г. в Москва. Многогодишните издирвания и наблюдения на Н. С. Тихонравов върху историята на славянския индекс заемат централно място в този том. Тук е поместено неговото обширно изследване „Отреченныя книги древней России" (с. 127—255), в което „Очерк первый (с. 130—155), придружен с много забележки (с. 12—38), е посветен специално на историята на индекса.[2]

Историята на славянския индекс е обширно разработена и от И. Я. Порфирев в неговата книга „Апокрифическия сказания о ветхозаветных лицах и событиях", 1872 г. Глава втора от книгата „Произхождение индекса апокрифических книг" (стр. 144—168) е посветена на този въпрос. Подобно на Ал. Пипин, Порфирев също си служи с много славянски, гръцки и латински текстове — преписи на индекса, за изясняване на въпроса. Между другото, той прави доста голям цитат из индекса на папа Геласий (VI в.), а също и из гръцкия препис на индекса, намиращ се в края на хрониката

---

[1] Летопись, I, стр. 3—4. Въпросът за историята на славянския индекс Ал. Пипин разглежда и в други свои изследвания. По-обширно той засяга тоя въпрос в „История славянскых литератур." Том I. 1879 г. и особено в „История русской литературы." Том I, 1898 г.; също и в „Ложныя и отреченныя книги русской старины. Объяснения к „Памятникам древней русской старины" (сп. „Русское слово" 1862 г., кн. 2, стр. 42—88).

[2] Хубаво изложение на свързаните със славянския индекс въпроси Н. С. Тихонравов прави и в обширната си рецензия за труда на Ал. Пипин „Ложныя и отреченныя книги русской старины" (книга III на поредицата „Памятники старинной русской литературы", напечатана през 1862 г.). Тази важна рецензия на Тихонравов излиза в руското списание „Русский вестник" 1862 г., № 1, стр. 415 и сл. Доколко Н. С. Тихонравов е отдавал голямо значение на славянския индекс свидетелствува и обстоятелството, че той изнася специален доклад по този въпрос пред третия археологическ конгрес на руските учени в Киев през 1874 година (вж. Труды третьяго археологическаго съезда в России. Том I. Киев, 1878 г.. стр. LVIII—LIX).

на патриарх Никифор (IX в.), особеното при който е това, че там е посочено от колко стиха се състои всяко съчинение и по-специално всеки апокриф.[1]

През 1877 г. В. Ягич обнародва обстойна студия „Slovenski tekstovi kanona o knjigama staroga i novoga zavjeta podjedno s indeksom lažnih knjiga".[2]

В поредицата „Мелкие тексты и заметки по старинной славянской и русской литературы", излезли в „Известия отделения русского языка и словесности", А. И. Яцимирски обнародва няколко нови преписа на славянския индекс, които той придружава с доста обширни критически бележки. От такъв характер са например номерата XL (Известия ОРЯСл., том VII, 1902 г., кн. 1, стр. 134—136), дето печати препис по Кормчая от 1582 година; № LVI (Известия ОРЯСл., том XIII, 1908 г., кн. 2, стр. 191—195), с текст на индекса по ръкопис № 78 на Рилския манастир от XVII век. Особено ценна в това отношение е статията му „К истории апокрифов и легенд в южнославянской письменности" и по-специално нейната втора част „Южно-славянские и восходящие к ним списки индекса отреченных книг".[3] През 1921 година А. И. Яцимирски издава своя многогодишен труд „Библиографический обзор апокрифов в южнославянской и русской письменности (Списки памятников). Выпуск I. Апокрифы ветхозаветные." Тук Яцимирски, въз основа на обширен фактически материал, обобщава резултатите на своите занимания: „Как видно из помещенной ниже сравнительной таблицы, индексы на славянской почве получили необыкновенное развитие; их разнообразие и отличия друг от друга показывают редкую чуткость и отзывчивость тех, кто работал над их составлением или над перепиской, — и все это говорит о важности и интересе самого существования готовых перечней тех памятников, в жизненности и в интенсивности литературной истории которых не может быт никаких сомнений".[4] Всички, познати нему преписи на индекса в южнославянски и руски ръкописи, той разпределя в 7 групи, като дава и съответните им наслови и издания.[5]

---

[1] И. Я. Порфирьев, п. с., стр. 152.

[2] Starine IX, стр. 91—116. Ягич привежда текстове, които са послужили като основа за възникването на индекса.

[3] Известия ОРЯСл., т. XIV, 1909 г., кн. 2, стр. 281—287.

[4] Библиографический обзор апокрифов... стр. 1—2.

[5] Важни изследвания и приноси по този въпрос дадоха още:

М. Н. Сперанский, Из истории отреченной литературы. I. Гадания по псалтири; II. Трепетники; III. Лопаточник; IV. Аристотелевы врата или Тайная тайных. — Памятники древней письменности и искусства, части CXXIX, 1899 г., CXXXI, 1899 година, CXXXVII, 1900 година, CLXXI, 1908 година; — вж. още История древней русской литературы. Том I. Москва, 1920 г. с., 236—254; Мелкие старинные тексты. — Чтения ОИДР, 1908 г., III, с. 45 сл.

П. А. Сырку, Отголоски народной песни о свв. Димитрии и Ахиле в духовной литературе южных славян. — Известия ОРЯСл., том V, 1900 год., кн. 1, с. 280—289; — Заметки о славянских и русских рукописях в Bodleian Library в Оксфорде. — Известия ОРЯСл., том XII, 1907 година, кн. 4, стр. 136—140.

Иван Франко, Апокріфи і легенди з Українських рукописів. Том I, 1896 г.; том II, 1899 г.; том III, 1902 г.; том IV, 1906 г. — Памятки українсько-руськоі мови и літератури.

Досегашните изследвания върху историята на списъка на отречените книги в старите литератури на южните славяни и на русите установяват, че византийската литература е оказала голямо въздействие върху неговото възникване и развитие. Обществено-политическите условия във Византия са изисквали съставянето на такива списъци, които действително отдавна съществували там. Също такива условия в живота на българското общество, след възприемане на християнството, определили превеждането и разпространението на индекса в старобългарската книжнина. Византийските индекси стават основа на славянската редакция на индекса, на неговите многобройни преписи. Тук обаче не може да става дума за чисто външно и формално пренасяне на прояви от византийския обществено-политически и културен живот. Проникването и разпространението на индекса в нашето средновековно общество се определя преди всичко от конкретните обществено-политически и културни условия в живота на това общество, от развитието на неговите производителни сили и отношения, от класовото разслоение на българското общество и от класовата борба в него. Тази основна причина поражда индекса във Византия, тя го поражда и навсякъде другаде; тя определя възникването и развитието на индекса и в живота на българското феодално общество.

Най-старият, известен до сега славянски текст на индекса се намира в Симеоновия сборник, запазен по руски препис от 1073 година[1]. В този сборник индексът се намира на листове 253—254 под

Е. Калужняцкий, Обзор славяно-русских памятников языка и письма, находящихся в библиотеках и архивах Львовских. — Труды третьяго археологическаго съезда. Том второй. Киев, 1878 г.

А. Востоков, Описание русских и славянских рукописей Румянцовского музеума. 1842 г.

А. Горский — К. Невоструев, Описание славянских рукописей Московской синодальной библиотеки. Отдел II, часть 2, стр. 389, 408, 505, 578; часть III, стр. 600—602; 640—641; 664; 742—744.

Н. К. Гудзий, История древней русской литературы. Москва 1950 г., стр. 21—30.

А. С. Орлов, Древняя русская литература XI—XVII веков. Москва-Ленинград 1945 г., стр. 18—27.

Н. В. Здобнов, История русской библиографии до начала XX века. Москва 1951 г., стр. 20—23.

В българската научна и научно-популярна литература за индекса са писали: Ал. Т.-Балан, Българска литература. Пловдив, 1896 г.; Дим. Маринов, История на българската литература. Лом, 1885 година; М. Москов, История на българската литература. Търново, 1895 год.; Д. Цухлев, История на българската църква. Том I. Първи дял (864—1186 г.). София, 1911 год.; Йордан Иванов, Богомилски книги и легенди. София, 1925 год.; Боян Пенев, Българска литература. Пловдив, 1930 г.; Георги Константинов, Стара българска литература. 1942 г.; Еню Николов, Апокрифна литература, 1948 г.; Любен Ковачев, Стара българска литература, 1937 г.; Ив. Г. Клинчаров, Поп Богомил и неговото време. 1927 г. (второ издание 1947 г.); Петър Динеков, Стара българска литература. Кратък курс. Първа част. София, 1950 г.

[1] Първи опит за съставяне списък на каноничните книги направил Евсевий (263—340 г.) по поръка на император Константин Велики (274—337 г.). Заслужава поспециално да се отбележи обстоятелството, че именно Константин Велики, при когото християнството става официална държавна религия, поръчва да се изработи такъв списък на позволените книги. Това показва колко ясно той е съзнавал значението на подобен списък, който извънредно много улеснявал борбата на идеологи-

наслов „Богословьца о словесъ“. Но редом с индекса, в който се изброяват канонични и неканонични съчинения, в Симеоновия сборник има и други статии, които засягат също въпроса за каноничната книжнина, които препоръчват на читателите какви съчинения те да четат. Такива са статиите „Отъ апльскыихъ оуставъ“;[1] „Тогожде Іоанна о вънарочитыихъ кънигахъ“[2]. Непосредствено след това иде именно статията „Богословьца о словесъ“. Това обстоятелство красноречиво говори за необходимостта от подобни писания, която сборникът трябва да задоволи. И това е толкова по-знаменателно, като се има предвид, че сборникът е предназначен за най-висши обществени кръгове — за царя и за неговите приближени. Преди всичко, между тях трябва да се изясни въпросът за каноничната и отречена книжнина. В никой случай не може да се приеме за случайно превеждането и поместването, между многото други статии именно и на тия, които разглеждат горепоставения въпрос. Съвсем преднамерено, съзнателно се е пристъпило към подбора на статиите за превод, в който се включват и посочените три статии за каноничните и отречени книги.

Тук трябва да се вземе предвид и наслова на Симеоновия сборник, в който се казва, че поместените в него статии са дадени за „готов отговор“: „Съборъ отъ многъ оцъ тълкованиа о нєразоумныхъ словесьхъ. въ єѵаггелии. и въ аплѣ. и въ инѣхъ книгахъ. въ кратъцѣ съложены на памать и на готовъ отъвѣтъ.“

Ето и самият текст на индекса, както го намираме в Симеоновия сборник от 1073 година:

„Богословьца w словесъ.

Нъ да оубо не штюжнимн прѣлиштаѭтьсѧ кънигамн, многын бо бываѭть неистовъıа исказъı. прнимн и сни мон нзбьранъıн любо-

ческия фронт, която официалното християнство трябвало да води срещу неговите отрицатели. Евсевий съставил т. н. somation (corpus), т. е. списък на тия книги от свещеното писание, които трябва да се считат като източник за истинското християнско учение. Списъкът бил разпратен по всички провинции на империята с препоръка да бъде приет като норма. Така постепенно, съобразно историческото развитие на обществото, се изработват три категории книги, определени от църковната и светската власт: 1) канонически книги (canonica, biblia); 2) допускани за четене книги (homologumena) и 3) отречени (aporreta, notha). Първоначално се оформя списък само на каноничните книги, после на каноничните и допусканите, и накрай списък на отречените. Обаче по-нататъшното развитие на индекса показва, че той започва да изпуща отначало само категорията на допусканите книги (homologumena), които понякога минават в категорията на каноничните, а по-късно да изпуща и групата на каноничните съчинения. Вниманието почва да се насочва предимно към групата на отречените книги, които именно оказват „вредно влияние“ в живота на средневековното общество. Подробности вж. М. Н. Сперенский, История древней русской литературы. Том I. Издание третье. Москва, 1920 г., с. 242—250; Н. С. Тихонравов, Сочинения. I, 1898 г., стр. 140 и др.

[1] Печатана от Ал. Пипин в Летопис I, стр. 8.

[2] Печатана от К. Калайдович, Йоанн, ексарх болгарский, стр. 113—116.

чнсльнникъ. Повѣстьныа бо сѫть кънигы. ів. прьвыа еврѣйскыа моудростн. прьвое Родьство. тачє Исходъ. н Левитиконъ, тачє Числа. потомь же Вторън законъ. тачє Нісусъ. н Сѫдиа. Роуѳъ. н. деватыа же н десатыа. кънигы дѣанна цр҃ьска. н Паралнпомены послѣждежде нмашн ездроу. настншьныа же патеры. нхъ же е прьвын Нwвъ. потомъ же Давыдъ, тачє троіа Соломона. Съборьнникъ. Пѣснн же. н Притъча. н по семь доуха пророчьскааго. ів. пр҃рькъ. Wснє. н Амwс. Михеа же третнн. посемь же Нонаъ. тачє Нана. н Авднас. Наоумъ же н Амвакоумъ. н Сwфонна. н Агеос. тачє Захарна. н Малахна. Исаиа же. н нарнцаемын Иєремна нз млада. н Єзекнль. н Даннлъ. нже н благодѣть. да прьвынихъ оубо положнхъ. кв. кънигы. іеврѣнскынмъ кънигамъ сѫпротнвьны. оуже же чьтн н новыа. тання Матѳен оубо напнса чѫдеса Ха. Маркъ же Нталнн. Лоука же Ахеадемъ. вьсѣхъ же. Ноаннъ проповѣдьникъ великъ нбьснын жителнн. посемь же дѣанна моудрънхъ ап҃лъ. і. Павелъ къ четырьмъ. посъланнемъ З. же обьштнихъ нхъ же Наковла. а. в. Петровѣ. г. Нwановы. З. Ноудина. се оуже нмашн вьса. къ семоу же іеже кремѣ снхъ, то не въ роцѣ.

Исндора о ѯ҃. кънигъ. н іелко же свѣне тѣхъ. а. Родьство. Исходъ. Левитикъ. Числа. є. Вторын законъ. ѕ. Нісус. з. Сѫдыа н Роуѳъ. н. Цркъыа. прьвыа. ѳ. Цркъыа. в. Цркъыа г-ыа. Цркъыа. д. ві. Паралнпомена. гі. Iwвъ. ді. Ѱалтнра. іе. Притъча. іѕ. Съборьникъ. із. Пѣснн пѣснемъ. ін. Іездра. і-ѳ. Осне. к. Амос. ка. Мнхеас. кв. Iwнаъ. кг. Iwнас. кд. Авдноу. кє. Наоумъ. кѕ. Ам'вакум'. кз. Софонна. кн. Агеос'. к-ѳ. Захарна. л. Малахнас. ла. Исаиа. лв. Иєремна. лг. Иєзекнль. лд. Даннлъ. ле. еуаггелнонъ отъ Матѳеа. лѕ. еуаггелнон' от Марка. лз. еуаггелнє отъ Лоукы. лн. еуаггелнє отъ Нwанна. л-ѳ. Дѣанна ап҃льска. м. Наковле посъланнє. ма. Петрово посъланнє. а. мв. Петрово вътооє. .мг.

Iw посъланиѥ. мд. Iw. в. ме. тогожде. г. мѕ. Нѫдьно посъланиѥ. мз. Паулово посъланиѥ. мн. къ рнм'. тогожде къ корнѳанемъ. а. мѳ. тогожде посъланиѥ. в. н. тогожде къ галатомъ. на. тогожде къ ефесномъ. нв. тогожде къ филиписнѡмъ. нг. тогожде къ колосаѥмъ. нд. тогожде къ солоунянемъ. а. не. тогожде такожде. в. нѕ. тогожде къ Тимоѳеу. а. нз. тогожде такожде. в. нн. тогоже къ Титоу. нѳ. то-(го)жде къ филимоноу. з̑. тогожде къ евръѥмъ.

И ѥлико же е' вънѣ. ѯ̑. а. моудрость Соломона. в. моудрость Сирахова. г. Макавеи. є. Макавеи. ѕ. Макавеи. з. Носѳр'. н. Иудѳъ. ѳ. Товитъ.

И ѥлико же съкровьнѣихъ. а. Адамъ. в. Ѥнох'. г. Ламехъ. д. патрьарси. є. молитва Носифова. ѕ. ѥлдад'. з. завѣтъ Моусиновъ. н. въсходъ Моусиинъ'. ѳ. Ѱалмоси Соломони. г. Иаиино обавлениѥ. ia. Исаиино видѣниѥ. iв. Софониино обавлениѥ. iг. Захариино явлениѥ. iд. Иаковля повѣсть. iє. Петрово обавлениѥ. iѕ. обьходи и оучениа ап҃лска. iн. Варнавле посъланиѥ. i◦. дѣаниѥ Павле. к. Паулово обавленниѥ. ка. оучениѥ Климентово. кв. Игнатово оучениѥ. кг. Полоукарпово оучениѥ. кд. ѥуаггелиѥ отъ Варнавы. кє. ѥуаггелиѥ отъ Матѳея.“[1]

Индексът в Симеоновия сборник е изцяло преведен от гръцки. При това, неговият текст се състои от две отделни части, поместени една след друга в сборника — първата част изброява само каноничните книги, без да засяга състава на отречената книжнина.[2] Тази първа част обикновено се приписва на Григорий Богослов. Тя се задоволява само с това предупреждение към читателите „,се оуже имашн вьсѧ. къ семоу же ѥже кремѣ снхъ, то не въ роцѣ“ — т. е. читателите да се задоволяват само с посочената канонична литература, понеже всички книги, стоящи вън от канона, са „вредни.“

[1] Ал. Пыпин, Для объяснения статьи о ложных книгах. — Летопись... I, 1862 г., с. 9—10; Изборник великого князя Святослава Ярославича 1073 года, 1880 г.

[2] Н. С. Тихонравов пръв изтъкна, че индексът в Симеоновия сборник се състои от две части. — Сочинения I, стр. 141; Примечание № 51, стр. 27. Преди

Втората част на индекса в Симеоновия сборник представлява всъщност истински индекс в неговия най-стар тип — със своето характерно посочване на трите групи съчинения: каноничните, допусканите и забранените. В самия текст индексът се приписва на Исидор и е също буквален превод на гръцкия индекс, който се намира обикновено в ръкописите на патриарх Анастасий Синаит (VI в.) и затова често се приписва на последния.[1] Самият Исидоров текст започва така: „Исидора о $\overline{\text{а}}$. кънигъ. и колко же свѣне тѣхъ“ и се състои от три дяла: а) канонични книги (canonica); б) допускани, наречени в индекса „и колко же е вънѣ. $\overline{\text{а}}$.“ и в) отречени, забранени книги (apocrypha) или както е в текста „И колко же съкровьнъихъ.“

За сравнение тук давам гръцкия текст само на списъка на отречените книги, което е от особено значение с оглед по-нататъшното развитие на славянския индекс и по-специално развитието му у нас.

Симеонов сборник 1073 г.	Анастасиев текст по ръкопис от X в.
а. Адамъ.	*α'. Αδάμ.*
в. Енох'.	*β'. Ενώχ.*
г. Ламехъ.	*γ'. Λάμεχ.*
д. Патрьарси.	*δ'. Πατριάρχαι.*
є. Молитва Иосифова.	*ε'. Προσευχὴ Ἰωσὴφ.*
ѕ. Елдад'.	*ς'. Ἐλδὰδ καὶ Μοδάδ.*
з. Завѣтъ Моусиинъ.	*ζ'. Διαθήκη Μωσέος.*
и. Възходъ Моусиин'.	*η'.* (— липсва)
ѳ. Ѱал'мои Соломон'и.	*θ'. Ψαλμοὶ Σολομῶντος.*
і. Иинино обавление.	*ι'. Ἠλίου ἀποκάλυψις*
ια. Исаиино видѣние.	*ια'. Ἡσαίου ὅρασις.*
ιв. Софониино обавление.	*ιβ'. Σοφονίου ἀποκάλυφις.*

него този текст бе издаван няколко пъти, но тази особеност не бе забелязана нито от Константин Калайдович (1824 г.), нито от Ал. Пипин (1861 г.), нито от И. Порфирев (1872 г.) и др. изследвачи.

[1] Н. С. Тихонравов, Сочинения I, стр. 141.

іг. Захариино ѣвленіе.	*ιγ'. Ζαχαρίου ἀποκάλυφις.*
ід. Ніаковла повѣсть.	*ιδ'. Ἔσδρα ἀποκάλυφις.*
іе. Петрово обавленіе.	*ιε'. Ἰακώβου ἱστορία.*
іѕ. Обьходн н оученна.	*ις'. Πέτρου ἀποκάλυφις.*
ап҃лска.	*ιζ'. Περίοδοι καὶ διδαχαί τῶν ἀποστόλων.*
ні. Варнавле посыланніе.	*ιη'. Βαρνάβα ἐπιστολαί.*
іф. Дѣанніе Пауле.	*ιθ'. Παύλου πράξεις (δράσεις).*
к. Паулово обавленніе.	*κ'. Παύλου ἀποκάλυφις.*
ка. Оученніе Климентово.	*κα'. Διδασκαλία Κλήμεντος.*
кв. Нгнатово оученіе.	*κβ'. Ἰγνατίου διδασκαλία.*
кг. Полоукарпово оученніе.	*κγ'. Πολυκάρπου διδασκαλία.*
кд. Ѥуаггелніе отъ Варнавы.	*κδ'. Εὐαγγέλιον κατὰ Βαρνάβα.*
кг. Ѥуаггелніе отъ Матѳеа.	*κε'. Εὐαγγέλιον κατὰ Ματθίαν.*[1]

В Симеоновия сборник пред истинския индекс се намира статия от Йоан Дамаскин — „Тогожде Іоанна о вънарочнтыхъ кънигахъ“ (листове 252—253), дето се прави преглед на каноничните книги, които православните трябва да четат. Тази статия на Йоан Дамаскин намираме поместена в съчинението му „Небеса“ („Любословие“), преведено на старобългарски от Йоан Екзарх. Сравнени, двата превода на текста показват голяма прилика. Поради това, правилно е да се смята, че Йоан Екзарх е участвувал в съставянето и редактирането на Симеоновия сборник. Ето няколко паралелни извадки от текста, намиращ се в двете произведения:

„Небеса“ на Йоан Екзарх	Симеонов сборник
Вѣдѣтн же есть, ꙗко к҃ тн двоа книгы соуть Ветъхааго Завѣта, пнсменьмъ Евренскаго гл҃а: к҃ бо тн дъвѣ пнсменн нмоуть, ѡ нихъже пать соугу-	Вѣдомо же е, ꙗко кв҃ кънигъ есть Ветъхааго Завѣта, по съставомъ Іевренскы рѣчн: кв҃ грамотѣ нмоуть, оть нихъже пать соугубь сѫть, ꙗкоже бытн нмъ кз҃. Соугубь бо

[1] Ал. Пыпин, Летопись I, стр. 11; И. Порфирьев, Апокрифическия сказания ветхозаветных лицах и событиях. Казань, 1872 г., стр. 152.

баютьсѧ, ѧкоже бѣтн нмъ к тн
з. Соугоубо бо есть хаф, н мен,
н оун, н фн, н сад̀н.

. . . . . .

А Новаго Завѣта: Евнлнѧ
д. Матфенно, Маръково, Лоучнно,
Ноановo. Дѣянніа стѣнхъ Апл̀ъ,
Лоукою же Евнглнстъмъ, н кафо-
лнкніа Епнстолнѧ, Нѧковлѧ ѥдн-
на, Петровѣ двѣ, Ноановы трн,
Нюдова wдна, Павьлова Апла
Епнстолнѧ д̀і, Ѩвленніе Ноановo
Евнглнста, Каноны стѣнхъ Апл̀ъ,
нже Кланментомъ.

ѥсть ѥже ѥ хаф, н ѥже ѥ мем, н
ѥже ѥ ов̀у, н ѥже ѥ фн, н ѥже
ѥ задн.

. . . . . .

Новаго же Завѣта: Ѩуаггелн-
стн д̀, ѥже отъ Мат-ѳѣа, н отъ
Марка, н отъ Лоукы, н отъ Нwан-
на, Дѣянніа Аплска, Лоукожѫ съ-
нисанаѧ Ѩуаггелнстъмь, н Нѧковле
Посыланніе а̀, Петровѣ в̀., н Нановы
г̀, Нѫдна ѥдна, Паул̀ъ і̀д, Обав-
ленніе Нанна Ѩуаггелнста.[1]

Към списъка на позволените и забранените книги от Симеоновия сборник от 1073 год. извънредно много се приближава т. н. Лъвовски списък, който се намира в сборник от XVII век, руска редакция, № 41 в град Лъвов. За този препис съобщи А. И. Яцимирски, според когото „эта статья восходит не только к тому же оригиналу, с которого сделан перевод в Изборнике 1073 года, но и к тексту последняго, сохраняя следы одного и того же перевода... В статье перечисляются, по обыкновению, книги ветхозаветныя и новозаветныя, и между прочим говорится, что „матѳей оубо напнса чюдеса ха. марко же нталін. лѣкаж ахеадем“.[2]

На лист 192, както в Симеоновия сборник, е дадена втората категория на допусканите книги. „н елнко ѥже вънѣ. ѯ̀.“ После това иде и третият дел „н елнко съкров'ны[х].

ада[м]. в. ено[х]. г. лам[х]. д. патрїар'сн. ѥ. матва іwснфова. ѕ. ел'да[д]. з. завѣ[т] мwусіннь. н. въсхw[а] мwусіннь. ѳ. ѱал'мосн соломонн. і. ілінно wбавленіе. ѯі. ісанно внденіе. ѱі. софонінно wбавленіе. гі. захарінно іавленіе. д̀і. іаковлѧ повѣсть. ѥі. петрово wбавленіе. ѕі.

[1] К. Калайдович, Йоанн, ексарх болгарский, стр. 133—135.
[2] А. И. Яцимирский, Известия ОРЯСл., 1909 г., кн. 2, с. 285—286.

wв҃ходн н оученіа ап҃лкаа. нг҃. вар҃навле послание. ѳ҃. дѣание павле. к. павлово wбавление. ка. оучение [Климентово]. кв. игнатиево оучение. кг. полкар҃пово оучение. кд. ев҃лие w варнавы. ке. ев҃лие [отъ Матѳеа].[1]

Такъв е и преписът в един сръбски сборник № 45 от XIV—XV век в Берлинската библиотека, обнародван също от А. И. Яцимирски, според когото сборникът е преписан от български. Поместеният там списък има класическата форма — изброява последователно позволените, допусканите и отречените книги. Както се изразява Яцимирски, „нетрудно в приведенном списке узнать ту же статью, которая находится в Изборнике 1073 года и справедливо считается древнейшей среди славянских текстов... Таким образом, подходя к известному греческому тексту больше, чем И(зборник), Б(ерлинский) говорит о существовании особого оригинала индекса, и, конечно, о совершенно разных переводах: различия терминов в обоих славянских текстах нельзя объяснять только подновлением языка."[2]

Близки на списъка от Симеоновия сборник са и преписите в: ръкописен сборник № 161 от 1403 година в сбирката на бившата Московска синодална библиотека[3]; ръкописен сборник от XV век[4]; ръкопис Златая цѣпь, № 214 от XVI век в библиотеката на Св. Троицката Сергиева лавра[5].

Дадените до тук преписи представляват първата най-стара редакция на списъка на позволените и забранените книги, която се е употребявала у нас. Тази редакция е изцяло преведена от гръцки език и е характерна с краткото изброяване на посочените книги, без някакви бележки към тях. Както се вижда от запазените преписи, тя се е употребявала всред южните славяни и по-късно, през XIV, XV, XVI, XVII векове, редом с другата, типично славянска редакция на индекса.[6]

Най-старият списък на забранените книги, който срещаме в старославянските литератури, запазен в Симеоновия сборник по препис от 1073 година, е точен превод от гръцки език. Той свидетелствува за 25 апокрифни произведения, част от които безспорно вече са били разпространени и проникнали в българското общество.

---

[1] А. И. Яцимирский, К истории апокрифов и легенд в южнославянской письменности. — Известия ОРЯСл., 1909 г., кн. 2, стр. 285—286.

[2] А. И. Яцимирский, Известия ОРЯСл., 1909 год., кн. 2, с. 283.

[3] Горский — Невоструев, Описание . . . II, часть 2, стр. 389.

[4] А. И. Яцимирский, Библиографический обзор апокрифов . . ., стр. 3.

[5] Описание слав. рукописей Св. Троицкой Серг. Лавры. Часть I, стр. 351.

[6] В старите литератури на руси, сърби и българи се среща още една византийска редакция на списъка на забранените книги, която е имала значително разпространение. Става дума за списъка на Никон Черногорец. Тази редакция е изцяло превод от гръцки език на славянски. Тя е оказала значително влияние при формирането на типично славянската редакция на списъка. В науката още не е установено първо на кой славянски език се извършва неговият превод — на руски, български или сръбски. Подробности вж. А. Пыпин, Летопись I, стр. 19—24; А. И. Яцимирский, Библиографический обзор апокрифов . . ., стр. 4—6; В. Ягич, Starine IX.

Апокрифната книжнина много повече е допадала на народните маси отколкото каноничните съчинения. Тя е била привлекателна не само поради своята по-лека разказвателна форма, но и поради своето съдържание. Идеите, прокарвани в някои апокрифи, увличали трудещите се народни маси.

За отбелязване е, че този пръв наш индекс има доста книжовен характер, откъснат е от острите нужди на живота на феодалното общество. Той се задоволява с превеждане на гръцкия текст, създаден при една по-друга и отдалечена историческа действителност. Този индекс преследва в най-общи черти определената задача да задоволи борбата срещу еретическите прояви, доколкото е имало такива по времето на Симеон. В него не е ясно изразена борбата срещу проявите на българското „еретичество", въпреки че за такова „еретичество" става дума в един от отговорите на папа Николай I до цар Борис. Изброените книги са дадени без всякакви допълнителни бележки и пояснения — за всички апокрифи важи поставеното в самото начало определение „н ѣлнко же съкровѣнѣнхъ".

Всички посочени в списъка 25 апокрифи вероятно у нас не са били преведени, но това още не означава, че в българската литература през X век не е имало други апокрифи, които не са отразени в списъка. Безспорно, броят на апокрифните съчинения е бил поголям — у нас са били разпространени значително повече апокрифи, преводни и оригинални. Това проличава не само от общия характер на нашата тогавашна официална литература, но и от бързото появяване на типично славянската редакция на индекса, който дава по-пълен израз на нашето литературно развитие.

Индексът в Симеоновия сборник, възникнал при едни конкретни обществено-политически, културни и църковни условия, не може да задоволи нуждите на феодалната класа при по-нататъшното развитие на българското средновековно общество. Това определя и по-нататъшното развитие на индекса в старобългарската литература откъм състав и тенденции. Индексът в Симеоновия сборник послужва като основа за съставянето на славянската редакция на списъка на забранените книги. Тази редакция представлява втори и особено важен момент в развитието на борбата срещу апокрифната книжнина, срещу демократическите възгледи и стремежи на жестоко експлоатираните трудови маси.

Типичен образец на така възникналата славянска редакция на индекса намираме в Погодинския номоканон. Според Ал. Пипин (който пръв откри и обнародва този препис) това е „самая статья о ложных книгах в ея древнейшей редакции, какая только была до сих пор отыскана: она очень любопытна тем, что в ней находятся и запрещения против басней попа Иремии, приводимыя статьей о ложных книгах. Судя по происхождению Кормчих и по самому характеру этой статьи (переделанной из известного постановления Лаодик. собора, пр. 59), мы не сомневаемся приписать ей южнославянское происхождение."[1] За южнославянския про-

[1] Летопись... I, стр. 25.

изход на този Погодински препис говорят и други учени. Н. С. Тихонравов напр. пише: „Третий отдѣлъ статьи Анастасия Синаита служит началом для древнейшого юго-славянского индекса апокрифических и отреченных книг, который встречается у нас в Номоканоне XIV века... Статья эта получила произхождение в Болгарии или Сербии и обращалась в югославянских землях.“[1]

Този най-стар препис на славянската редакция на индекса има следния текст:

Лаодикинскаго сбора правило н҃ѳ.

Ꙗко нн мирьскыихъ съставленъı҃ ѱалмовъ глеть цр҃квн, нн неисправленъı҃ книгъ чтеть, но токмо исправленъıа новаго и ветхаго завѣта. а иже кто ѧженаписанъıа и неисправленъıа книгъı полагаеть въ цр҃квн акъı ст҃ы да извержется. а книгъı да сожгоутсѧ.

Неисправленъıа же книгъı се соуть имена имъ. Адамъ. Енохъ. Ламехъ. Патрарсн. Матва Носифова.

Пл҃мн Соломонн. Пн҃н Давдн.

Обавленнıа Ианнна. Обавленнıа Софоньина.

Обавленнıа Петрова.

Wвнходн ап҃лтнн.

Варнавле посланне.

Въпросн Іоанна ѳеолога, еже въпраша Аврама праоца на горѣ Елеоньстѣн.

Того же въпросн къ Г҃оу слъıшн праведнъıн Іоане. иже есть баснемъ законъ.

Въпросн Варѳоломеовъı къ Бц҃н ложнаѧ писаннѧ.

Ев҃ае w Варнавъı. Ев҃ае w Ѳомъı. еретицн списалн.

Видѣнне Павла ап҃ла иже҆ епистолыею именоуютъ.

Паралипомена Иеремѣина w плѣненьн, что wрла слалн въ Вавилонъ съ грамотою къ Іеремѣн.

---

[1] Сочиненія I, с. 141; Примечанія, стр. 27. Така мислят още Ал. Пипин, История русской литературы, стр. 421—422), В. Ягич, История сербско-хорватской литературы, 1871 г., с. 100—101, също Starine IX, 1877 г., с. 95—98; И. Порфирьев, Апокрифическия сказания о ветхозав. лицах и событиях, стр. 156; М. Сперански и др.

Житне ап҃ла Петра, что рыбы по соухоу ходнан. Дѣтьство Хв҃о, что Г҃а отрочатемъ продалъ еретикъ писалъ. Два на і. Іаковлнча глемаа лѣствица. Іепистолѣа о не҃ан. По моукамъ хоженне Бцн. Имена аггломъ. Прѣнне дніаволе съ Хр҃томъ. Недоугъ естественъи егоже трасавицами именоують. іако же баеть Еремиа попъ болгарьскъи. глеть бо wкаан'нъи сице. іако сѣдмцоу стомоу оцю Снсѣнью на горѣ Синаистѣи. и англа Сиханла именоуеть. еже на собазнь мнозѣмъ. и седмь трасавиць Продовы дцери. басньствоваше злъи нже нн соуа҃ластн. и нн єдинъ же w стыхъ седмн именоваше. но єдина испрошьшиа главоу Пре҃тчевоу оусѣцин. о нен же іавѣ есть, іако Филипова дцн бѣ, а не Продова. Великъи же Снсѣнни патрнархъ Константина града. въ свонхъ емоу словесѣхъ глаше сице. не мните ма оного Снсѣнниа лжнваго. егоже напнса Нѣремниа попъ, неразоумнѣимъ на собазнь. О древѣ крестнѣмъ нзвѣщение стына Трца. и о Г҃ѣ нашемь Іс҃ъ Х҃ѣ како в попы ставленъ тоже Нѣремниа что сн нзолга.

О Соломонн ц҃рн и о кнтоврасѣ басни и коцоунъ.

О службѣ танн҃ъ Х҃въ, что опоздать обѣдню, рекше врата затворатса. и о семъ попа кленоуть. еретикъ писалъ.

Соуть же и мчнчьскаа словеса крнво складена не тако, іакоже о нихъ истина лежнть. іако се Гєwргнево мчнне рекше w Даднана мчнъ б҃ы.

Никнтино моученнне именоующимъ его іако црвъ снъ, еже не б҃ы тако.

Соупатнево мчнне.

Канмента Ангирьскаго, и нѣхъ мнозѣхъ.

Соуть же ложьнаа писанна, іако се хоудын сн номоканонцн, оу поповъ по матвенникомъ. и лжнвын матвы еже о трасавицахъ.

Еретици бѣхѫ исказили преданиꙗ стхъ ап҃лъ. пишюще на соблазнъ грубѣмъ ложнаꙗ словеса. Ноли сборъ обыскалъ и ищистилъ и проклалъ."[1]

Индексът в Погодинския номоканон е типично славянска редакция на списъка на забранените книги, която е доста разпространена в старата литература на южните славяни и на русите.[2]

При съпоставка на Погодинския индекс със индекса в Симеоновия сборник забелязваме малко общи елементи. Преди всичко голяма е разликата в композицията — Погодинският индекс изброява само забранените съчинения, докато Симеоновият индекс посочва и каноничните и допусканите книги. Характерно е и отношението на техните автори към отричаните произведения. Освен това малка е връзката и по отношение на изброяваните в тях съчинения. От посочените в Симеоновия сборник 25 апокрифни съчинения, 13 срещаме и в Погодинския индекс, а другите 12 липсват. Общи за двата списъка — Симеоновския и Погодинския — се оказват следните апокрифи:

Адамъ, Енохъ, Ламехъ, Патриарси, Мт҃ва Иосифова, Пс҃лми Соломони. Обавлениа Исаиина. Обавлениа Петрова. Wбиходи ап҃лстии. Варнавле посланиѥ. Еу҃аѥ w Варнавѣ. Обавлениа Софониина. Паулово обавлениѥ.

В Погодинския индекс няма следните съчинения, които са посочени в Симеоновия сборник:

Иелдад'. завѣтъ Моусиинъ. възходъ Моусиии'. Захариино явлениѥ. Иаковла повѣсть. дѣаниѥ Пауле. оучениѥ Климентово. Игнатово оучениѥ. Полоукарпово оучениѥ. еуаггелиѥ отъ Матѳеа. Исаиино видениѥ.

Освен горепосочените 13 апокрифа, общи със Симеоновия сборник, тук има и следните нови отречени съчинения:

Пс҃лми Давдви. Въпроси Іоанна Феолога, еже въпроша Аврама праоца на горѣ Иелеоньстѣи. Того же въпроси къ Го҃у слъшн праведныи Іоане, иеже иесть баснемъ законъ. Въпроси Варѳоломеовы къ Бци, ложнаꙗ писаниа. Еу҃аѥ w Фомы, иеретици списали. Видениѥ Павла ап҃ла, иеже епистолиею именоують. Паралипомена Иеремѣина w

[1] Ал. Пыпин, Летопись . . . I, стр. 26—27; Йор. Иванов, Богомилски книги и легенди, стр. 52—53.

[2] А. И. Яцимирский сочи 20 преписа на тази редакция от XV, XVI и XVII векове. — вж. Библиографический обзор апокрифов . . ., стр. 7—9.

плѣненьи, что wрла слали въ Вавилонъ съ грамотою къ Еремѣи. Житие ап҃ла Петра, что рыбы по сухоу ходили. Дѣтьство Хв҃о ... Два на і. Iаковлича, глемаа лѣствица. Iепистолыа о не^лн. По моукамъ хоженые Бцѣи. Имена аггломъ. Пѣние диаволе съ Хр҃томъ. Недоугъ нестественъи, его же трасавицами именоують, яко же баеть Еремиа, попъ Болгарьскыи ... О древѣ крестнѣмъ извѣщение стыа Трца. и о Г҃е нашемь Iс Х҃е како в попы ставленъ тоже Иеремиа, что си изолга. О Соломони ц҃р и о Китоврасѣ, басни и кощоуны. О службѣ танинъ Х҃въ ... Георгиево мчние ... Никитино моученые ... Еупатиево мчние. Климента Ангирьскаго.

Това свидетелствува за самостоятелното развитие на славянската редакция на индекса. Понеже половината от апокрифите в Симеоновия сборник не се срещат в Погодинския номоканон, възникнал през XI—XII векове, може да се предположи, че те по това време още не са били преведени у нас или пък не са били познати на съставителя на този индекс. Авторът на Погодинския индекс обикновено говори за произведения, които той добре и непосредствено познава. Това проличава особено добре в допълненията, които дава към някои посочени от него произведения. Авторът-славянин, като не се задоволява само със сухото изброяване на апокрифите, дава такива определения за тях, които много ясно разкриват неговото отношение към еретиците. Трябва да се предположи, че именно тези „еретически“ съчинения са били по-добре познати на автора или пък тях той смятал за едни от най-вредните. Например, той така пише за някои апокрифи:

„Въпросн Варѳоломеовы къ Бцѣи, ложнаа писанья; Є҃уаѥ wѳ Фомы. еретици списали. Видѣние Павла, ап҃ла, иеже епистолыею именуют. Житие ап҃ла Петра, что рыбы по сухоу ходили. О Соломони ц҃р и о китоврасѣ, басни и кощоуны. Недоугъ нестественъи, егоже трасавицами именуютъ, яко же баетъ Еремиа попъ болгарьскыи“ и пр.[1]

В научната литература са познати няколко преписа на индекса, които се приближават твърде много до Погодинския индекс, а чрез него и до индекса на Симеоновия сборник от 1073 година. В Кирило-Белозерския манастир има препис, който по израза на Н. С. Тихонравов е „довольно близкий к разсматриваемому индексу

[1] Йордан Иванов, Богомилски книги и легенди, стр. 52—53.

Номоканона; но в начале он дополнен перечнем книг истинных Вторую часть этого указателя (. . . . . .) можно поставить на переходе от индекса славянского Номоканона к тому виду, который получила статья в молитвенике Киприана."[1] Този препис на индекса може да се вземе като най-близък до индекса на Симеоновия сборник, защото той съдържа почти всички съчинения от него, плюс изброяване на неканоническите съчинения в значително по-голямо количество. Към текста на индекса от Симеоновия сборник и Погодинския номоканон много се приближава и оня препис, който се намира в ръкопис № 330 от XVI век, в бившата Московска Синодална библиотека. Видните описвачи на ръкописите на тая библиотека Горски и Невоструев така характеризират този препис: „Сначала оно почти согласно с тем, какое помещено в Изборнике Святослава, л. 253 об., но потом значительно дополнено".[2]

През 1878 година Е. И. Калужняцки в студията си „Обзор славяно-русских памятников языка и письма, находящихся в библиотеках и архивах Львовских",[3] обнародва един препис на славянския списък на отречените книги, намерен от него в сборник под № XVIII, от XVII век, намиращ се в библиотеката на Свято-Онуфриевския манастир. Този индекс има такава редакция:

Адамъ, Енохъ, Ламехъ, Завѣтъ патріаршьстін, Молитва Іисифова, Елдадъ и Модадъ, Завѣтъ Мωйсеωвь, Вознесеніе Мойсеωво, Ѱалмы Соломоновы, Нлінно откровеніе, Исанно видѣніе, Ездры откръвеніе, Іаковла повѣсть [еже Іакова есть нѣкоего евреннина, а не апостола], Петрово откровеніе, Оучнтельство Клименгово, Игнатіево оучение, Полнкарпово оучение, Евангеліе отъ Варнавы, Евангеліе отъ Ѳомы, Мнрьстін Ѱалмы [ѥже соуть] сіѧ: Градите, крестоу твоемоу вѣдроужшѧсѧ, Ангельскы въспонмъ, Захарінно откровеніе, Паралнпомена [что орла лнкъ],[4] Іеремін Вавилонъ [?], Въпросы Іоанна Богослова [рекше на горѣ Елеωньстѣй], тогоже Йоанна Въпросы къ богородицн, Епнстолія о недели, [Епнстолія] ѡ древѣ креста, Дѣтство Христово [где сказано, что отрочатемь Христа продали], Житіе Петрово [где, между прочим, сказано, что и рыбы по сѫхѫ [соухоу] ходнли], Хожение богородицн по мѫкамъ, Лобь Адамовъ [где, между прочим, утверждается, что з̄ царевъ снѣдело въ немь], О службѣ тайнъ Христовыхъ [где уве-

[1] Н. С. Тихонравов, Сочинения I. Примечания, стр. 28—29.

[2] Горский-Невоструев, Описание славянских рукописей... Отдел второй, Часть III, стр. 743, дето е напечатана една малка част о този индекс.

[3] Труды третьяго археологического съезда в России, бывшего в Киеве в августе 1874 года. Том второй. Киев, 1878 г. Приложения, стр. 213—321.

[4] Вместо „что орла слали къ Іеремин въ Вавилонъ".

ряется, что, если опоздаютъ священницы съ жертвоприношеніемъ, то ангелы попа кленятъ, рекше врата небесная затворяются], Преніе дьявола съ Богомъ, Повѣсть о Макаріи римскомъ [где говорится, что три чрьнцѣ ходили на въстокъ], Повѣсть о Соломонѣ царѣ, Басни о Кытофрасѣ, двандцать [вѣ] Іаковличя, Глаголемая лѣствица, Пѣсни нѣкыя Давидовы, Въпросы Еремая [т. е. вопросы известного болгарского попа Иеремии], къ богородицѣ о трисавицахъ, [тогоже Иеремии] Извѣщеніе святыя троицѣ и Повѣсть о Господѣ нашемь, како въ попы поставленъ [бѣ] и пр. Сѫть же и мученичьскыя словеса крьво съставленая, іако се: Георгіево мученіе, рекше отъ Дадіана царя мученъ, и Никитіево мученіе, именоующе его царева сына, еже не тако, и Евпатіево мученіе и Климента Ангирьскаго мученіе и инѣхъ мнозѣхъ писаніа отложена и словеса, насѣяна на соблазнь невѣжамъ. Сѫть же и номоканонцѣ лжныя оу поповъ по молитвенникомъ, и молитвы лжныя, и правила лжныя и съборнѣ епистолѣ, сирѣчь посланіа . . . и нна мнѡга обрѣтаются непріатна, нли паче съвръшено отпадателна . . . и друга пакы смѣхомь испълнена, и пакы ннаа нн сице, нн тако, нѫ обаче непріатна."[1]

Този препис показва някои важни особености, които го сближават с Погодинския индекс и въз основа на които може да се прави извод за връзката помежду им. Освен това този индекс показва родство и със индекса в Симеоновия сборник. От 25-те апокрифа, които последният съдържа, 18 са дадени и в Свято-Онуфриевския индекс. В него не са посочени следните апокрифи: Софонино обавленіе, Обьходи и оученіе апостольска, Варнавле посълание, Дѣяніе Павле, Павлово обавленіе, Еуаггеліе отъ Маѳея.

Заслужава да се отбележи, че в сравнение със Симеоновия индекс, някои от апокрифите в Свято-Онуфриевския индекс имат изменение в насловите си. Ето паралелите:

Симеонов сборник	Свято-Онуфриевски сборник
Патрьарси	Завѣтъ патріаршьстін
Завѣтъ Моусинъ	Завѣтъ Мѡйсеѡвь

[1] Труды третьяго археолог. съезда . . . Том II. Киев, 1878 г. Приложения, стр. 235—236.

Възходъ Моусиннъ	Вознесение Мойсеево
Нанино обавление	Нанно откровение
Елдадъ	Елдадъ и Модадъ
Захаринно явление	Захарино откровение

Към посочените в Симеоновия сборник отречени книги тук е поставено и съчинението „Ездры откръвение".

Сравнен със индекса в Погодинския номоканон, Свято-Онуфриевският индекс съдържа тия нови съчинения: Елдадъ и Модадъ, Завѣтъ Мойсеовъ, Вознесение Мойсеово, Иоанно видѣние, Ездры откръвение, Захаринно откровение, Иаковля повѣсть, Оучителство Климентово, Игнатиево оучение, Поликарпово оучение, Мирьстин ѱалмы, иже суть сіа: Градите, крестоу твоемоу въдроужшѧсѧ, Ангельскы въспоимъ, Лобъ Адамовъ, Повѣсть о Макарии Римскомъ, и правила лжныя и съборни епистолии, сирѣчь посланіа, Въпросы къ богородиц.

Калужняцки не дава никакви сведения за сборника, за да се види от каква редакция е той, нито пък съобщава неговото съдържание. Обаче от самия препис на индекса, а също и от другите обнародвани материали от този сборник се вижда, че сборникът е от смесена руско-българска редакция. Езиковите, стилни и лексикални особености на Свято-Онуфриевския индекс свидетелствуват, че той е снет от български ръкопис. Преписвачът-русин не е можал навсякъде да отстрани особеностите на българския език, въпреки че на доста места той ги е предал съобразно своя роден език. У него се срещат двойствени форми при предаване на едни и същи думи. Голямата носовка се употребява често и то в типични случаи: Хожение богородиц по мѫкамъ; Сѫть же и мученичъскаѧ словеса криво съставленаѧ; Сѫть же и номоканониц лжныя оу поповъ . . .; и пакы ниѧ ни сице, ни тако, иж обаче непрнатна; Никитиево мученіе, именоуѫщіе его цѣлева сына.

Някои изрази имат българска конструкция, напр.: „Хожение богородиц по мѫкамъ" срещу „По мукамъ хожение Бци" (Погодински номоканон). Някои отделни думи също изразяват по-скоро българска езикова струя, отколкото руска: „Сѫть же и мученичъскаѧ словеса, криво съставлена" срещу „Суть же и мчнічьскаѧ словеса криво складена" (Погодински номоканон) и др.[1]

[1] Такива елементи има и в другата статия, която Калужняцки печати — „Анфилогово видение": „подемше рѫцѣ, несѫть на небо, оружіа огньнаѧ, образоуѫ сватоу троицѣ, прѣмѫдростіѫ, побѣдноуѫ пѣснь пожще" и др.

В този индекс заслужават отбелязване думите за поп Еремия, за когото се казва „Въпросн Єремал къ богородицн о трисавицахъ". Тук само се споменава неговото име, без да се дават други определения, които разкриват отношението на автора на индекса към поп Еремия като творец на апокрифи. Свято-Онуфриевският индекс съдържа още една важна особеност, която свидетелствува за неговата старинност. Всички изброени в него апокрифни съчинения са дадени без допълнителни определения към тях. В това отношение той се сближава с индекса в Симеоновия сборник. В него няма ония много характерни допълнителни пояснения, каквито срещаме в Погодинския номоканон, и които имат за цел да въздействуват много по-силно върху читателя.

Като имам предвид всички тия важни особености на Свято-Онуфриевския индекс и някои негови отклонение от Погодинския индекс, а също така въз основа на близостта му със Симеоновия индекс, аз мисля, че тази редакция на списъка на забранените книги е била разпространена у нас преди да се появи другата славянска редакция, запазена в Погодинския номоканон. Тя е била старата (може би първата) славянска редакция на индекса, възникнала у нас към X—XI век и получила разпространение в старославянските литератури. Тази славянска редакция е била връзката между Симеоновия индекс и Погодинския, въз основа на нея се изгражда Погодинския индекс, който добива по-целенасочен идеологически характер. Този индекс показва близка връзка и с първата част на Киприяновия индекс.

В славянската редакция на списъка на отречените книги ясно се разкрива широкото разпространение на еретическата книжнина, а също така определено се изразява и отношението на автора към тая книжнина. И това напълно отговаря на нашето историческо развитие. По времето на Борис и Симеон, когато у нас се възприема и утвърждава християнството като официална държавна религия, противодействието се явява предимно по линията на старите езически вярвания и традиции, към които населението се оказва силно привързано. Краят на Симеоновото царуване, свързано с много изтощителни войни, става причина за силни класови разслоения и борби, които особено се засилват през времето на Петър. Стабилизиращият се феодален строй оказва своето влияние и върху народните трудови маси, които започват да дават по-решителен отпор и да водят борба в защита на своите материални интереси. Най-добър израз на това намираме в широко разрастващото се богомилско движение, зародило се именно през това време като антифеодално селско движение, което получило формата на религиозна ерес. Поп Богомил и неговите ученици са автори на редица съчинения, които изясняват основите на учението, чиито книги са противни на основните догми на официалното християнство. В техните писания намират отражение не само старите езически вярвания на народа, с които той все още продължава да живее, но в тях се отразяват и нови социални антифеодални искания и стремежи на народа. Богомилството повежда

борба срещу установения феодален строй, поддържан от светската и духовна власт, то подрива неговите социални, икономически и културни основи. Поради това именно политическата и духовна власт подема решителна борба против него. Породено от конкретната социална и политическа обстановка през X век, богомилското движение прониква все по-широко между народа, увлича го в борбата срещу социално-политическите неправди. Особено много то се разширява през следните векове XI, XII, XIII и XIV, когато редом с него се явяват още други „еретически" учения. Тъкмо срещу това голямо разрастване на богомилството и на другите „ереси", срещу тяхното влияние върху народа, се насочва организираната борба на официалната власт. На безпощадно преследване са подхвърлени всички еретически учения, техните последователи и книжнина. Важна и голяма роля в това отношение изиграва индексът като мощно оръжие в ръцете на властта.

Тази конкретна социално-политическа обстановка определя и изменението в съдържанието на самия индекс. У нас по това време — XI—XII в. и насетне — не се разпространява старата редакция на индекса, която намираме в Симеоновия сборник. Тази редакция вече е остаряла, тя не може да задоволява изискванията на новата изострена обстановка, установена в живота на българското феодално общество, в което класовите различия са много по-крещящи, от което се определя и по-изострената класова борба. Старият индекс, преведен по времето на Симеона, възникнал при едни обществени условия, не може по-нататък да служи на острите житейски нужди на управляващата класа в борбата ѝ срещу постоянно разрастващите се и усилващи своето влияние върху народните маси еретически учения, главно това на богомилите. Тая класа чувствува нужда да поднови в известна степен съществуващия списък на забранените книги, да го направи по-изобличителен, по-актуален, по-близък на житейската действителност, по-целеустремен. Съставителят на славянската редакция, като взема повод и образец от гръцкия индекс, си поставя за цел да разработи такъв списък на забранените книги, който по-пълно да отрази действителното положение на борбата в българското антагонистично класово общество, по-пълно да задоволи изискванията на тази борба срещу ересите. Еретическите учения имат голямо разпространение, техните последователи работят упорито, развиват голяма дейност, увличат масите. Авторът на славянския индекс, съвременник на всичко това, жив участник в борбата срещу разколниците, срещу отрицателите на царя и патриарха, водил непосредствено спорове с еретиците, чел техни съчинения, съставя такъв списък на отречените книги, в който определено и гневно изразява отношението си към еретиците, към произведенията им и към тяхната социална и религиозна борба. Той не се задоволява само с голословно превеждане на посочените произведения от гръцкия оригинал — това не може да задоволи неговите чувства на омраза и гняв. Също така той не може да се задоволи само с ония податки, които среща в гръцкия първообраз. Той от опит знае за много апокрифни съчинения, които се четат между славяните, които съчинения обаче не са включени в индекса. Такива произведения има и

преводни, и оригинални славянски, които също трябва да се впишат. Авторът-славянин внася доста съчинения в числото на неканоничните, които не се срещат в известните гръцки текстове на индекса. За това, че е имало и други апокрифи, свидетелствува и самият Погодински индекс, в който се казва: „Сѹть же и мнѧшьскаꙗ словесa, кривѡ складена, не тако ꙗко же о томъ истинѣ лежѧть . . . и инѣхъ мнозѣхъ“.[1]

В науката е позната и друга славянска редакция на индекса, известна под името Киприянов индекс. Киприян, всеруски и московски митрополит, е българин, който се проявява като виден църковен и книжовен даятел в Русия. Съставеният от него индекс не е запазен, обаче познати са няколко преписа от него, в които изрично се отбелязва, че са преписани от Киприяновия текст. През 1862 година Горски и Невоструев обнародват този индекс по препис в ръкописен сборник № 319 (предишен № 853), под заглавие „Сказаніе Иѳоснмы митрополита рѳсъскаго w отреченныхъ книгахъ“. Към края на текста, на лист 7, е означено „А се писано из молитвенника митрополита Кипріана всеꙗ Рѳсіи . . .“[2] За друг препис с подобно известие съобщи Ал. Пипин по ръкопис № 449 от XVI век на Румянцовския музей, от който той печати и втората част на т. н. „богоотметни и ненавидими книги“. В него също се подчертава „А се написано о отреченныхъ книгахъ изъ молитвенника митрополичьꙗ Кипріанова всеꙗ Русіи, а нѣст се лжа писана“[3]. Същото означение се сре-

[1] Н. С. Тихонравов така обобщава творческата работа на автора на тази славянска редакция на индекса: „Очевидно, что составитель разбираемого индекса руководствовался не только указаниями статьи Анастасия Синаита, но — и это особенно важно — наличным запасом апокрифических писаний в современной ему славянской литературе: он первый внес в свою статью незамеченные греческими индексами апокрифы, подлинники коих были греческие; он же положил начало индексу ложных писаний, имевших чисто славянское местное происхождение. Составителю разбираемого индекса нельзя отказать в обширнем знакомстве с произведениями современной ему славянской литературы. Названия греческих апокрифов он цитует самостоятельно в том виде, как находит их в славянских рукописях, или же с своими глоссами, свидетельствующими, что содержание названных статей известно было редактору из непосредственного знакомства с ними. Называя в числе ложных такия произведения, которыя уже отнесены били к апокрифическим греческими запрещениями, составител индекса и здесь остается самостоятелным, то дополняя, то ограничивая указания своих византийских образцов. Наконец, в индекс внесены и книги болгарския, как напр. писания попа Иеремии, прикрывавшияся именами уважаемых в церквы личностей. Состовляя свой указатель неисправленных книг по греческим индексом, особенно по статье Анастасия Синаита, автор юго-славянского индекса поместил, правда, в числе книг не одобряемых для чтения, и такия, которых не было в славянских переводов (напр. молитва Йосифова, псламы Соломоновы и др.)“. — Сочинения I, стр. 142—143.

[2] Описание славянских рукописей II, кн. 3, стр. 601; вж. също Н. С. Тихонравов, Сочинения I. Примечания, стр. 33.

[3] Летопись зан. археогр. коммис. I, стр. 49.

ща и в други по-късни преписи и в някои обширни руски редакции на индекса. Такъв препис по ръкопис от XVI—XVII век издаде П. А. Сирку — „все писано w отреченых книгах и (sic) матва митрополита Киприана всеа Русій, а нѣсть се ложно написано . . .“[1].

Както вече се каза, днес ние не знаем самия текст на Киприановия индекс, но той ще е близък на този, който е познат като препис от неговия. Н. С. Тихонравов дори е съвсем категоричен по този въпрос, като пише: „Без всяких изменений читается статья Киприана в „Сказании Изосимы митрополита русского о отреченных книгах“.[2] Киприяновият индекс се състои от две части. Първата част малко се отличава от Погодинския индекс — разликите са в разместване реда на изброените съчинения, а също и в определенията, които се дават на поп Еремия. Новото, отличителното, което за пръв път се среща в славянския индекс, което изобщо липсва в гръцкия текст и в първата славянска редакция, е втората част на Киприяновия индекс, дето се изброяват т. наречените „богоотметныа и ненавидимыа книги“, тясно свързани с народния живот, със старите езически вярвания, обичаи и пр.

Киприяновият индекс има няколко преписа, от които тук аз давам преписа му по ръкопис от XVI в. в Московската Синодална библиотека, № 319 (853):

Сказание изосимы митрополита рѳсъскаго w отреченыхъ книгахъ. глава. Ако ни мнѣскихъ составъленныхъ ѱалмw гате въ цркви. ни неисправъленыхъ кни чтите, но точию исправъленныа. новаго и ветъхаго завѣта. а нже кто и написанныа. и неисправъленныа полагаеть въ цркви ани стыа. да извержется, а кни(ги) тѣ да сожгѫтся. А неисправъленыа же книги с'кровен'ыа, се суть имена и. Ададъ. Енохъ. ламехъ. патріарси. матва ишсифова. ѱалмы Соломони. пѣ ни дв вы. ві. іакw'лы нарицаема лѣст'вица. обавленіа латина. обавленіа софоньина. паралипомена іеремина. О пленении іер лимъсте. что wрла слали въ вавилwнь s грамотою. в' вавилw ко Іеремін. w соломони цр. и о китоврасе басни і коцѣны. обавленіа петрова. wбьхоженіа ап льскаа. видѣніе павловw. вопроси иоанна бгослова, что вопроша ба на горѣ елеwньстѣи. и гь рече ем8. слыши пр пѣныи iwан"е. и паки того вопросы. ко аврамѣ правцу въпросы ва-wро-

[1] Известия ОРЯСл., 1907 г., кн. 4, стр. 138.
[2] Сочинения I, стр. 146.

мѣевы къ бцы. ложна^ писаніа. житіе ап҃ла петра, что рыбы по сухѕ ходнлн, что wрочіатемъ гл продаваалъ. еретикъ писа^. ев҃ліе w варнавы. ев҃ліе w ѳомы. еретицы спнсалн. недѣгъ естественныи, еже трнсавицамі нменію҃. о снсінін. н о снхаіле, что сіа сw҃га^ іеремѣа пw҃. бгоумиловъ снъ н оучникъ паче҃ бгѕ немн^. о древе кр҃немъ, что солъгано. Нмена аггловѡ. прѣніе дыаволе со хсмъ. епнстолна о н^ле, по мѕкамъ хож^еніе бцно. о славьбе таннъ хв҃хъ. что поздатъ wбе^нію. рекше врата нб҃на^ затворятсѧ. о семъ аггли попа клен҃. еретицы пнсалн. Суть же н мн҃ческаіа словеса крнво с'кладена. не тако якоже истнна о нн҃ лежн҃. яко георгнево мчніе. еже глтъ дадіаномъ црмъ мченъ. нникитино мчніе. еже црвы҃ сно҃ его нменію҃. евпатнево мчніе. еже седмнж^ы оумнра^. камненъта аньгр'скаго. і нны҃ многн҃. сут҃ же ложнаѧ писаніа ѕ пwпо҃. по молитвеннкѡ҃. яко се хо҃у^н манакоу҃цы. н ажнвін матвы. еретицы были іскашли преданіа ап҃льска. w вче(sic) н оученіа wческаа. но ли собwръ обыска^. окѕснлъ н ізъчнстн҃^. не послѣшаіа же сего нше҃ оученіа цркви wлѣчитсѧ. противлнлаи же сѧ н в'прекї глы, да бѹдеть прокля҃.

Бгоwмѣтныа н ненавндімыа книгн. громовникъ. калнаднн҃ (ръкописа колюдни҃). мартолѡ҃ црве сносоу҃^цы воронгран. п'тичь. мышепискъ стенотрѣскъ. Се сут҃ нмена нмъ. астрономіа. снречь звѣздосказаніе. окомнгъ. мысленн҃. естественн҃. метаніа. а н гла^те всн вѣрнін wбон. н кр҃тѕ твоемѕ въдроу҃шѕсѧ на земли. Се состав'лено кромѣ се^мн соборовъ. о ві. піатнн҃ времен'ны҃. о рахмане҃ что нзосимово хожденіе. монсѣннъ завѣ҃. обавленіе пав'ле. что адамль лобъ еже. з. црвь сндѣло в не҃. о макарін рнмъстемъ. что трн черньцы хо^ли въ адъ. н внде^ съломона злато нмѣща паннка^ло. н что гано w васнлін кесарінстемъ. н о грнгорін бгослове. і w іwа҃не златоустемъ. что въпроси і wвѣтн о все҃ порядѕ. н что носіа҃ авъгарево посланье на шен не было того. н что нарекаютъ квстодню пила-

товѣ девочькѣ ключинцѣ. то ересь все то не было. кѣстодна е воинь полкъ. рекше рать. а сотникъ ѡ нн^{ѫ} былъ логн^{ѫ}. тон оувѣровалъ въ хса. а жидове не вѣровали. а еже безѣмнии попы печатали с народомъ двери цр^{ѫ}кне въ вечерю сѣботы велнкіа. оуже позде сѣще. подобіаса жидо^{м}. сего не подобае^{т} творнти. и еже крщати въ три ѡцы. и въ три сны. и въ три дхы. нли не погрѣжаютъ, но ѡбливаю^{т}. проклинати попа ѡ всемъ о то^{м}. нли носіать масленѣю ладь и молочьнѣю. і ѣнца съ просфорамн въ цркове. нли съ кѣтьею. а то все в'мѣсте попове покажаютъ и свящаю^{т}. таковаіа дѣнствѣнаіа попъ да нзвержетса сана своего. развее достонно кѣтню чистѣ и канѣнъ вносити в' цркѡвь и сщати. и то во ѡтаръ не носити. а брашно на потребѣ нищи^{м}. а не сщати с кѣтьею. а се писано нз молитвенника митрополита кнпріана всеа рѣсіи. и аще кто въпреки глать семѣ сщникъ да нзвер'жетса. а простецъ да ѡлѣчитса. амнь"[1].

При съпоставяне първата част на Киприяновия индекс с Погодинския индекс прави впечатление тяхната голяма близост — изброяват се едни и същи произведения. Разлика има само в реда, по който те са дадени, а също така и в някои допълнителни определения. Ето някои сравнения на текстовете на двата индекса:

Погодински индекс	Киприянов индекс (първа част)
Адамъ	Адамъ
Енохъ	Енохъ
Ламехъ	Ламе^{х}

[1] Н. С. Тихонравов, Сочинения. I. Примечания, стр. 32—33. — Има няколко преписа на индекса, които много се приближават към току-що посочената Киприянова редакция. Такъв е например оня списък, който се намира в църковен устав, № 449 в Румянцевския музей, от 1608 година. Според израза на Пипин, това е „забележителна редакция". За съжаление, нито Востоков, който пръв дава известия за този препис, нито Пипин, който говори повечко за него, не печатат първата негова част, за да може да се направи съпоставка на текстовете му с други по-стари преписи на индекса. Извлечения от него са печатани от А. Востоков, Описание русских и славянских рукописей Румянцовского музеума, стр. 716—717.

Без да разграничава строго Киприяновата редакция от обширната руска редакция на индекса, получила голямо разпространение в Русия, А. И. Яцимирски посочва 143 преписа на тази редакция по ръкописи от XV—XVIII векове. — вж. Библиографический обзор апокрифов в южнославянской и русской письменности. 1921 г., стр. 11—28.

Патріарсн
Матва Нwснфова
Пс҃мн Соломонн
Пн҃н Дв҃двн
Обавленнꙗ Ланнна
Обавленнꙗ Софоньнна
Обавленнꙗ Петрова
Wбнходн апс҃тнн
О Соломонн ц҃рн н о Кнтоврасѣ, басни н коцоуны.
Въпросн Варфоломеовъı къ Бц҃н, ложнаꙗ писанніа.
Ев҃аіе w Варнавы.
Ев҃ае w Фомъı, еретнцн списалн.
Вндѣнніе Павла ап҃ла, иже епистолыею нменоують.
Соуть же н мчнчьскаꙗ словеса крво складена не тако ꙗко же о томъ нстнна лежнть . . . ꙗко н Гєwргнєво мчніе . . . н нн҃ѣхъ мнозѣхъ.
Соуть же ложьнаꙗ писанніа, ꙗко се хоудꙗн сн номоканонцн, w поповъ, по матвєннкомъ н лжнвын матвы иже о трасавницахъ.
Єретнцн бъıлн нсказнлн преданнꙗ стхъ ап҃лъ, пншюще на соблазнъ грꙋбъıмъ ложнаꙗ словеса.

Патрнарсн
Матва Носнфова
Ѱалмы Соломонн
Пѣ҃нн Дв҃вы
Обавленіа Ланнна
Обавленіа Сооньнна
Обавленіа Петрова
Wбьхоженіа ап҃лькаꙗ
W Соломонн цр҃н н о Кнтоврасе, басни і коцꙋны.
Въпросы Вwромѣевы къ бц҃ы, ложнаѧ писаніа.
Ев҃ліе w Варнавы.
Ев҃ліе w Фомы, еретицы списалн.
Вндѣніе Павловw.

Соуть же н мн҃ическаꙗ словеса крво складена, не тако ꙗкоже нстнна о нн҃ лежнт . . . ꙗко Георгнево мчніе . . . і нны҃ многн҃.

Соут же ложнаѧ писаніа 8 попов по молнтвеннкwм, ꙗко се хоудн манакоуницы. н лжнвін матвы.

Єретицн былн нсказнлн преданіа ап҃лька w 8че(sic) н оученіа wческа.

Нолн сборъ обыскалъ и нщи- стнлъ и проклалъ. | Но ли собwръ обыскал, окѳснлъ и ізъчистнл.

Първата част на Киприяновия индекс не съдържа само два апокрифа, които са посочени в Погодинския номоканон — „Варнавле посланне“ и „Дѣтьство Хⁱво“. Освен това тази част от индекса разкрива по-определено типично българска историческа обстановка, български условия. Това добре проличава в пояснителните бележки, които авторът вмъква към някои апокрифи. Една от най-важните особености в това отношение е определението, което се дава на поп Еремия в двете редакции на славянския индекс — в Погодинската и Киприяновската редакция.

В Погодинския текст на славянския индекс за поп Еремия четем „. . . ꙗко же глетъ Ерємиꙗ попъ болгарьскый . . .“[1] Срещу това определение на Погодинския индекс в преписи на Киприяновия индекс имаме „. . . что сѧ сwлгал Ꙗремѣа пwп бгwмиловъ сн̃ъ и оучнкъ, паче бгѳ немнл;“[2] „. . . что сългалъ Ерема по бгомилоⁱ оучнкъ, паⁱ же бгwу не мило“ по препис в сборник от XVI—XVII век;[3] „. . . что солга Ерємиꙗ попъ болгарскій — паче же Богу не милъ“ — ръкопис в Румянцовския музей, № 449 от 1608 год.[4]

Въз основа на това и особено поради голямата близост между Погодинския индекс и първата част на Киприяновия индекс, идва се до извода, че така запазената и позната първа част на Киприяновия индекс е всъщност по-стария индекс, който у нас е бил разпространен. Тази част е била също разпространена и всред русите преди Киприян да състави своя индекс, отражение на което се явява Погодинският текст. Когато Киприян отива в Русия, той преработва материалите за отречените книги и съставя нов списък въз основа на съществуващия в южнославянската литература индекс, който той може да е донесъл със себе си в Русия, или пък въз основа на вече получилия и там обръщение южнославянски индекс. Важното в случая е, че Киприян използувал съществуващата и получила голямо разпространение южнославянска редакция на индекса, като прибавя нов, свой дял — „богоотметныꙗ и нанавиднмыꙗ книги“.

В композиционно отношение тази редакция на индекса поражда известно съмнение за неговата цялост, което проличава от самото му начало. След наслова посочването на забранените

---

[1] Летопись . . . I, с. 26.
[2] Н. С. Тихонравов, Сочинения I, Примечания, стр. 33.
[3] П. А. Сырку, Известия ОРЯСл., 1907 г., кн. 4, стр. 138.
[4] Ал. Пыпин, Летопись I, с. 40.

книги започва така: „А неисправъленыа же книги скровенныа, се суⷮ имена им". Ясно се чувствува, че това е извлечение от по-цялостен индекс, че така може да се говори след като вече нещо подробно е разяснено по-рано. Разбира се, че историята на Киприяновата редакция, въпреки значителните изследвания върху нея, все още си остава открита и чака по-нататъшни проучвания. В своите бележки за индекса в ръкопис № 449 Ал. Востоков казва: „Следовательно, статья о книгах истинных и ложных и о суевериях существовала уже во время Киприяна Митрополита! И не им ли она и сочинена? Разумеется в тех частьях, кои относятся до славянских суеверий и ложных толков; прочее есть перевод с греческого"[1]. Ал. Пипин, като работи върху преписа на Киприяновата редакция, също не решава окончателно въпроса за произхода и развитието на тази важна славянска редакция на списъка. Той пише: „Мы увидим впрочем, что эта редакция статьи отличается значительно от других ея списков, и митрополиту Киприяну могла принадлежать какая нибудь одна вставка, — тем более, что указанный нами текст Погод. Номоканона по всей вероятности старее самого Киприяна. Для определения вопроса становится важен последовательный разбор списков: из их сличения может объясниться и развитие запрещений, и история самой ложной и отреченной литературы."[2] Това от една страна. От друга страна, известни са преписи, които показват следните две особености: 1. отначало говорят за позволените книги и 2. сочат, че те са извод от Киприяновия списък на забранените книги. Именно в тези преписи, които са повечето, след изброяване на позволените книги, напълно логично, правилно идат думите: „А се книги ложныа писаны, нхъ же недостоитъ держати христіаномъ . . ."[3]

Всичко това дава известно основание да се мисли, че така наричаната Киприянова редакция на славянския списък на отречените книги е известно съкращение на неговата по-пълна редакция, която е съдържала: 1. изброяване на позволените книги; 2. изброяване на еретическите книги; 3. изброяване на еретическите обичаи и поверия — т. н. „богоотметни и ненавидими книги". Но все пак, докато не бъдат издадени всички или повечето от запазените преписи на тази редакция на списъка, трудно може да се направят някакви по-определени изводи по въпроса.

Не може да има никакво съмнение, че така възникналият славянски текст на индекса и особено неговата Киприянова редакция по-нататък са оказали голямо влияние върху развитието на славянските литератури.[4] У нас обаче, поради особената участ, която спо-

---

[1] Ал. Востоков, Описание русских и слав. рук. Рум. музеума, стр. 717.
[2] Летопись . . . I, стр. 33.
[3] Летопись . . . I, стр. 48; Известия ОРЯСл., том XII, 1907 г. кн. 4, стр. 136 и др.
[4] Известна е и трета славянска редакция на списъка на позволените и забранените книги, която най-често се среща и която е типично руско дело, възникнала

летява българския народ, това влияние не може да се подчертае по-осезателно. Падането под турско робство до голяма степен премахва оная социална обстановка, в която протичал животът на българите по-рано. В резултат на това настъпил общ упадък в литературното творчество, който се отразил главно върху официалната литература. В книжовните произведения от времето на робството се прокарва обща християнска проповед, която има за цел да укрепи вярата на народа и да го държи настрана от турската народност. Това определя общата насока, характера, съдържанието и тенденциите на българската книжнина до Паисий. Като си остава в общи черти църковно-богослужебна, с религиозно съдържание и нравствено-поучителни елементи, книжнината се приближава до народа, стреми се да задоволява неговите нужди. Основна гаранция и предпоставка за това са самите книжовни творци. Докато по-рано книжовниците произлизали изключително из кръговете на управляващата класа, сега те изхождат непосредствено от народа, движат се сред него, познават нуждите му. Разбира се, че и сега става дума за чистотата на християнското учение, срещат се текстове, в които се препоръчва четенето на книги, говори се за ползата от книгите, кои книги трябва да се четат и пр. Поради всичко това в нашата книжнина през епохата на турското робство не е познат индексът в неговия класически вид, какъвто го срещаме по-рано. Известна е обаче една статия, която може да се вземе като подобие на индекс, възникнал при нашите исторически условия. По-скоро това са само нахвърлени бележки за някои отречени книги, направени от автора по прочетен от него индекс на такива съчинения.

Такъв своеобразен български индекс срещаме в един ръкописен сборник, № 62 в Софийската народна библиотека „Васил Коларов". Това е дамаскин от XVIII в., 1750 год., нова сръбско-българска редакция, според определението на Беню Цонев. Според някои приписки в сборника, той може да се смята за дело на известния книжовник от XVIII век Йосиф Брадати.[1] Разсъждението върху ползата от четенето на книгите, както и кои книги не бива да се четат, е поместено като въведение към житието на пророк Илия. То започва на лист 104[а]:

„Мца іюлїа. к. стаго славнаго. прр҃ка їлїа. тєзъвитєнніа. да рєчємє прєдєсловіє. аще кон чловкъ хощєт' да оучит' потрєбно єстъ

въз основа на съществуващия преди това южно-славянски индекс. Най-обширен, своден текст на руския индекс срещаме в т. н. Кирилова книга, печатана през 1644 година (второ издание 1786 година). Повече подробности по този въпрос вж. Ал. Пыпин, Летопись I, с. 19—25; Н. С. Тихонравов, Сочинения I, стр. 148—150; В. Ягич, Starine, IX, с. 105—107.

[1] За този ръкопис пръв съобщи проф. Беню Цонев в статията си „Новобългарска писменост преди Паисия". — сп. Български преглед I, 1894 г., кн. 8, с. 86; после за него писа М. Н. Сперанский в „Заметки о рукописях Белградских и Софийской библиотек". — Известия историко-филологического института Безбородко в Нежине. Том XVI, 1898 година, стр. 84—87; по-подробно за този ръкопис вж. Беню Цонев, Опис на ръкописите и старопечатните книги на Народната библиотека в София. Том I. София, 1910 г., стр. 322—325.

емѫ да имат' четири добра дела. първо благочастие. сирѣчь благочастивы нарицает' се. да ест' православни и да вѣрует' колика предаде намъ х҃ъ и сти ап҃остоли. и вселенъски соборъ. понеже егда бѫдет' оучителъ еретикъ. како можетъ оучити православно. и похвалати православие. того ради порвчает намъ. благовѣстникъ Іѡаннъ въ пр'ва своя посланица тако рече „братїа, не въсякомъ дх҃ѹ вѣрѹете". сирѣчь въсякомѹ чловѣкѹ да не вѣрѹемъ повѣчение. нъ да видиме имат' ли благоговѣйство на себе и благочастіе. и ѡ писание оучитъ. тогда да вѣрѹеме и негово оучение. и второ. да любит' право да ѹчит'. кои речи сѫ писани вънарочити книги цр҃ковни. ѡ них' да ѹчитъ. и да не говорит' ѡ себе некои нъзображенїа. и не сѫ прави. понеже имат' и лъжовни книги. и хѹлни речи имѫтъ. якоже имат' некои книги, и нарицают'се карѳтанови книги[1]. и въ них' пишет' ради х҃а; егда бѣше мало ѡтроче, ходеше по зари слъначни и с пола носеше вода. и теглеше др'во. и станеше подлъго. такова и тимъ подобно сказѹетъ и ради стою троицѫ. и како расте Хв҃ъ. и на рождво Хв҃о, и на распетие. такови речи еретици говорат'. а не цр҃ковни наши оучителе: и ѡкрѹвѣние Богородично, и видение ап҃ла Павла. и ѡкр'вение стомѹ Гевргію, и ѡкр'вение Аврамово. и ѡкровение Іѡанна Богослова. и не тая, ниже ю четеме ѵ цр҃кви, нъ дрѹгою. ниже глаголет' „ѵслышш Іѡанне". и некои лажат' и говорат'. како е падала книга ѡ небеса. ради ста Недела. и слово ради ста ѳеѡдора. и дрѹго слово говорат' како да естъ писалъ Іаковъ брат' бжи на рождество Х҃во. и дрѹго слово како да го ест' писалъ Іѡаннъ Богословъ на вспение Богородично. и ради зачетіе стомѹ Гевргію; и како

[1] В тази българска редакция на списъка на забранените книги последните са наречени „карътанови книги" по името на гръцкия книжовник Йоаникий Картанос, живял и работил през XVI век. Във Венеция той написал своето голямо съчинение „Цвят" (Ἄνθος), в което били прокарани някои неправославни възгледи и апокрифни разкази, които станали причина за причисляването му към числото на писателите-еретици. Повече данни за Йоаникий Картанос вж. у Юрдан Трифонов, Ритор Теофан и иподякон Дамаскин Студит. — Списание на БАН, кн. LXXI, 1950 г., стр. 1—3.

мѣчн го цар̀ Диоклитіанъ и дрѣги три царіе. и дрѣги многи лажовни книги имат'. и кон оучител'е любат' право да ѣчат', не хощѣт' да четѣт' на такива лажовни книги. нъ еще где найдет' такива кнїги лажовни, да ги изъгорнтъ: якоже повелеваютъ стн ѡци з сабора. въ ѳ глава. таковн оучителъ нарицаетъсе православнен . . .“[1]

---

[1] При печатането на този текст М. Н. Сперански е допуснал някои неточности, най-важна от които е на края, дето е пропуснат изразът „нъ еще где найдет' такива книги лажовни“.

Друг препис на тази българска редакция на списъка на забранените книги се намира в Свищовския дамаскин, ръкописен паметник от 1753 година. При изброяване на забранените съчинения в него има малки изменения, а също така името на Йоаникий Картанос е пропуснато. Част от този препис напечати Л. Милетич в „Свищовски дакаскин. Новобългарски паметник от XVIII век“, поместен в „Български старини“, книга VII, издание на Българската академия на науките, София, 1923 г., стр. 294—295. Индексът се намира също в началото на житието на пророк Илия. Л. Милетич печати само следната извадка:

„. . . Истынолюбъето каже сѣ реч които ще да учн, да не убыча лажъа, амы колкото да е истьна и да е пріатна в книгите на черковата нашы, туи да дума. Неть да казва пркаѕване и работы, дето не са истина, каквото в много книги са рѣчн хулны и л'жливен находат. Колкото от дѣло на нѣкон, щоту убаждатъ от ветхіи и новіи Закон пркаѕване от него за Христа деца заедно и щото ходат по' зарата сьлнична, или приносешн вода в' полата сн, или когы да расцѣпашъ нѣкои касо др'во и когы да го струваш' под'лгу. И другы пріличны т'квызь думи от него за света троица и за отхраненуту Христово и за рождеството и за распетѣто и по-много да речеш', дето са се еретычески речы, а не на черковнте нашн. Колко откр'венѣто, дето са пречистѣ Богородицы, откр'венѣто апостолу Павлу, откревенѣто светому Георгію, откревенѣто Авраамово, откр'венѣто Іоана Богослова оты не гы прематъ в' черкова, амь другы от нѣкон думи лъжливы, дето каже сашн праведни Іоане епистолы.“

Трети препис на тази редакция на индекса се среща в т. н. Янкулов сборник, дамаскин от 1755 година, съхраняван в Народната библиотека „Васил Коларов“, под № 689. Този препис представлява точно копие на индекса в ръкопис № 62, поради което и не го обнародвам. И тук отречените книги са назовани „каратанови книги“. Има такъв завършек: „и кон ѣчтеле любать право да ѣчать, не хощѣть да четѣть на такива лажовни книги, на еще где имать и наидать такива лажовни книги, да ги изгорнть, якоже повеленаютъ . . .“

М. Н. Сперански дава такава характеристика на тази късна българска редакция на индекса: „Таким образом, мы имеем перед собой своеобразную редакцию статьи о книгах ложных. Своеобразность и достоинство этой статы заключается в том, что составитель ея, подобно редактору болгарского индекса в номоканоне XIV в. (Погодинский), заносил названия апокрифов на основании личного знакомства с ними, что отражается напр., на заметке его об евангелии Фомы, где он отметил три чуда, как они читаются в юго-славянских текстах (. . .) поздней редакции и происшедших от нея малорусских. Кроме того, обращают на себя внимание заголовки некоторых статей у автора: обыкновенное „Хождение по мукам Богородицы“ носит названіе „Откровения“, что̀ соответствует первоначалному названию апокрифа *Ἀποκάλυψις τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου*...

Индекс правильно различает канонический апокалипсис Иоанна от апокрифического, отмечая последний той же глоссой, что и в наших индексах („слыши, праведный Йоанне“).

Но в то же время разсматриваемый дает указание на такие тексты, которые до сих пор не попадались в списках ложных книг: это — Слово И. Богослова на успение Богородицы, Откровение Георгиево, Зачатие св. Георгия...

Во всяком случае этот, хотя и поздный индекс, заслужавает полного внимания со стороны изследователя наших ложных и отреченных книг“.[1]

IV

Българската, както и славянската редакция на индекса на забранените книги е израз на ожесточената идеологическа борба върху основата на класовото разделение на българското феодално общество. Индексът е оръжие в ръцете на управляващата класа, на светската и духовна върхушка, с което тя ръководи идейното развитие на обществото по желан от нея път. Той е предназначен преди всичко за управляващата класа, за лицата, които ръководят културния живот на тази класа, които насочват културното развитие и на народните маси. Това добре изтъква авторът на индекса, намиращ се в сборника от XVIII век, в който е отбелязано: „Н кон оучителе любат право да учат, не хощут да четут на такива лажовни книги, нъ еще где нандет такива книги лажовни, да ги изъгорнтъ... Таковн оучителъ нарицаетъсе праволюбивн“.

Индексът има за цел да посочи онази литература, която ръководните културни дейци трябва да четат, за да усвоят основните положения и догми на християнското учение. Той сочи също така и

Такъв препис вероятно се намира и в дамаскин № 338 в същата библиотека, писан от поп Тодор от Враца през 1761 година. Тъй като не можах да работя непосредствено с този ръкопис, остава да се провери това предположение, когато ръкописът бъде намерен.

[1] М. Н. Сперанский, Известия историко-филологического института Безбородко, т. XVI, стр. 86—87.

книгите, които народът не бива да чете, защото те го отклоняват от влиянието на църквата и го насочват към отричане на съществуващия политически и социален строй. Запознати с едната и с другата литература, официалните светски и духовни книжовници могли лесно да се ориентират в ръкописното книжовно производство на своето време и да предприемат съответни действия. Това отношение се разкрива особено добре и в някои от насловите на разните преписи на индекса:

„W книга^х вет'хаго и новаго закона, их'же не подобае^т чес'ти правовѣрны^м, понеже еретицы написали w своего разѹма, а не w стго дха“;[1] „w посланiи пр^пбнаго wца нашего Никона. w глемы^х таинны^х книгах' показание. яко еретическа сѹть с'писания“:[2] „Сты^х ап^лъ и сты^х wцъ о то^м которы^х книги подобае^т почитати и которы^х не честн.“[3]

Целият състав на славянската редакция на индекса, неговите тенденции определено говорят, че авторът му произлиза из средата на управляващата феодална класа, и по-точно из средата на духовенството. Тонът, с който той говори за забранените книги и особено за техните творци, изразява разбиранията на човек, принадлежащ към тази класа. Авторът на индекса не може да понася еретиците и еретическите съчинения, което добре се разкрива от думите му за тях. Погодинският препис завършва с думи, които подчертават голямото задоволство на автора, че срещу тази „разложителна“ книжнина е подета енергична борба от църквата, че свещеното писание е очистено от „лъжливите слова“ на еретиците. „Еретiи были исказали преданiя стхъ ап^лъ. пишюще на соблазнь грубъмъ ложная словеса. Ноли сборъ обыскалъ и нцiистилъ и прокалъ.“[4]

Това отношение е запазено и във всички преписи на Киприяновия индекс, като даже е предадено с по-силни изрази:

„еретицы были исказили преданiя ап^ька. w 8че(sic) и ученiя wческаа. ноли собwръ обыска^. окѳснаъ и нзъчистн^. не послѣшаи же сего ниже^ ученiя цркви wѵѣчитсѧ. противлiаи же сѧ и в'преки глi, да бѹдеть прокли^т“.[5]

[1] Горский — Невоструев, Описание ... II, ч. III, стр. 640.
[2] Горский — Невоструев, Описание ... II, ч. II, стр. 505.
[3] А. Востоков, Описание рус. и слав. рукописей Рум. музеума, стр. 519.
[4] Ал. Пыпин, Летопись I, стр. 27. — Тъкмо по повод на тези думи от индекса митрополит Макарий пише: „Есть также в самой статье намек, что она едва ли не составлена или по крайней мере, не разсмотрена и не утверждена на каком-то соборе“. — Духовный вестник, 1862 год., стр. 439.
[5] Н. С. Тихонравов, Сочинения I. Примечания, с. 33.

Списъкът на забранените книги създава у представителите на господствуващата класа дух на непримиримост спрямо еретиците и тяхната книжнина. Той преследва определената задача да разпали омраза, да засили чувството на непримиримост и страст в борбата срещу отрицателите на потиническия феодален строй. Списъкът дава идеологическа обосновка на тази борба. В някои негови наслови направо се сочи за необходимостта от унищожаване на еретическите книги. Това определя яростната борба, която властта организирано повежда срещу еретиците, срещу тяхната обществена и книжовна дейност. Защото „Все и всякие угнетающие классы — пише великият В. И. Ленин — нуждаются для охраны своего господства в двух социальных функциях: в функции палача и в функции попа. Палач должен подавлять протест и возмущение угнетенных. Поп должен утешать угнетенных, рисовать им перспективы (это особенно удобно делать без ручательства за „осуществимость" таких перспектив...) смягчения бедствий и жертв при сохранении классового господства, а тем самым примирять их с этим господством, отваживать их от революционных действий, подрывать их революционное настроение, разрушать их революционную решимост."[1] Резултат на тази борба са физическите мъчения, на които са били подлагани противниците на феодалната класа. За това имаме исторически сведения в съчинението на презвитер Козма, в Житието на Теодосий Търновски, в Бориловия синодик и др. А в един препис на индекса четем: „нже к'то имет еретическое писание оу соба дръжатн и в'лъхвованию нхъ вѣроватн со всѣмн еретнкн да бѣдѣт проклатн. а книги тѣ на тѣменн нх сожецн".[2]

Славянският индекс дава конкретни сведения и за това между кои среди се разпространяват отречените книги. Погодинският индекс известява у кого се намират изброяваните еретически съчинения, от кого се четат преди всичко и в кои книги се срещат най-често: „Сѹтъ же ложьнаꙗ писанніа. ꙗко се хождѧн сн номоканоицн, оу поповъ, по матвѣннкомъ. н ажнвѣн матвы иже о трасавницахъ. Еретнцн бѣлн нсказнлн преданніа стхъ ап҃лъ, пншюще на собладзнъ грѹбѣмъ ложнаꙗ словеса".[3] Почти същият текст има и в Киприяновия индекс, но с известно разместване на думите и слаби изменения: — „сѹт же л'ожнаа писанїа ѹ попов. по молнтвенокѡм. ꙗко се хождн н л'жвін матвы манакѹ"цы".[4] А в една друга покъсна и обширна преработка на славянския индекс на руска почва, в който основно ядро е пак Киприяновият индекс, го-

[1] В. И. Ленин, Сочинения. Том 21. Издание IV. 1948 г., стр. 206.
[2] Горский—Невоструев, Описание ... II, часть III, стр. 641.
[3] А. Пыпин, Летопись I, с. 27.
[4] Н. С. Тихонравов, Сочинения I. Примечания, стр. 33.

репосоченият текст се явява в още по-оточнена форма. След като се изтъква, че всичко писано за отречените книги е взето из молитвеника на митрополит Киприян и че поради това то е достоверно, там се бележи по-нататък: „сут же и межю бж̃твены̃ писанми ложнаа писанїа, насѣана w еретн̃. на пакость невѣжамъ попо̃ и дѣконо̃. то^стые с'борници сѣлскне и хоудыего(sic), номоканунцы по молитвенико̃. оу селскн̃ попо̃ л'живые матвы w трасавица̃ и не w жите̃ (sic — вм. и w нежитех), и w недзе̃".[1]

Тук още по-добре е изяснено, где се шири тая литература и за кого е предназначена — тя се чете от поповете и дяконите, за пакост на които еретиците пишат „тлъсти селски сборници, номоканони, молитвеници". В този препис особено важни са думите „селски попове". В един друг препис на индекса (№ 322 на Московската синодална библиотека) се казва, че много хора „в свое̃ неразоумїи гнѣноу̃ и дръжат оу собѣ. w оцъ и прадѣ^ по соборнико̃ и по матвенико̃, еретическое писа"е. нже повелѣша жещи."[2]

Презвитер Козма също така се изказва съвсем определено за разпространението на богомилската книжнина между българския народ. Той пише: „но аще и есть попъ вплъ гдѣ въ вѣрѫ и̃. то вса наша поверглъ есть. аще̃ держть кто. то страха ради власте̃ земны̃... Но повѣде же и дрѣгаа словеса нхъ. имь̃ оуславлаютъ дша грѣбыхъ члкъ, ...[3]

Разбира се, съвсем не е случайно, че апокрифните книги се четат, преписват и пазят предимно от попове, дякони и др., които влизат в категорията на нисшето духовенство. Нисшето духовенство има по-здрава връзка с народа, познава по-добре условията, при които той живее. И нещо повече дори — нисшето духовенство не само познава, но и по-пълно изразява народния живот, народните интереси в известно отношение. Това до голяма степен се определя и от живота, който води самото нисше духовенство. Неговият живот се приближава твърде много до живота на народа, нисшето духовенство съставлява част от самия трудещ се народ. Оттук и участието на това духовенство в социалните борби, в социалните движения, които стават в нашия обществено-политически живот през средновековието.[4]

---

[1] П. А. Сырку, Известия ОРЯСл., 1907 г., кн. 4, стр. 138.

[2] Горский — Невоструев, Описание . . . II, часть 3, стр. 641.

[3] М. Г. Попруженко, Козма Пресвитер, болгарский писатель X века, стр. 31; 34.

[4] В съчинението си „Селската война в Германия" Ф. Енгелс разкрива причините, които определят активното участие на нисшето духовенство в социалните движения през средновековието. Енгелс пише: „Плебейская часть

Оттук и обстоятелството, че начело на тия обществено-политически движения стоят свещеници, дякони, а не напр. епископи, митрополити и пр. Не случайно водач, учител и идеолог на богомилското движение е поп Богомил. Не случайно също така се сочи като негов ученик и последовател поп Еремия и мнозина други.

Индексът е исторически паметник, който много допринася за изясняването на въпроса за апокрифните книги. Изхождащ от позициите на определена господствуваща класа, той отхвърля пялата оная книжнина, с която живее народът. Индексът дава отпор срещу демократичната струя в литературата, срещу нейните творци. А всеизвестно е, че апокрифната книжнина стои в най-близки връзки с живота на народа, на масите; тя изразява техните нужди в живота, стремежите им. Напълно естествено е обстоятелството, че значителна част от забранените книги, които се посочват в индекса и които не бивало да се четат, са съчинения богомилски или пропити с богомилски тенденции. За това в преписите на индекса се сочат имената на видни еретически учители, на първо място имената на поп Богомил и поп Еремия.[1]

Поп Богомил, живял през средата на X век, подхвърлил на остра критика установения социално-политически феодален строй, който създавал големи различия в живота на хората, искайки да се установи по-справедлив обществен ред. Поп Богомил изразил и защитил интересите на ограбваното селячество, което било основна маса от населението на страната и главна производителна сила на материални блага. Той и последователите му учели селяните да не се подчиняват на своите господари, хулели болярите, ненавиждали

духовенства состояла из сельских и городских священников. Они стояли вне феодальной иерархии церкви и не имели доли в ее богатствах. Их работа менее контролировалась и, несмотря на всю свою важност для церкви, была в данный момент гораздо менее необходимой, чем полицейская служба монахов. Поэтому они оплачивались гораздо хуже, и их бенефиции были большею частью очень скудны. Будучи выходцами из рядов бюргерства и плебейства, они стояли, несмотря на своя принадлежност к духовенству, достаточно близко к условиям жизни массы, чтобы сохранить бюргерские и плебейские симпатии. Участие в движениях того времени, бывшее для монахов исключением, у них являлось общим правилом. Из их рядов выходили теоретики и идеологи движения, и многие из них окончили свою жизнь на эшафоте в качестве представителей плебеев и крестьян. Народная ненависть к попам обращалась на них лишь в единичных случаях". Маркс—Енгельс, Сочинения. VIII 1931 год., стр. 121.

[1] В ръкопис от XVI в. в Московската синодална библиотека се казва: „Творцн быша еретическнмъ книгам" в Болгарьскои земли. по" Еремѣи. да поп Б'гумилъ. и Сидорь Фразинъ Кочцен Цам Фразинжеи нный множество имены писаны вѣлико" манаканунѣ..." — Горский—Невоструев, Описание... II, кн. 3, стр. 641; В сборник № 759 от XV в., в библиотеката на Троицко-Сергиевата лавра, четем: „Были бѣхуу два еритика в бол'гарьскои земли. по" Ермиа, а другыи попъ Бгоумилъ. тн бо многw писаша канунw" и стнхеръ и матеъ. еретнцн бѣли исполнили церкви всеа ересн." — вж. Н. С. Тихонравов, Сочинения I. Примечания, стр. 23.

царя, укорявали тези, които му служели покорно, ругаели старейшините и другите представители на властта. Изобщо, цялата тяхна проповед била открито насочена срещу господството на феодалната класа. „Богомилите — пише Димитър Благоев — проповядваха своето учение не само чрез слово, но и чрез писмо. Те създадоха оригинална религиозна литература, в която на прост език и с примери из светото писание обясняваха своето учение, като го смесваха и със старите суеверия, запазени в народните маси. По този начин те се явяваха просветители на масите, за които сухите, неразбраните и надути религиозни книги на официалната православна църква нито бяха достъпни, нито бяха известни, нито пък можеха да кажат нещо на измъчваните им души. Богомилите със своя живот, със своята дейност бяха близки до народа, живееха с него и неговите страдания. Тяхното влияние върху народните маси беше неотразимо".[1] Понеже проповядвал такива идеи, поп Богомил трябвало да засегне и църквата, с нейната идеология и организация. Църквата учела, че всичко, което съществува на този свят, е създадено от бог; че борбата за изменения в живота е еретическа борба срещу самия бог. Феодалният строй, с противоречията в него, с богатството и мизерията, също е от бога; следователно „греховна" е всяка мисъл за изменението или премахването му. Срещу тази консервативна и робска идеология енергично въстанал поп Богомил. Идеите му проникнали сред измъчените народни низини, неговите последователи постоянно се увеличавали — възникнало богомилското движение, появила се и богата богомилска книжнина, която улеснявала разпространението на богомилските идеи.

Измежду творците на апокрифната книжнина най-много се говори за поп Еремия. Редица въпроси, свързани със живота и творческото дело на този писател, все още не са разрешени окончателно. Неговата книжовна дейност е била доста голяма и тя никак не се е харесвала на официалните старобългарски книжовници, изразители на феодалните интереси в нашето средневековно общество. В индексите неговото име се споменава доста често като автор на апокрифи. За поп Еремия напр. става дума в един доста ранен старославянски книжовен паметник от XIII век — посланието на иерусалимския монах Атанасий до някой си Панко. По повод писмото на Панко във връзка с някои четени от него произведения, Атанасий пише писмо до Панко, в което между другото казва: „Должны есмы, брате Панко; пытати истиннаго писанна . . . А иже то почелъ еси слово Еремѣа прозвитера, еже о древѣ чтнѣм, и о извѣщение стыа трца, от него же навыкъ зважешн, то басни ажнвыа челъ еси".[2] За поп Еремия често се говори и в разните преписи на славянските редакции на индекса. Броят на съчиненията, които се приписват на

[1] Димитър Благоев, Принос към историята на социализма в България. София, 1949 година, стр. 36.

[2] М. И. Соколов, Материалы и заметки по старинной славянской литературе. — Известия историко-филолог. института Безбородко, том XI, 1889 г., стр. 108—109.

поп Еремия, постепенно се увеличава в преписите на индекса. В Погодинския индекс на поп Еремия се приписват следните произведения: „Недугъ нестественъй, егоже трьсавницами именоують, ако же бають Еремиа попъ Болгарьскый; О древѣ крестнѣмъ извѣщение стыа Трца. и о Гѣ нашемь Іс Хѣ како в попы ставленъ, тоже Иеремиа что си изолга“.[1]

Индексът е ценен източник за изясняване на въпроса, какви книги у нас изобщо са били известни и разпространявани, кои апокрифни съчинения са били много четени, техният брой и т. н. Разбира се, неговите указания трябва да се вземат твърде внимателно, критично, особено що се отнася до многобройните му преписи от по-късно време. Установено е, че не всички книги, които се сочат в него, особено в първите български редакции на индекса, са съществували в български превод — тяхното означаване ставало механично, по влияние на гръцките списъци. Разрастването на индекса върви успоредно с количественото обогатяване на нашата официална и неофициална книжнина през средните векове. Днес е безспорно, че броят на апокрифните съчинения в старобългарската литература е бил голям. Неговото оточняване обаче много се затруднява от обстоятелството, че почти всички преписи на списъка на отречените книги са руска редакция. Запазените южнославянски преписи са сръбска редакция. Като се изключи късната (от XVIII век) редакция на забранените съчинения, ние нямаме нито един чисто български препис на индекса. Погодинският и Киприяновският индекс са известни по руски преписи. Съществуващите руски и сръбски преписи, колкото и да са близки до старобългарския индекс, все пак представляват известни отклонения от него — те включват някои произведения, които са характерни за живота на русите или сърбите. Правилното и пълно изясняване на въпроса за разпространението на апокрифната книжнина у нас — кои апокрифи кога възникват, от къде идват и пр. — изисква по-специални проучвания. При това трябва да се вземе пред вид, че индексите не включват, не са могли да включат цялата апокрифна книжнина, която се е създавала у нас и която се е ширяла всред нашия народ. В самите индекси има указания за това, че в тях не са отбелязани всички апокрифни съчинения. Изразите „Сутъ же и мнимьскаа словеса кривѣ складена, не тако, ако же о томъ истиннѣ лежить. ако и Георгиево мчение... и инѣхъ мнозѣхъ... Сутъ же ложьнаа писанна, ако се хождъи си номоканонци оу поповъ, по матвенникомъ и ажнѣи мѣтвы, иже о трьсавницахъ“ (Погодински индекс), „и иных

[1] Йордан Иванов, Богомилски книги и легенди, стр. 53.

многнх" (Киприянов индекс), „и други многи лажовни книги имат" (Сборник от XVIII век) ясно разкриват това положение.

Апокрифните съчинения били много преписвани и четени у нас, за което говорят не само указанията на индексите, но и многобройните преписи на апокрифните произведения, които били поместени в сборници с разнообразно съдържание. Понякога даже апокрифите били поместени и в някои чисто канонични книги. Основна причина за това е тяхното съдържание, а след това техният език и стил.[1]

Феодалите ненавиждали и преследвали апокрифната литература, понеже в нея се прокарвали такива идеи, които били израз на критическото отношение на „еретиците" към потиническия феодален строй и към християнството, което утвърждавало този строй. Тази литература изразявала силните социални недоволства и революционните движения през средновековието. За феодалната власт особено омразни били социалните идеи, които се проповядвали в апокрифите, които давали широка картина на нашето средновековно общество. Те изнасялн характерни явления из живота на българската феодална действителност, разкривали идеи, настроения и стремежи на трудовете маси. Някои от тях разказвали, че на небето има също такъв ред, какъвто има и на земята — напълно феодални отношения („Видение Исаево"). Други апокрифи дават ценни сведения за икономическия живот, говорят за тежкото социално положение на бедните („Книга за Енох", „Слово за Адам и Ева", „Ходене на богородица по мъките" и др.). В ада попадат ония, които „угнетяват бедните и им вземат имота и сами богатеят от чуждия имот; които, бидейки в състояние да нахранят гладните, уморяват ги от глад, и имайки възможност да облекат голите, събличат и ризата от гърба им" („Книга за Енох"). Социалното неравенство е добре разкрито и в апокрифа „Ходене на богородица по мъките", който дава много широка картина на обществения живот. В ада са попаднали най-различни грешници: клюкари, лихвари, клеветници, църковни служители и пр. Представителите на църквата — патриарси, епископи, попове — се намират в адските мъки, понеже „чели светите книги и евангелието, без да ги изпълняват, учели хората, а сами не вършели божията воля, но живеели безпътно и беззаконно".

[1] „Фантастические по преимуществу, апокрифы в наглядных поэтических картинах показывали то, что недостаточно полно рисовала библейская легенда. Они говорили о произхождении мира, о прошлой истории человечества, о жизни природы, о силах, властью которых пытались объяснить судьбу народов и отдельных людей, о мире загробном, где получают награду праведные и наказание грешники, о гибели этого мира. Дополняя библейских героев, апокрифы рассказывали занимательные подробности о жизни первых людей, о том, откуда они получили первые знания (о том, например, как Сиф изобрел письменность, Немврод — астрономию и т. д.), как изобретали исскуства. В этой части апокрифы для массового читателя заменяли отсутствовавшие у него научные сведения. Апокрифы еще ярче, чем Библия, изображали власть дьявола в мире, объясняя наглядно произхождения зла, несчастий, болезней. Они настойчиво искали в ветхозаветных событиях прообраза евангельской истории, создавая новые фантастические подробности для подкрепления этой параллели". вж. История русской литературы. Том I. Москва-Ленинград, 1941 г., стр. 71—72.

Изобщо апокрифните съчинения оказали много по-голямо въздействие върху религиозните и морални схващания на народа, отколкото „сухите, неразбраните и надути религиозни книги на официалната православна църква".[1] Широкоразпространените апокрифни произведения „отразяват опозиционните и критически настроения на народната маса, свободомислието на по-издигнатите нейни представители, класовата борба, която в средневековието отруденото селячество води срещу феодалната експлоатация".[2]

За особено голямото разпространение на индекса и за вредната роля, която той е играл в развитието на старата руска, българска и сръбска литератури, говори значителният брой на запазените от него преписи в тези литератури. Разбира се, не всички негови преписи са запазени, но и сега известното количество ясно говори за тяхната служба в живота на господствуващата класа. В своя многогодишен труд „Библиографический обзор апокрифов в южнославянской и русской письменности (Списки памятников). Выпуск I. Апокрифы ветхозаветные", А. И. Яцимирски изброява 204 преписа на индекса, поместени в стари южнославянски и руски ръкописи, разделени от него на седем групи. Напълно естествено се явява обстоятелството, че на Яцимирски са останали неизвестни редица преписи на индекса, поради невъзможността му да работи с всички източници. Прави впечатление, че най-голям брой преписи намираме в старата руска литература и то главно от XVI—XVII век. Това обстоятелство свидетелствува, че тогава апокрифните съчинения са получили особено голямо разпространение, поради което и борбата срещу тях е била ожесточена. Чрез съпоставяне на данните, които намираме в тези многобройни преписи, би могло да се разшири и оточни броят на отречените съчинения, които руският учен Н. С. Тихонравов посочи близо преди сто години.[3]

Както в другите литератури, така и в нашата литература списъкът на забранените книги изиграл крайно реакционна роля върху нейното развитие. През всичкото време на нейното съществуване той теглел назад към старината, традиционното, към рутината, догматичното. Той бил причина за изчезване на много съчинения, появили се през средните векове, понеже авторите на индекса зовели към безпощадно унищожаване на свързаната с народа апокрифна книжнина. От друга страна в нашето културно развитие вредното влияние на списъка се изразява в ограничаване обсега на книжовните занимания в кръга на официалната религиозно-догматична мисъл.

---

[1] Димитър Благоев, Принос към историята на социализма в България. София, 1949 година, стр. 36.

[2] Петър Динеков, Стара българска литература. София, 1950 г., стр. 143.

[3] Н. С. Тихонравов изброява сто съчинения, считани в староруската официална литература за „отречени". — вж. Памятники отреченной русской литературы. Том I, стр. I—X. — Другият виден изследвач на индекса и на апокрифите А. И. Яцимирски, сравнявайки указанията на много преписи на индекса, посочва 122 „отречени" съчинения в старославянските литератури. — вж. Библиографический обзор апокрифов в южнославянской и русской письменности, стр. 32—75.

Той преследва всяка по-свободна мисъл, която се отклонява от църковните догми. От трета страна списъкът стеснява кръга на просветата и на книжнината, като създава монопол за книжовната работа — книжовните работници трябва да бъдат представители на господствуващата класа. Списъкът подлага на жестоко преследване писателите, които излизат от народните низини и изразяват техните стремежи. Изобщо, списъкът на забранените книги в нашата стара литература е такъв документ, който ясно очертава класовото разслоение на българския народ през средновековието, както и класовия характер на литературата през това време. Чрез него особено добре се разкриват двете основни тенденции в нашата средновековна литература — реакционните тенденции на презвитер Козма, на Борил, на Теодосий Търновски, от една страна, и прогресивните тенденции на поп Богомил и поп Еремия, от друга.

ПРИЛОЖЕНИЕ

Познатите днес редакции на списъка на забранените книги (Симеонов сборник, Погодински номоканон, Киприянов индекс—I част и Сборник XVIII век), получили разпространение в старобългарската литература, посочват за апокрифни съчинения следните произведения:

ИМЕ НА АПОКРИФА	В КОЙ ИНДЕКС Е ВКЛЮЧЕН			
Адамъ	Сим. сб.	Погодински	Киприянов	—
Енохъ	„	„	„	—
Ламехъ	„	„	„	—
Патриарси	„	„	„	—
Молитва Иосифова	„	„	„	—
Елладъ	„	—	—	—
Завѣтъ Моусиинъ	„	—	Киприянов	—
Възходъ Моусиинъ	„	—	—	—
Уалмоси Соломони	„	Погодински	Киприянов	—
Иаиино обавление	„	„	„	—
Исаиино видѣние	„	—	—	—
Софониино обавление	„	Погодински	Киприянов	—
Захариино явление	„	—	—	—
Іаковла повѣсть	„	—	—	Сборник 18 в.
Петрово обавление	„	Погодински	Киприянов	—
Обьходи и оученна ап҃ска	„	„	„	—
Варнавле посыланние	„	„	—	—
Дѣа҃ние Павле	„	—	—	—
Павлово обавление	„	Погодински	Киприянов	Сборник 18 в.
Оученне Климентово	„	—	—	—
Игнатово оученне	„	—	—	—
Поликарпово оученне	„	—	—	—
Еуаггелие отъ Варнавы	„	Погодински	Киприянов	—
Еуаггелие отъ Матфея	„	—	—	—
П҃тни Дѣден	—	Погодински	Киприянов	—

ИМЕ НА АПОКРИФА	В КОЙ ИНДЕКС Е ВКЛЮЧЕН			
Въпросн Іоанна Феолога, еже въпраша Аврама праоца на горѣ Елеоньстѣн	—	„	„	—
Того же въпросн къ Гу „слышн праведнын Іоане", еже есть баснемъ законъ.	—	Погодински	Киприянов	Сборник 18 в.
Въпросн Варфоломеовы къ Бцн, ложнаа писанна.	—	„	„	—
Еуаие от Фомы, еретнцн спнсалн.	—	„	„	Сборник 18 в.
Паралнпомена Нєремѣнна о плѣненьн, что орла слалн въ Вавилонъ съ грамотою къ Нєремѣн.	—	„	„	—
Жнтне апла Петра, что рыбы по сухоу ходнлн.	—	„	„	—
Дѣтьство Хто, что Господа отрачатемъ проданалъ — еретнкъ пнсалъ.	—	„	„	Сборник 18 в.
Дѣа на І. Іаковлнча.	—	„	„	—
Глемаа лѣствнца.	—	„	„	—
Єпнстолыа о неѧлн.	—	„	„	Сборник 18 в.
По мукамъ хоженне Бцн.	—	„	„	Сборник 18 в.
Нмена аггеломъ.	—	„	„	—
Прѣнне днѧволе съ Хтомъ.	—	„	„	—
Недоугъ іестьственын, егоже трасавицамн нменоуютъ, нако же баіетъ Єремнѧ попъ болгарьскын. . . .	—	„	„	—
О древѣ крестнѣмъ нзвѣщение стыа Трца.	—	„	„	Сборник 18 в.

ИМЕ НА АПОКРИФА	В КОЙ ИНДЕКС Е ВКЛЮЧЕН			
О Г^{е}ѣ нашемь Г^{с}съ Х^{с}ѣ како в попъı ставленъ, тоже Иереміа что сн нзолга.	—	Погодински	Киприянов	—
О Соломонн ц^{р}рн н о книторасѣ, басни н коцюрнъı.	—	„	„	—
О службѣ таннъ Х^{с}въ, что опоздать обѣдню, рекше врата затворатса. н о семъ попа кленуть. еретикъ писалъ.	—	„	„	—
Георгиево мчнне, рекше от Даднана мчнъ бъı^{с}.	—	„	„	Сборник 18 в.
Никнтино мученнє, именующимъ его како цревъ снъ, иже не бъı^{с} тако.	—	„	„	—
Евпатиево мчнне.	—	„	„	—
Климента ангирьскаго (мученне).	—	„	„	—
Хождын сн номоканонцн оу попов по матвеникомъ.	—	„	„	—
Лжнвын матвъı, иже о трасавицахъ.	—	„	„	—
Н на Рожд^{с}тво Х^{с}во.	—	—	—	Сборник 18 в.
Н на Распетне.	—	—	—	Сборник 18 в.
Откр'венне стому Георгію.	—	—	—	Сборник 18 в.
Откр'венне Авраамово.	—	—	—	Сборник 18 в.
Н слово ради ста Ѳеодора.	—	—	—	Сборник 18 в.
Н друго слово како да го ест' писалъ Іоаннъ Богословъ на Успеніе Богороднчно.	—	—	—	Сборник 18 в.

ВТОРАТА ЧАСТ НА „ЈЕ ЛИ КРИВА СУДБИНА?“ ОТ ЛЮБЕН КАРАВЕЛОВ

Илия Хар. Конев

Първата част на повестта „Је ли крива судбина?“ Каравелов завършва с обещание пред читателите ѝ, че ще издаде втора част, в която ще отрази живота на Цая след арестуването на Любомир Калмич. През 1868 год. обаче Каравелов е бил арестуван в Нови-Сад, поради което не е могъл да изпълни обещанието си пред читателите на „Је ли крива судбина?“ — втората част на повестта не излиза нито в сп. „Матица“, нито като отделно издание. Досега се приемаше, че той не е успял да напише тази част на повестта.

Интересувайки се от някои документи във връзка с дейността на Каравелов в Сърбия, в архивата му намерих ръкопис на първите две глави от втората част на „Је ли крива судбина?“[1] Запазени са всичко девет листа, бели, еднакви по големина. Всеки лист има дължина 34·5 см. и ширина 21 см. Последният, деветият лист, с който завършва втората глава от тази част на повестта, е единадесети по ред. Деветият и десетият лист от ръкописа липсват.

Целият текст е написан само на едната половина на страницата — другата половина е свободна и на нея Каравелов е написал някои допълнения, местото на които в текста е определил със знаци.

Както от малкото допълнения в текста, така и от броя на зачертаните думи в текста (всичко 35) могат да се направят ценни изводи за творческия метод на Каравелов.

Отпечатваме текста на запазените две глави от втората част на „Је ли крива судбина?“ с всички особености на ръкописа, но на съвременен правопис. Обикновените скоби ( ) и подчертаните думи и изрази са на Каравелов. В ъгловите скоби [ ] поместваме всички допълнения към текста, които Каравелов е написал в полето на листа. Не са отбелязани само някои от допълненията, които авторът е написал между отделните редове, а мястото им в текста е посочил със знак за прибавяне √. В правите скоби заграждаме ония думи и букви, които не могат да бъдат прочетени с точност. Зачертаните от Каравелов думи са отбелязани под линия. В текста сме поместили думите, които Каравелов е написал на мястото на зачертаните. За по-голяма яснота, в полегнали скоби 〈 〉 сме прибавили някои думи, които не съществуват в оригинала, но които помагат да се схване по-точно смисъла.

---

[1] Вж. Архив Любен Каравелов в Държавна библиотека „В. Коларов“, папка АНО, док. № 130.

Ръкописът е четлив, писан е със спокойна ръка и не е зацапван никъде. Сравнително малкият брой допълнения и зачеркванията, чистотата на ръкописа, а също така и ясната мисъл, дават основание да се предполага, че това може би не е първоначалната редакция на повестта, а препис от нея.

По отношение на езика можем да отбележим следното: заглавието на повестта е написано на сръбски език, а самият текст — на руски. Само когато е убеден, че може да изрази мисълта си много по-ясно и безпогрешно на сръбски, Каравелов употребява изразите: „Чуемо, чуемо, Коя!“, „Живио, живио!“; „Променаду“ и др. Навярно и първата част от повестта, а така също и другите негови разкази, отпечатани в сръбските вестници и списания, са писани на руски език, а след това са привеждани на сръбски.

ЈЕ ЛИ КРИВА СУДБИНА?

Део други: Из новосадског живота.

I

Было утро. Заря давно уж занялась и настал день багровый, т. е. день похожий на всех предшедствовавших его предков со всею его картинностью, а в одно и тоже время со всею его однообразностью, словом точь в точь как и между людьми. Разве люди, живущие теперь в Новом-Саду не такие же люди, каковы люди в Паризе, в Японии, на острове Мадагаскаре, и др., а их стремления, надежды разве не те же каковы были стремления римлян, саксов и арабов? Да, люди все те же, только у них имена другие: прежде жил Атилла, а теперь живет Аст; прежде повелевал миру Нерон, а теперь мастер Деак. Все идет по старому.[1] Посмотрите вы пристально на Новый-Сад и новосадчан и увидите ту же[2] периодичность, какая замечается в четырех временах[3] года. Сменяются ряды поколения бесследно, бессвязно — так себе! [А глядя на самих себя, т. е. на Новый Сад, нам кажется, что и остальной мир, спит и не двигается, а это не совсем верно. Вот посмотрите на Сандвичевы острова и спросите себя, что они были двадцать лет тому назад и что теперь.] Да, века проходят, природа летит вперед, а нам все кажется, что все стоит на одном месте, и земля не вертится около своей оси[4] и белградская великая школа не двигается вперед и старых пансионеров не убывает и не пребывает „код зеленог венца“, и все нам кажется, что эти целомудренные старцы, также как было и петнадцать лет тому назад, читают себе „Петер-Лойд“ и „Напредка“ и точно, также посещая кафану, ничего не едят[5] и не пьют, а кроме дунавской воды, ради благосостояния хозяина. [И многое, многое нам еще кажется;

---

[1] След това Каравелов е написал: „Но все это только кажется“ и го е зачертал.

[2] В ориг. таже.

[3] В ориг. времен

[4] След това Каравелов е написал: „И наши мозги не шевелятся“ и го е зачертал.

[5] В ориг. ядят.

многое же нам не кажется, а так есть и на самом деле. Вот например] стоит над Новым-Садом солнце, глядит на город, на людей, сторожит, греет, и все спокойно, не спеша словно и солнцу-то нечего делать: так себе бродит по небу да глядит на все с любовью, с ласкою, а вечером ему и расстаться жаль: заходит долго-долго то в тучку спрячется, то опять улыбнется, то на самом краю остановится и глядит долго, долго, и не больно уж смотреть на него; чуть золотятся поля и бежит по ним навстречу заре прохладный, вечерний ветерок.

Не хотим и мы спешить. Куда спешить? Зачем спешить? „Пускай время идет себе, пускай дни пропадают. А нам что из этого", говорят люди и живут себе почасту до ста лет. Идут чередой праздники, крестятся новорожденные граждане, справляются славы и именины [играют тамбураши, испрачивается последний крайцар, работает „дружство за родиность, сильно работает, страшно работает; меняют знамена новосадские граждане, продают свои таланты; дремлет „Матица"; изрыгает пошлости „Даница" с „Напредком"], пожирается ягнетина и шараны; испиваются аковы; цель человека ясна и определенна; то ждешь рождества, то выбор посланника или градоначальника, то ожидаешь комиссара, а там весна и с нею и поднятие Дуная... Зеленеют поля, и виногради и молится усердно поселянин, и толстые свечи палит распятому за нас и в манастырь денег посылает, чтобы святые отцы помолились за него и за его скотину, а пот катит градом с его лица: „трудна будет работа — да ничего! Только бы град не побил урожай! [Ведь в прошлом году и приношения делали и водицу святили, а все же гусеница и град больна нас обидели"]. А Новый-Сад и в ус себе не дует. Веселы и румяны господа и госпожи, и прохаживаются они по променаду разодетые и надушенные, и тонкие чувства развивают, и Пешт и Беч видят, чтобы рассказать потом „брату", как хорошо в Европе и в больших городах[1] и как живут немцы[2] и пишут толстые книги, чтобы учить по ним нашего брата дивляка уму-разуму! [А Мадьяры только то и делают, что соборы собирают и все для нашего благосостояния, для нашего народного прогресса.] А наш брат слушает все это и не спешит. Ведь Немцы и Мадьяры работают за него. Да и куда спешить, когда китайское мудрое изречение ⟨гласит⟩: „лучше сидеть, чем стоять; лучше лежать[3], чем сидеть, лучше спать — чем лежать", так нам нравится. [Мы можем, ничего не делая, быть великими, стоит только надеть мадьярские штаны, сапоги и атилу, воткнуть в шляпу перо и у нас мадьярская цивилизация в кармане. С немцами нам еще легче справиться, тут и сапогов не нужно]. Чего же нам лучше! Жизнь-малина!

Коя Мазич отпер окно своей квартиры подышать свежим воздухом. Он очень любит делать это[4] после утреннего тея и плотной закуски, и часто просиживает по целому часу, глядя на пиля-

---

[1] В ориг. городов.
[2] След това написано „и французы" и зачертано.
[3] След това написано спать и зачеркнато.
[4] В ориг. этаго.

риц, таскающих свои тяжелые ноши; на бирташа, несущего огромную кечигу на указательном пальце; на офицера закручивающего усы и манившего собачку; на школьников отнимающих друг у друга куски гумиластика[1]; на ворону, чачкающей носом ногу на церковной крыше; или же на индейского петуха, расхаживающегося по церковному двору[2] между своими любовницами. Он часто думал о чем-то в это время, или же просто ни о чем не думал, иногда только, когда замечает, что у индюка раскраснеется голова, распускается хвост и он надувается как белградский сенатор, то Коя по привычке свистит, а индюк откликается.

Исполнив утренний обряд, Коя берет пучок цветов и нюхает, сильно нюхает, сладострастно нюхает и о чем-то вздыхает, хотя эти цветы приносят ему старая бака, или ученик из гимназии, за что получают каждое утро по сенксеру, а зимою по два. Запах цветов приводит Кою в самое приятное расположение духа и он начинает опять думать; мысль за мыслью формируются и бегут, как ящерицы в его голове, точь в точь примеры в грамматике брата Чобича! Взглянет Коя на свои сапоги: „лаковые, хорошо сшиты" думает[3] он; затем целый ряд мимолетных идей: „картуз купить „код писма"; манжиты код Николича; баба ест только хлеб без мяса и все таки живет. [Чудные право на свете бывают желудки[4].] Вотъ и петух „кукурикает" и пр. и пр.; до тех пор пока наконец, по странному сочетанию идей, все эти размышления не останавливаются на трех вещах: „нужно хорошо одеться, гулять на променаду, пить шоколаду. [Окончив теорию, Коя тотчас же начинает проводить все на практику; у него что теория, что практика — все равно; Коя не похож на тех людей, которые говорят много, а делают мало; которые на банкетах проповедают братство и единение, а на практике готовы подставить[5] ногу своему приятелю и сломить ему шею. Наш герой не таков.]

После этих размышлений Коя чистит свои белые ногти, моет руки и шею всевозможными[6] мылами и щеточками[7]; затем зубы и уши, и, наконец, одевается. Платья у Коя всевозможных сортов, всевозможных цветов и покроев; платье утреннее, платье предобеденное,[8] платье обеденное[9], платье послеобеденное[10], платье предвечернее, платье вечернее, театральное, бальное, зимнее, осеннее, свадебное и пр. и пр. Одевшись, Коя идет на променаду погулять, а голову держит высоко. Гуляя, Коя опять все думает, да думает, много думает, <о> разных вещах думает.[11] Иногда просто он думает о том, что он также человек и также живет, как другие, и что скоро будет обед,

---

[1] Сургуча — задраскано, гумиластика.
[2] В ориг. по церковном дворе.
[3] След думает в ориг. стои Коя — после зачеркнато.
[4] След желудки в ориг. стои чудно — после зачеркнато.
[5] В ориг. поставить.
[6] След всевозможными в ориг. стои четочкам — после зачеркнато.
[7] В ориг. четочками.
[8] В ориг. перед обедное.
[9] В ориг. обедное.
[10] В ориг. после обедное.
[11] В ориг. разныя вещи думает.

а после вечер и что он будет также спать, как и все люди. И это его немного [сердит. „Хорошо бы было, думает Коя, если бы я отличался от других людей! Но чем? Эх, если бы можно было этак полегче отличиться! Если бы люди никогда не спавали, а спавал бы только я!"].

Обедает Коя аристократически в три часа пополудни в самой аристократической гостиннице, и обедает очень плотно, обедает так, что пять человек с самыми раздражительными желудками не могли бы с ним бороться. Разумеется само собою, что проглотив такую массу кушаний[1] человеку нужен отдых и Коя для пищеварения лежит после обеда на диване и страшно сопит и крехтит точно кузнечий мех. Тут он опять думает, опять мечтает; [но последние мысли не могут быть так основательны и остры, каковы мысли утренние, а потому Коя, в это время живет больше душою и сердцем, чем мозгом]. В голове его мелькают экипажи, лошади, дорогие перстени на пальцах, шум и освещение бала, хорошенькие лица, локоны; и доходит он до того, что слышит музыку и видит, как порхают белые воздушные платья, перемешиваются с черными фраками и мундирами, и все это быстро кружится и несется в вихре нескончаемого вальса... „Ех, каналья", крикнет Коя и опять думает. Ему кажется, что он Цицерон, Сократ, или по крайней мере лорд Стэнлей и он должен говорить речь перед народом о народном благосостоянии, о программе, о народности, или о „юнацима и женима". И[2] мечтает Коя: Кругом толпа. Слышны рукоплескания, речь Кои то гремит как буря, то широко и ровно течет, как река в мягких зеленых берегах... Сердце замирает у нового Цицерона при одном представлении чего-нибудь подобного: невольно приходят ему в голову и обороты, которые бы употребил он в речи, и остроты и каламбуры и смех, которым бы заставил смеяться тысячи людей, и тысячи людей стали бы рукоплескать ему... Даже в жар бросает Кою от этих мыслей... „Что если бы я был римлянин, если бы эдакий форум, — думает он — я бы, например был консулом[3], кругом народ, всякая сволочь, которой можно было бы говорить даже без приготовления, говорить ей всякие бессмыслицы, [говорить так, что тебя никто не поймет.[4] Толпа всегда любит бессмыслицы. Напиши кто-нибудь, или говори истину, то тебя никто не станет и слушать]. „Мы все это и сами знаем. А не дурно бы было, если ⟨бы⟩ меня избрали посланником в Пеште,[5] продолжает думать Коя, и там бы я умел показаться". И виделся Кое большой зал, ярко освещенный, весь намещен стульями и скамьями, а на главном месте залы за зеленым столом сидят пештанские магнаты и другие плешивые старики. „Вот и граф Андраши, говорит сам с собою Коя, — и вот он говорит длинную речь, а народ ему рукоплещет; нужно и мне отличиться, нужно доказать ему,

---

[1] В ориг. кушаньев.
[2] След *и* в ориг. стои говорить — после зачеркнато.
[3] В ориг. Я бы например консул был.
[4] В ориг. что тебе никто не понял.
[5] В ориг. и за посланника у Пешти.

что и я имею[1] в голове. „Господин президент, я имею речь“ кричит Коя, — „Господин Коя имеет речь“, говорит господин президент. — „Чуемо, чуемо, Коя“, кричит народ. — „Я имею честь заметить благородному графу, говорит Коя, которого мнение имел честь сейчас выслушать, что он, несмотря на несомненную верность взгляда, — которою он, впрочем, всегда отличался, — в настоящем случае, я прошу извинения у его сиятельства, — упустил из виду одно (весьма) важное обстоятельство. Я бы не позволил себе обременять благосклонное внимание собрания изложением моего собственного взгляда, если бы не заметил, что сторона вопроса, не затронутая его сиятельством, не обратила на себя также и внимания говоривших прежде него, благородного графа N и просвещенного товарища его N и его превосходительства господина министра внутренних дел, а также и его сиятельства господина министра финансов[2]. (Я прошу их сиятельства снисходительно извинить меня). Я буду имет честь, благородные графы и магнаты, с вашего позволения, почтительнейше представить на благоуважение ваших сиятельств, некоторые соображения, не имевшиеся до сих пор в виду собрания, при обсуждении настоящего вопроса. Несмотря на неопровержимую силу доводов, приведенных благородным графом N, и на убедительное значение статистических данных и цифр, указанных его превосходительством, министром юстиции, я постараюсь поставить вопрос на почву историческую, и тогда спросить ваши сиятельства: нужны ли нам реформы? И так...“ Но тут мечты оратора принимают совершенно другой характер. Бог сна, как Юпитер к Данае, спускается к нему золотым дождем и видятся ему такие вещи, что и не вообразить: „Живео Коя!“ звенит ему в ушах и видится ему другой зал, сияющий огнями. Оркестр гремит. Изредка слышен говор. Коя прислонился к колонне. Кто-то с боку рассказывает ему, что круна святого Стефана имеет большое значение, но он не слушает. Он не спускает глаз с брюнетки, которая[3] разговаривает [вдали со своей подругой втихомолку и смотрит на Кою]. Как она хороша! Как она одета! Белое платье туго стянуто золотым поясом. Ярко блистают черные, лучистые глаза, и все лицо ее озарено детским веселым смехом. Коя силится поймать хоть одно ее слово — и не может, и кусает себе губы чуть не до крови...

— Хороша она, но на меня и смотреть не хочет, скажет Коя, вскочит с дивана со злости на ноги, отворит окно и смотрит на улицу. Туть его мысли мало по мало принимают другое направление, или более сказать <приходят в> нормальное состояние, ибо случатся, иной раз, воробьи на дороге, а то поп, а то и так хорошее что нибудь пройдет, что обыкновенно приводит человека в нормальное состояние.

Нужно заметить, что Коя мыслями вообще не любит ни с кем, делиться и больше все про себя думает: таков его характер. И вот

---

[1] След и м е ю в ориг. стои м о з г а — после зачеркнато.

[2] В ориг. ф и н а н с и и.

[3] След к о т о р а я в ориг. стои с к е м - т о — после зачеркнато.

как видите, Коя человек редкий и достойный уважения, и многие составили о нем такое мнение, что этот человек очень умен и начитан, а главное, любит размышление. „Этот человек о чем-нибудь да думает, говорят обыкновенно добрые[1] новосадчане, — уж он непременно о чем-нибудь да думает! Эта серьозность, это высокомерие у него не даром". Таким образом общественное мнение заключает, что Коя о чем-то думает. Даже некоторые старцы сенаторы[2] у которых есть дочери, и торговцы, которые любят поговорить о высоких предметах, называли его философом и гением[3]. Экий философ, эдакий гений, — говорили, — все думает, да думает". Ужь какое понятие соединяли старцы со словом философ и гений — неизвестно. Дамы и молодые девушки часто говорили: „Вот де прекрасный молодой человек, как он себя держит хорошо; сколько у него платьев и все новое, парискоe, бечкое, по моде... Он далеко пойдет, у него отец богатый и везде принят, все общество его любит и хвалит."

Коя обо всем этом знал и нарочно по своей природной сметливости каждый день по пять раз удивлял публику своим внешним блеском, как хамелеон.

Но несмотря на все это Коя не възбуждал в соседях и приятелях к себе ничего особенного, так что если кто видел на променаду Кою, то просто, без зависти, только говорил себе: „Вот и Коя гуляет", и тотчас же начинал думать о другом. В то же время и Коя к ближним и неближним ничего особенного не питал, так что если кто проходил мимо, то он только говорил себе: „А вон и Пера пошел куда-то", и тотчас же обращался к прежним мыслям. И так это казалось естественно и просто, что никто не думал задавать себе вопроса, зачем это Коя держит голову высоко и все так сладко улыбается; а Коя и подавно не спрашивал себя, почему Пера пошел куда-то. И вот, как видите, у Кои очень доброе, незлобивое сердце. И за все эти качества у этого человека люди всех партий и состояний даже мадьяры и комиссары, пилярицы и офицеры, словом все, любят его[4] а при том главная суть этой любви заключается в том, что все эти добрые граждане и не думают о нем, [и им все равно, жив ли он, или нет].

После обеденного[5] сна Коя идет опять гулять по променаду, потом домой переодеться, затем ужинать, наконец спать и мечтать. Вот и вся деятельность этого великого человека, этой славы сербского народа.

Наружность Кои самая незатейливая [и живи он даже между персиянами, никто бы его не сглазил, а каждому известно, что у персияна глаз дурной.] Если бы Гоголь принялся описывать эту наружность, то он сказал бы: „природа не употребляла мелких инстру-

---

[1] След добрые в ориг. стои люди — после зачеркнато.

[2] След сенаторы в ориг. стои богатые — после зачеркнато.

[3] Тази дума е зачертана от Каравелов. Над нея е написана друга дума, от която се четат само шест букви: „геніей". Окончанието не се чете.

[4] В ориг. след его стои главная причина — зачертано, а над него написано — а при том главная суть.

[5] В ориг. обеднаго.

ментов для этой фигуры, а взяла топор, ударила раз — вышли губы, ударила два — уши, ударила три — голова; потом пустила этого человека и сказала ему: „Живи!“ В моих же глазах Коя имеет что-то другое, что-то более величественное; мне все кажется, что он похож на китайца с обритой головой[1] и по всему вероятно он принадлежит к китайско-монгольской расе[2], [к какой принадлежат и все друзья Кои—мадьяры, с которыми он сходится вполне, даже костюмом.] Но несмотря на это Коя почему-то нравится дамам. Они находят, что по наружности нельзя ценить человека, ибо наружность часто бывает обманчива и в особености хвалят Кою за его богатство. Действительно, никто никогда не слыхал от Кои ни одного слова об его сердечных победах, хотя достоверно известно, что он только в женском дружестве живет, что он только тут в своей сфере[3], а меняет он эти дружества, как и свое платье почти ежедневно. Коя любит женщин, но относительно увлечений держит себя осторожно; в глазах его, он ничто иное, как милое средство, правда, очень милое, но не больше, как средство. Даже тетка, которая очень интересуется победами Кои и, пожалуй, не прочь ему содействовать, — и та не может добиться никакого признания по этой части, потому что Коя очен хорошо понял, что в таком деле первое условие успеха есть величайшая тайна.

„Женщина, мой брате, — это святыня“, говорит он: „ее нужно держать строго, ее можно даже мальтретировать (иногда они это даже любят), но клеймо, амице, клеймо! Чтобы про это знали только заинтересованные в деле лица, да стены, которые достаточно, в этом случае благоразумны, чтобы не выдать секрета!“ И согласно с этим действует [наш герой, отлично действует. Нужно поставить в Nota bene, что Кою больше привлекают[4] женщины, чем девушки, хотя он и тех и других любит[5].]

В это утро, в которое начинается наш рассказ, Коя был не в духе, что с ним никогда не бывало. Причиной[6] подобного сверхестественного явления была какая-то немецкая книга, или роман из французской кухни, переведенный на немецкий язык. Коя очень любит такого рода книги, ибо они внушают ему какую-то сладост [какой-то трепет по жилам, какое-то щекотание по целому телу, а главное] развивают его воображение. Роман, который он читал в это утро, заинтересовал его необычайно. Да и было чем. Действие происходило в царских и аристократических салонах; при роскошной обстановке излагались высокие благородные чувства, мораль выяснялась легкая и приятная. Принц[6] Франц увидел маркизу Гортензию; по обыкновению какая-то тайная невидимая сила тотчас же связала два молодые существа неразрывными узами.

---

[1] След головой в ориг. стои и мне все кажется, что Коя — после зачеркнато.

[2] В ориг. рассы.

[3] В ориг. сферы.

[4] В ориг. привлачут.

[5] В ориг. причина.

[6] В ориг. принце написано над княз, което е зачеркнато.

— О, как я тебя люблю! говорил принц[1] Франц милой маркизе Гортензии.

— А я? разве я не люблю тебя? отвечала со вздохом маркиза.

— Когда я тебя увидел, то не знаю, что со мною сделалось; я с ума схожу.

— А я, отвечала маркиза[2]: — разве я не чувствовала тоже самое? И я с ума схожу.

— И как я страдал, как я страдал, если бы ты только знала! Я ночи не спал и после обеда на спал.

— А я? разве не страдала я? Я тоже не сплю ни день ни ночь и все о тебе[3] думаю.

— Друг мой, ангел мой, с возрастающим жаром продолжал княз: — я умру, если ты не будешь любить меня.

— А я, возразила маркиза, вся вспыхнув: разве я не умру: ты думаешь? И я умру.

И так далее.

„Хорошо, хорошо, очень сладостно все это", подумал Коя. „О, о, чорт знает что такое! Нужно и мне такую девойчину приобрести и любить и любить, а то чорт знает что за жизнь. Не век же жить так, как я живу". И Коя откинул голову назад, представляя себя в положении принца[4] Франца.

„Что если полюблю Любицу и она меня полюбит", продолжал думать Коя и сильно ерошил себе волосы: это право хорошо будет. Хорошенькая она девушка, полненькая, аппетитная (Коя сильнее и сильнее ерошит свои[5] волосы); но вот в чем беда: много людей за ней ухаживает и выберет она другого. Ех, каналья, как бы это устроить; нужно выдумать что нибудь.... Нужно с Любицей.... или нет, с папашей Любицы нужно поговорить; [но богат он, негодяй; богат как Крез, (Коя очень любит сравнивать людей с историческими личностями, а особенно из библии и с восточными героями) и наверно мне откажет]. Но как бы я стал объясняться с Любицей? Вот в чем штука. Взять ее за ручку, прижать ее немножко да и сказать (с азартом ерошит волосы Коя), сказать: милая моя... Нет, чорт возьми, не то, этак скверно,... нужно итти на променаду и там подумать лучше, там и воздух почище и ветерок есть и легче думается". Так решил Коя и начал одеваться.

II

Посмотрим теперь на житьё бытьё Кои с самого детства. В то время, когда родился Коя, в природе не происходило ничего величественного: солнце не померкло от стыда, звезды не падали, как листья от жалости, земля не потряслась от негодования, [моря не выступали из своих берегов от умиления, вила не являлась в Новом-Саде поклонить паметы юнаку, даже и бухал не бухал, на крыше]. Тем не менее, так как родины были легкие и быстрые,

---

[1] В ориг. принц е написано над княз, което е зачеркнато.
[2] В ориг. маркиза стои над княжн, което е зачеркнато.
[3] В ориг. об тебя.
[4] В ориг. принца е написано над князя, което е зачеркнато.
[5] В ориг. себе.

а день был ясный и теплый и какой-то генерал приходил в этот день с визитом, то родители заключили, что и мальчик будет легко и быстро проходить в жизни и совершит что-нибудь очень великое генеральное.

Родители у Кои были люди чиновные, следовательно чистенькие и миленькие; отец служил немцам и мадьярам и получал гульдены и чины, а майка сплетничала с кумушками; сверх того, они имели и порядочные средства. Поэтому, воспитание Кои было самое блестящее. Ничто огорчительное не поражало души его, и он рос в полном неведении, есть ли[1] на свете иные рубашки, кроме батистовых, иные курточки, кроме бархатных, иной хлеб, кроме пшеничного, иная постель[2], кроме перины и иной труд и муки[3] и страдания, кроме детской игры. С самого раннего детства он не знал другого названия, кроме „Коица“[4] (Коик, Ангел), злато, душо, драги“ и др. Когда бывали гости, то сначала матушка, а потом тетушка и батюшка выводили Кою на показ, и он грациозно подступал к гостю ближе, любил руку; а гость гладил его по головке и говорил: „мальчик хорошо растет. Ведь он и теперь еще дипломатом смотрит. Живио, живио!“ А если гость военный, то говорил: „Е! да этакой воин у вас растет! Полюби-ка руку, я тебе саблю и пушку куплю. Ну, на лево марш!“

Коя повертывался[5] на лево, шел к тетке и вешался ей на шею, потому что милая родительница Коина переселилась на небо и ее заменила полусумасшедшая тетушка. Эта тетушка была до того стара, что еще тридцать лет тому назад следовало бы сдат ее в архив, а она все еще носила желтые ленты на шляпке. Эта древность, как видно, родилась еще при Марии Терезии, но по старости <лет> до такой степени позабыла ход событий, что даже однажды уверяла, будто бы она еще маленькой носила на руках блаженной[6] памяти императрицу Марию Терезию.

— Красавица была! — шамкала старая тетушка: — и бойкая такая! Однажды, призывает она Карађерђа, — или нет.... кто бы[7] <это>, Коя, при ней генералом был?

— Страшимирович, тетушка, отвечал Коя наудачу.

— Добрый был человек! — продолжала тетушка: — и добрый воевода, юнак. Однажды он говорит князю Милошу: „ты без России ничего не сделаешь“ — с Мадьярами нужно дружится.... Кто в Неготине-то воевал?, — спрашивала она отца Кои.

— Хайдук Велко, отвечал отец Кои г. Мазич первый.

— Ну все равно. Призывает он его и говорит: „Слушай пашо, слушай ефенди....“

---

[1] В ориг. е с л и.
[2] В ориг. п ш е н и ч н ы и, и н о й п о с т е л и.
[3] След м у к и в ориг. к р о м е и г р и, което е зачеркнато.
[4] След К о и ц а в ориг. а н г е л ь ч и к, което е зачеркнато.
[5] В ориг. п о в е р т и в а л.
[6] В ориг. б л а ж е н н ы я.
[7] В ориг. б ы т.

Но высказавши эти несколько слов, старуха уже утомлялась и засыпала. Потом через несколько минут опять просыпалась и начинала рассказывать:

— Вед император Иосиф был богатый человек! Ну, да, покойница моя бабушка рассказывала, что она сама раз видела, как Душан с Кочом к нашему князю Милошу шли..... А когда пушки и топове зовукли, то Кралевић Марко и говорит: „Я с Мадьярами хочу драться", а княз Милош только усмехнулся... Что бить он ответил! И старуха опять засыпала и просыпалась:

— Покойная твоя матушка из великого рода и племени была, по отчевой линии от Душана ведет свой род. Ты должен быть или генералом, или же министром. Что же ты быть, хочешь, Коя?

— Министром, тетушка — отвечал Коя.

— Оно-то и лучше, спокойнее, а то и убить могут. Воин хотя и хорош в мундире, но горя-то сколько вынесет. Патриарх Арсеньевич раз сказал мне....

Одним словом, это была старуха бестолковая и безмозглая, а на ее руках должен был расти и воспитываться ребенок.

Отец Кои служил когда-то на[1] военной службе, [потом, на гражданской, но почему-то гражданская часть ему больше понравилась и он вполне согласился со старой тетушкой Кои, что Коя должен быть дипломатом; но полковник Драгуловић, родственик близкий и слушать не хотел об этом]. Драгуловић был, как видите по чину, солдат, а потому всячески старался развить в племяннике[2] солдатские наклонности. Если Коя таскал котенка, то полковник[3] смеелся; если он[4] таскал за волосы служанку руснячку, то полковник[5] давал ему кусочки[6] сахару; если он показывал какие-нибудь аристократические-офицерские или высоко-генералские наклонности, то он[7] хвалил его. И таким образом, Коя почти грудным ребенком уже получил весьма прочные начатки того пошлогласия, которому впоследствии с таким успехом посвятил целую свою жизнь. И действительно, мудрено было не заразиться в этой атмосфере. Куда ни оборотится Коя, — пошлость так и кипит вокруг, так и выступает словно бурьян на торном месте. При таком положении дела пошлость делается законом, становится правом, руководящею нитью жизни. Любознательности в ребенке было мало; а если и появлялись по временам слабые ее признаки, то они скоро увядали, благодаря глухой и безответной атмосфере, в которой он жил. Но этот недостаток здорового реального элемента в жизни с лихвою восполнялся обилием элемента мечтательного и искушающего.

[Тут, полусумасшедшая тетка говорила белиберду, там отец говорил пошлости, а там полковник как все полковники городил чушь; а кроме того слушкины и старые кумушки приятельницы те-

---

[1] В ориг. в.
[2] В ориг. с ы н е задраскано, отгоре писано п л е м я н н и к е.
[3] В ориг. о т е ц задраскано, над него писано п о л к о в н и к.
[4] В ориг. с ы н о к задраскано, над него писано о н.
[5] В ориг. о т е ц задраскано, над него писано п о л к о в н и к.
[6] В ориг. к у с о ч к а.
[7] В ориг. о т е ц. задраскано, над него писано о н.

тушки рассказывали ребенку разные сказки, от которых и у взрослого закружилась бы голова на плечах.] И вот целые фантастические истории одна за другой слагались в воображении Кои, истории, в которых тщеславие и надутость были на первом плане, а разные внешние украшения и побрякушки играли роль орнаментов. И Коя уже серьезно начал задумывать <ся> над тем, кем[1] ему лучше быть, генералом или министром; когда вопрос этот, помимо его воли, был разрешен родителями, т. е. советом целой фамилии. Это происходило так:

Когда Кое исполнилось одиннадцать лет от роду, то его отец собрал парламент, на котором были все его родственники, знакомые приятели и какой-то поп, чтоб посоветоваться с ними, в какую школу определить сына и какие науки будут для него полезнее. Председателем этого парламента был, конечно, полковник Драгуловић, двоюродный брат[2] старшего Мазића, т. е. отца семейства. Парламент был открыт.

— Я думаю, что нет лучше службы, как военная, сказал председник: — отдайте его в военную школу в Каменице, а потом я возьму его к себе в мою регименту и в три года сделаю из него отличнейшего человека по всем частям нашего военного искусства.

— А я скажу, что лучше отдать его в гимназию[3], а потом в университет по докторской или по дипломатической части, сказал родитель.

— В министри его нужно впихнуть, вмешалась старая тетушка: — покойная императрица Мария Терезия говорила...

— Прежде чем приступать к сему важному делу, начал отец Иоан, — нужно сделать ему умственное религиозное воспитание, да бы определить, к чему он най-паче способен. [Теология есть мерило способности человеческой; у кого окажется[4] твердая голова и зазубрит всю теологию, он далеко пойдет]. Семинария или духовная школа в Карловац зело развивает дух бодрый и целомудренный[5] яко же и аз есмь. Отдайте его в Карловац.

— Что ребенка-то мучить! — сказала какая-то родственница. — Он и без наук больших поживет на этом свете, выйдет в люди: кусок хлеба есть; у него много родственников, они и позаботятся о нем.

— Покойная императрица Мария Терезия говорила: „были бы деньги, а все прочее будет...“ Кагда Марко Кралевић убил змея, то императрица сказала...

— Я скажу, что ничего так не сигурно в жизни, как торговля, сказал торговец шелковыми материями: — у кого в руках торговля, он хоть и обанкрутиться, может, но все таки у него в руках деньги.

---

[1] В ориг. чем.

[2] В ориг. пријатель задраскано и заменено с двоюродний брат.

[3] В ориг. гимназий.

[4] След окажется в ориг. стои способност — после зачеркнато.

[5] В ориг. бодар и целомудрен.

— Вот это так! Вот это так! — сказали несколько голосов, которые хотели польстить богатому торговцу.

— Ничего не вечно под луною, заметил полковник президент: — а офицер может и пенсию добыть, и на старости лет кусок хлеба имеется. А торговля что? Не продал и пропал. Вот оно что.

— Ну, умный человек не пропадет, пробормотал торговец: — я пять раз был банкротом, а все таки живу и имею чем жить.

— И духовная часть хороша, сказал отец Иоан: — наше ремесло всегда нужно — без нас ни свадьба, ни крестины, ни встать, ни умереть нельзя. А если кому счастье повезет и сделается он епископом, архимандритом, или патриархом, то живи и ликуй душа! Ничего не делаешь, а денежки так и сыплются. „Благослови, отче", тебе скажут, а ты гордо поднимешь руку и благословишь, а они тебе десятицу у руки. Ну, скажите вы мне, где же так легко добываются деньги, как не в духовном кругу? Я вам скажу, был один епископ у нас и сто тысяч гульденов оставил; а один простой пастырь—пятьдесят тысяч, а един монах десять тысяч дукатов цесарских оставил после смерти своим детям.

— Ну, я не пошел бы ни в патриархи, сказал полковник: у них там посты соблюдаются, да без жен живут.

— Какие там посты! Кто в эти грешные времена постится? Не имеют жены! Ха-ха-ха-ха! хохотал отец Иоан.

После долгих споров и несогласий целый парламент решил, так как Коя мальчик милый и не развит телесно, т. е. не имел медвежьи достоинства, то определить его по дипломатической части. И вот он был определен в Новосадскую гимназию, милое заведение, имевшее специалностью выпускать из недр своих готовых общественных деятелей, хоть министров. И действительно, эта гимназия имела свою историю, которая как нельзя более подтверждала такую репутацию; воспитанники ее славились аристократическими манерами, леностью и тупоумием; а кроме того, заседание уже поставило...

[От ръкописа липсват стр. 17—20].

Воротившись из Пешты, Коя задумал, если можно, посвятить себя общественной деятельности. Деятельность эта представлялась ему не в виде службы, но так, свободная и независимая. В чем должна была она состоять, Коя покамест еще не отдавал себе отчета; считая себя человеком достаточно образованным, он просто думал только, что можно заняться и тем и другим и третьим, наконец даже и без особенного какого-нибудь определенного занятия, можно просто иметь влияние на общество, проводя в него известные идеи и способствуя таким образом развитию общественной жизни.

Сначало Коя писал разные стихотворения, потом явился как философ, пробовал писать о современных идеях и новых учениях,[1] напр. о спиритуализме, материализме, дуализме, социализме, коммунизме, нигелизме и пр., мечтал даже изложить „систему мира", всю сполна, чтобы таким образом провести новое учение, которое бы не было ни спиритуализмом[2], ни материализмом[3], а совсем новым[4], более

[1] В ориг. учении.
[2] В ориг. спиртуализъм.
[3] В ориг. материализм.
[4] В ориг. новое.

полным[1] и истинным[2], но по разным соображениям не написал ничего.

„Не поймут меня, думал Коя, свет очень прост. Да и в голове[3] у меня что-то не клеится. Жаль, что греческой философии не учил, а то бы было дело другое. Оттого и не разбереш там ничего, что в голове-то! Да и немецкую-то философию я не знаю. Жаль, очень жаль! У немцев все както хорошо выходит. У нас ничего этого нет. Хоть бы когда-нибудь, Господь дал<нам>выучить[4] эту проклятую немецкую философию! Просто бы гора с плеч. Написат разве статью? Предложить так, в виде проекта, чтобы каждый Серб изучал немецкую философию. А то чорт знает, ни то, ни сё. Либо эти немцы умны очень, либо дураки — ничего не поймеш. Сидит, каналья, день и ночь кропит, да и напишет книжицу: тут тебе и разум, и ум и сердце... Ну, и разбираешь. Положим, хорошо, на развитие действует: скучно только, чорт возьми! Долго уж очень возимся. Разом бы выучить. Но вот беда, только что выучишь одну книгу, глядь, опять пишут. Что год, то книга. И все философия.[5] Пробовал читать — скучно".

Так проводил Коя лучшие годы своей молодости, спокойно, без особенных надежд и увлечений, а так себе, как живет всякий хороший человек, не мешая другим, да и сам ничем не выдаваясь. Писал стихи, анализировал свои чувства, углублялся по временам в вопросы, так что отчасти и философом был. Размышления же любил хорошие, тихие и спокойные. Правда, иногда он чувствовал, некоторый недостаток смысла в словах и размышлениях, например, да и вообще в жизни; но это бывало редко. Напоследок же стало Кое[6] решительно все равно — есть ли смысл в словах, или нет, так что он наконец заключил: „Нужно меньше думать. Да и надобности, собственно говоря, нет никакой. Не все ли равно, думает человек, что-нибудь, иль нет?" И Коя стал гнать от себя всякие мысли, что бы они его не тревожили. И наконец Коя окончательно убедился, что он все сделал, что только с его стороны можно было, и что теперь больше делать ему нечего. Это его онончательно успокоило и он зажил как мы ужь видели в первой главе[7] нашего рассказа.

И так я рассказал полную биографию Кои, и даже легко может быть, и наскучил читателю ею. Но скорее может случиться, что я упустил из виду многие характеристические черты, которые могли бы сделать задуманный мною тип более заманчивым. К этим чертам я еще возвращусь в продолжении моего рассказа, а теперь пойдемте дальше.

---

[1] В ориг. полное.
[2] В ориг. истинное.
[3] В ориг. голову.
[4] В ориг. выучили мы.
[5] В ориг. философии.
[6] В ориг. Кои.
[7] В ориг. главы.

НЕПЕЧАТАНА СТАТИЯ НА ГЕОРГИ БАКАЛОВ ЗА Д. БЛАГОЕВ

Проф. Г. Цанев

Преди няколко години академик Михаил Димитров ми върна седемосем книги, които бе заел отдавна от мене. Между тях бе сложил и един чужд — неизвестно чий — екземпляр от „Принос към историята на социализма в България“. Когато след известно време отворих тоя екземпляр за някаква справка, намерих между страниците му 3 листчета ръкопис, озаглавен „Благоев за Възраждането“. По почерка, който бе ми много известен, аз познах, че статията е писана от Георги Бакалов. Очевидно, въпросният екземпляр е бил у Бакалов и после е попаднал у Михаил Димитров заедно с вложения в него ръкопис.

Статията е недовършена — това е само началото ѝ. Тя е писана през 1936 год. или непосредно след нея, тъй като се говори за тридесетилетие от излизането на „Приноса“. Защо авторът я е оставил недовършена — е неизвестно. Вероятно е решил, че цензурата няма да я пусне, тъй като е писана за Благоев и е от Бакалов, против когото след 1936 г. преследването се беше засилило.

Но макар и недовършена, тая статия е извънредно важна и показателна. От готовия откъс се вижда с каква дълбока почит се отнася Бакалов към Благоев и колко високо цени той тоя „крупен общественик от исторически мащаб“, както го нарича. Той свързва Благоев с Ботев, като смята двамата за представители на две различни епохи от развитието на българския народ. Той подчертава, че както се изучава Ботев. така „време е да се започне изучването в печата и на оня общественик, който п о с о ч и н о в п ъ т в развитието на освободена България“ (к. м.).

Ясно е, че се подчертава огромното историческо значение на Благоев, чието дело преди това се отричаше от левосектантите. Отричаше се през левосектанския период и литературното дело на Благоев. Показателно в това отношение е поведението на в. „РЛФ“ през 1932 г. По случай 8 години от смъртта на Благоев Христо Радевски помества уводна статия за него, в която казва, че в литературното му дело има „много и много“, което може да бъде използувано, като се изучи критически (бр. 82, 17 май 1932). Но въпреки уговорките за критическо изучване, колективът около „РЛФ“ е недоволен, критикува остро гледището на Радевски и твърди, че Благоев трябвало да бъде просто преодолян... (бр. 92, 8 август 1932). Във всеки случай Радевски пръв можеби още през левосектанския период, повдига въпроса за изучаване и усвояване литературното наследство на Благоев, родоначалника на марксическата литературна теория и критика у нас.

След разгромяването на левосектантите отношението към Благоев се промени. Статията на Бакалов е израз на тая промяна: той го оце-

нява високо и подчертава, че е време вече да се започне изучването на неговото дело. И към това изучване започнатата статия е щяла да бъде принос.

БЛАГОЕВ ЗА ВЪЗРАЖДАНЕТО

Ако се смята освобождението на България за завършек на периода на възраждането на българския народ, — а това е единственото правилно схващане, — то Благоев, роден около 1857, е порасъл във възродителната епоха. Когато говори за нея, той я познава не само от изучване, но излиза и от непосредствени впечатления и наблюдения. Но не само за това са интересни неговите изказвания. Когато той пише за възраждането, виждаш връзката между миналото и новия живот, става ти ясно, от кое наследство той не се отказва.

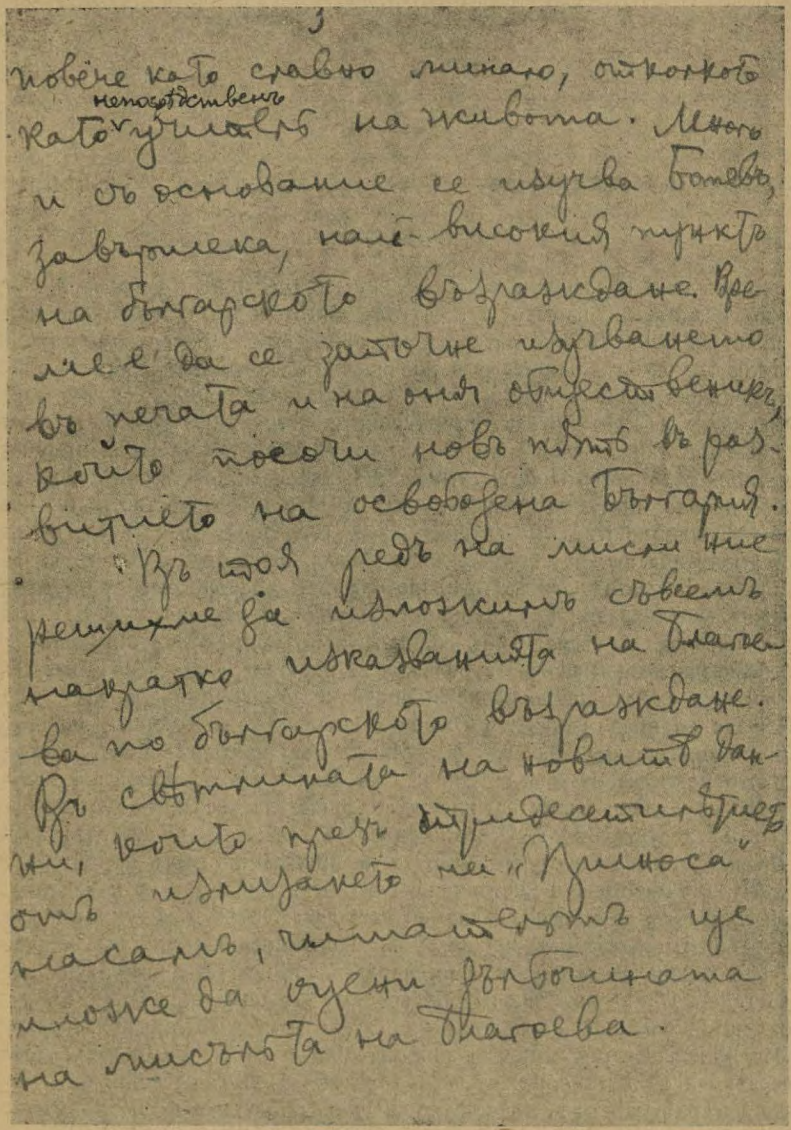
Благоев не беше по професия историк. Но неговите изказвания по историята на България свидетелстват както за обширните му познания на тая област, така и за едно дълбоко проникване в[1] същността на тая история, за едно правилно нейно разбиране, плод на неговия научен метод и на умението да си служи с него.

На възраждането Благоев е посветил три[2] глави от своя „Принос към историята и пр.“ (1906), стр. 14—50. Тук той[3] започва с началото на възраждането и свършва с идейните течения в национално-революционната партия. Днес, когато вниманието с особен интерес е съсредоточено към[4] въпросите на възраждането, когато така любовно се разкриват неговите страници — не от просто любопитство, но и с желание да се извлекат всички възможни поуки за настоящето, — днес възгледите на такъв крупен общественик от исторически мащаб, какъвто[5] по общо признание бе Благоев, добиват особно значение. Споменатата негова книга е библиографична редкост, препечатването ѝ невъзможно, а вече не малко поколения израстват, за които Благоев не е живата личност и[6] го знаят повече като славно минало, отколкото като непосредствен учител на живота. Много и с основание се изучава Ботев, завършека, най-високия пункт на българското възраждане. Време е да се започне изучването в печата и на оня общественик, който посочи нов път в развитието на освободена България.

В тоя ред на мисли ние решихме да изложим съвсем накратко изказванията на Благоева по българското възраждане. В светлината на новите данни, които през тридесетилетието от излизането на „Приноса“ насам, читателят ще може да оцени дълбочината на мисълта на Благоева.

---

[1] в ориг. написано тяхната, после зачеркнато.
[2] в ориг. написано две, после зачеркнато и над него написано три.
[3] в ориг. написано завър и зачеркнато.
[4] в ориг. написано в, после зачеркнато и написано към.
в ориг. написано бе и зачеркнато.
в ориг. написано а само легендарна фигура и зачеркнато.

Факсимиле от края на статията на Г. Бакалов „Благоев за възраждането".

ОТНОСНО РОЖДЕНАТА ДАТА НА МИХАЛАКИ ГЕОРГИЕВ

Иван Сестримски

Михалаки Георгиев е един от изтъкнатите представители на критическия реализъм в нашата литература, който остави сравнително малко, но ярко, живо и трайно литературно наследство. Това литературно наследство, макар и да притежава значителни художествени качества и да е проникнало широко сред народа, е привличало в недостатъчна степен вниманието на критиците и литературните историци, както през живота на писателя, така и след неговата смърт. В резултат на това отношение към един от видните наши критически реалисти и досега ние не разполагаме с необходимите материали върху живота и творчеството му, които биха улеснили работата на литературните изследователи. Особено оскъдна е документацията върху неговия живот. Така, например, и досега не беше установена точната дата на раждането му. В малобройните биографични бележки за Михалаки Георгиев почти навсякъде като дата на раждането му се посочва 11 август 1854 година. За пръв път тази погрешна дата е отбелязана в биографичната бележка за писателя, поместена в известния на времето си „Енциклопедически речник“ от Л. Касъров, част първа, А-К, издаден през 1899 г. в Пловдив. Изглежда, че авторите на по-сетнешните биографични бележки за Михалаки Георгиев вземат датата на неговото раждане от този източник. Във всички публикации след 1899 г., в които са дадени данни за живота на писателя, навсякъде е посочена датата 11 август 1854 г. Особено важно е това, че и в статията на Ст. Брънчев, написана по случай смъртта на Михалаки Георгиев, който е член на БАН, и поместена в „Летопис на Българска Академия на науките“, IV, 1919 г., също така е посочена споменатата дата. Освен това тук ще посочим някои по-важни литературни истории, енциклопедии, помагала и пр., в които е дадена същата дата, а именно: сп. „Художествена култура“, г. II, 1911 г., кн. 16, „Българска литература“ от Б. Ангелов, т. II, 1924 г., студията на А. Филипов в „Български писател“ т. IV, „Българска литература“ от Ив. Радославов, „Българска енциклопедия“ от Н. Г. Данчов, „Малка литературна енциклопедия“ от М. Марчевски, 1939 г., „Творци на българската литература“ от Г. Константинов, 1941 г., предговора от Ал. Филипов към Избрани разкази, т. I, 1946 г., „История на българската литература“ от Малчо Николов, 1947 г., предговора от Цв. Минков към Избрани разкази, 1952 г. и др.

Но между предадените от д-р Борис М. Георгиев в Института по литература при БАН ръкописи и архивни материали, оставени от покойния му баща, се намират два интересни ръкописни документа, които имат важно значение за биографията на писателя. И двата документа, написани лично от Михалаки Георгиев, посочват 11 август 1852 г. за дата на

раждането на писателя, а не 11 август 1854 г., както беше известно до сега и както е отбелязвано във всички печатни биографични бележки след 1899 г.

Единият от тези документи представлява печатен формуляр, наречен „Послужен списък", с няколко графи за вписване на биографични и служебни данни за дадения чиновник. В „Послужения списък" на М. Георгиев намираме редица данни из живота и служебната дейност на писателя. Този списък е изготвен лично от М. Георгиев на 9 юли 1894 г. и е подписан от главния секретар при Министерството на търговията и земеделието. В графата за биографични данни писателя пише:

„Михаил Георгиев, роден във Видин на 11-и август 1852 год., народност българска, вероизповедание православно, учил се в Видинските градски училища. От 1869—1875 год. в Табор (Чехия), най-първо в Реалната гимназия и после в Vysši hospodařske — prumyslevé školi (Висше агрономно-индустриално училище); владее литературно езиците: български, чешки, сръбски, руски, немски и отчасти французки и полски: женен, има 4 деца живи, преди да постъпи на служба е бил главен учител в Видинското народно класно училище, от 1-и август 1874 до 1-и май 1878 година"[1].

Особено важно значение има вторият документ. В същност това е автобиографична бележка, написана във връзка с едно предписание на Министерството на просветата от 31 януари 1881 г. По това време Михилаки Георгиев е гимназиален учител в Лом. Бележката е писана през 1881 г., вероятно м. февруари, лично от Михалаки Георгиев и представлява чернова на изложението до Министерството, което писателя изпраща чрез директора на гимназията. И в тоя документ Михалаки Георгиев собственоръчно отбелязва, че е роден на 11 август 1852 г. Поради важността на този документ не само за установяване датата на раждането, но изобщо за биографията на писателя прилагаме го изцяло.

„Г-н Директоре!

Вследствие препратеното Ви до мене предписание от М. на нар. просвещение от 31 януари 1881 г. за № 339, имам чест да представя за отговор на поменатото предписание настоящето си, което смея да Ви замоля да благоволите и го препратите на надлежното място.

Долуподписаний Михаил Георгиев, по народност българин от източно православно вероизповедание, поданик на Българското Княжество, роден в гр. Видин на 1852 год. август 11 от родителите Георги Лозанов и Елена Икономова, жители из гр. Видин, където баща ми се занимаваше с кожухарство и скотовъдство. Като последно дете на своите родители аз не съм имал щастието да се радвам дълго време на тяхната родителска грижа, защото още не са е било минало нито една година подир моето раждане и майка ми са поминала, а на 1865 год. като почина и баща ми, аз бях изложен вече на грижите и старанията за моето съществуване на самаго себе. Четири години подир бащината ми смърт, като бях вече свършил главното видинско училище, аз се възползувах от наследството, което бе оставил покойния ми баща, та можих да успея да продължа своето образование отпърво в Таборската реална гимназия, а

[1] Ръкописна сбирка при Института за българска литература. Инв. № 333.

после в Таборското висше индустриално-агрономско заведение, от където копие на полученото ми свидетелство оставих в Министерството на просвещението във време назначението ми на занимаемата ми сега длъжност.

Същият месец, когато да свърша училището, аз бях честит да получа покана от своите съотечественици за учител в съществующето тогаз във Видин четвертокласно училище, която покана тогиз и приех, и незабавно след свършването на учебната година аз са отправих в гр. Видин и постъпих на 1 август 1874 г. като учител при горепоменатото училище, където и учителствувах 4 години, т. е. до 1 май 1878 г. за което и получих свидетелство от училищното настоятелство, потвърдено от Видинския градски съвет, от което свидетелство копие оставих тоже при Министерството на просвещението.

Разстройствата, които причини последната война на много училища по нашенско, повлия и върху споменатото Видинско училище, та вследствие на това аз бях принуден да потърся, макар и временно, друго някое занятие, за което и не срещнах никаква спънка, защото тутакси бях поканен от тогавашния Видински губернатор господин Тухолка на служба, който ма назначи на 1 май 1878 г. на длъжност Управител на Видинската митница, където обаче стоях само 3—4 месеца, защото наскоро г-н Тухолка биде назначен за управляющий Митарствения отдел при Централното управление на императорский российски комисар в гр. София, който същевременно пожела щото и аз да го придружа и там бидох назначен за ревизор при казания отдел. Със заместването тогавашните отдели с последуемите Министерства, аз останах на тази си длъжност и при Министерството на финансиите до 1 юли 1880 г. от където и приех чрез особено свое прошение оставката си от занимаемата ми до тогаз длъжност. По това време аз бидох поканен от Министерството на народното просвещение да заема служба по неговото ведомство, което аз и приех и подир което последва моето назначение за учител от I кл. при Ломската държавна реална гимназия с определената за тази длъжност годишна заплата съгласно указа под № 330, 1 юли 1880 г. издаден от негово височество князът, по доклада на Министра на народното просвещение от 30 юни 1880 г. под № 1170, на която длъжност се намирам и сега.

От начало на моето учителствувание и до сега аз съм се занимавал повече с преподаването на природните науки, както и сега преподавам в първите два паралелни класове зоология, в II заоология и ботаника, в III ботаника и физика и в IV физика и химия.

Относително моите заслуги по българската литература, смея да покажа на приготвения от мене учебник по ботаниката за висшите класове на реалните и гимназиалните училища, който учебник в настоящата минута се рецензира в Министерството на народното просвещение. Другите мои писмени публични дела считам за маловажни да ги спомена в настоящето си.

Относително семейственото ми положение имам да съобщя, че съм се задомил на 1879 г. април 12 и сега имам едно дете.

В заключение ще доложа, че не съм бивал никога съден, нито пък осъждан.

С почитание
Учител (п) М. Георгиев[1]

[1] Ръкописна сбирка при Института за българска литература. Инв. № 334.

И в двата документа Михалаки Георгиев посочва собственоръчно датата на своето раждане, а именно 11 август 1852 година. Това за сега са единствените ръкописни документи, в които сам писателят отбелязва датата на своето раждане. През 1881 г. Михалаки Георгиев посочва 1852 г. като година, през която се е родил. След 13 години той отново посочва същата дата. Ако вписването на годината 1852 в „Послужния списък" може да се приеме като тенденциозно, с оглед получаване на пенсия (в 1894 г. М. Г. е 40 г. според досега известната рожденна дата или 42 според новата), то документа от 1881 г. в никакъв случай не може да има подобна тенденциозност и представлява сигурен източник за определяне годината на раждането на Михалаки Георгиев. Но защо Михалаки Георгиев, който на два пъти пише, че е роден през 1852 г., не е поправил сторената грешка, когато още в 1899 г. в Касъровия речник е отбелязана годината 1854 за година на раждението му? Това може да се обясни със скромността и непретенциозността на писателя. Но въпросът от какъв източник произхожда тази грешка остава открит.

Като потвърждение на датата 11 август 1852 г., дадена в посочените ръкописи на Михалаки Георгиев, служи биографичната бележка, поместена в „Български периодически печат от Възраждането му до днес (от 1844—1890 год.)", съставен от Ю. Иванов, „подначалник при Финансовото министерсто", т. I, 1893 г. В тази бележка авторът пише: „М. Георгиев е роден във Видин на 1852 г." Достоверността на изложените данни в биографичната бележка проличават от факта, че по това време Ю. Иванов и Михалаки Георгиев са колеги, служат в едно министерство. В посочената по-горе статия на Ст. Брънчев за Михалаки Георгиев (Летопис на БАН, IV, за годините 1915, 1916 и 1917, стр. 142—147) е казано: „Той служил на просветното дело с голям интерес и енергия до 1 февруари 1884 година, на която дата бил повикан да заеме важния пост Началник на земеделско-търговското отделение при тогавашното Министерство на обществените сгради, земеделието и търговията, преместено по-късно при Министерството на финансите и преименувано на Отделение за държавните имоти, горите, земеделието и търговията. Като такъв Георгиев работил до м. февруари 1893 год." Може да се сметне че Ю. Иванов е взел данните за живота и дейността на Михалаки Георгиев от самия писател.

Ето защо въз основа на тези два собственоръчно написани документа и на биографичната бележка на Ю. Иванов трябва да смятаме, че въпросът за точната дата на раждането на Михалаки Георгиев е разрешен. А това значи че на 24 август т. г. се навършиха 100 години от раждането на бележития български писател-реалист.

ИНСТИТУТ ЗА БЪЛГАРСКА ЛИТЕРАТУРА ПРИ БАН

Разгърналият се след 9 септември 1944 г. всестранен възход на българския народ осигури широки възможности за развитието на българската наука. Под топлите грижи на народната власт и лично на Г. Димитров, Вас. Коларов и достойния продължител на тяхното дело др. В. Червенков силите на българската наука значително нарастват и подпомагат строителството на социализма. Българската академия на науките се превърна в обединителен център на научно-изследователската работа във всички области на науката. При нея се създадоха 29 научно-изследователски институти, чиято дейност все по-тясно се свързва с икономическите и културни преобразования в страната, в служба на народа.

Един от институтите, създадени след реорганизацията на Академията в 1947 г. е Института за българска литература. Той е основан в 1948 г. Институтът има за своя главна задача да разработва проблемите на българската литература в нейното развитие от девети век до наши дни; да изучава съветската литература и литературата на братските славянски народи с оглед на развитието на българската литература; да разработва теорията на литературата; да съдейства за утвърждаването и развитието на социалистическия реализъм като метод на българската национална литература. За да се осъществят тези задачи, в него се събират и обнародват материали из литературното развитие, подготвят се и се издават пълни академически издания на писатели и отделни произведения, монографични изследвания върху отделни писатели, периоди и проблеми, ще се подготви и издаде пълна научна история на българската литература, научно-популярни изследвания и пр.

В краткия период на своето съществуване до сега Институтът имаше да реши предварително няколко основни въпроса, от които зависеше цялата негова дейност: първо — да се обединят наличните научни работници в областта на литературната история и теория за изпълнение на горепосочените задачи и за да се създаде колектив, който може да обсъжда и провежда планова работа, в който могат да се създават нови кадри; второ — да се създаде материална база, като се организират сбирки от документи, ръкописи, библиография и библиотека, въз основа на които да започне широка научно-изследователска работа.

В работата на Института вземат участие акад. Т. Павлов, акад. Мих. Димитров, акад. Л. Стоянов, акад. А. Т. Балан, акад. Н. Лилиев, чл. кор. Петър Динеков, чл. кор. Пантелей Зарев, чл. кор. Г. Цанев, проф. Емил Георгиев, проф. Велчо Велчев, писателите Д. И. Полянов, Хр. Радевски, Г. Караславов, А. Тодоров, Ст. Каролев, П. Данчев и др. В Института са създадени следните секции и отдели: секция за стара българска литература, секция за нова българска литература, секция за изучаване съветско-българските литературни връзки, секция за изучаване връзките на българската литература със славянските и други литератури, секция за литературна теория и критика, отдел за библиография, отдел за документация и библиотека.

Работата в Института се извършва в две направления: научно-изследователска — с оглед да се направи оценка на литературното развитие на отделни писатели, периоди и факти, и научно-организационна — с оглед да се съберат, подредят и издадат материали за живота и творчеството на българските писатели.

Макар и съществувал вече 5 години, Институтът се намира в началото на своята дейност. Тя все още не може да оказва значителна помощ на нашето литературно развитие. Главната работа, която Институтът извърши през тези години, се състои в следното: През 1949 год. Институтът за българска литература, съвместно с научния Институт „Христо Ботев“ организира научна сесия, посветена на 100 годишнината от рождението на великия български революционен де-

мократ и поет Христо Ботев, на която сесия се изнесоха 6 доклада и 8 научни съобщения. Основни доклади изнесоха акад. Т. Павлов — „Стогодишнината от рождението на Христо Ботев и българската Академия на науките“; акад. Мих. Димитров — „Епохата на Христо Ботев“; проф. А. Киселинчев — „Философските възгледи на Христо Ботев“; академик Л. Стоянов — „Поезията на Христо Ботев — идейно-революционен възпитателен фактор“; проф. П. Динеков — „Постижения и задачи на ботевознанието“ и Вл. Топенчаров — „Ботев като журналист“. На сесията бяха направени и следните съобщения: „Етнографските възгледи на Ботев за славянството“ от акад. Ст. Романски; „Ботев и българските революционери за турския народ“ от Бейтула Шишманоглу; „Речник на Христо Ботев“ от Ст. Божков; „Научният институт Хр. Ботев в България“ от проф. Ал. Бурмов; „Дембицки като художник на Ботевите вестници“ от Татяна Силяновска; „Библиография на Хр. Ботев“ от проф. Тодор Боров; „Езикът и стилът на Ботев“ от проф. Л. Андрейчин и „Ръкописи и архиви на Хр. Ботев“ от Ив. Стойчев.

Сесията се превърна в мощна манифестация на българо-съветската дружба и дружбата с братските народнодемократични страни, поради участието в нея на съветската културна делегация в състав ген. Гундуров, Ал. Сурков, В. Иванов и С. Михалков, които отправиха топли приветствия и помогнаха правилно да се оцени делото на Хр. Ботев; на акад. Петро Константинеску Яш, който изнесе доклад на тема: „Ботев и прогресивното движение в Ромъния“, на проф. Ян Кот от Полша, който приветствува сесията и на проф. Роже Барнар от Франция, който изнесе доклад върху „Френски източници за Хр. Ботев“. Институтът издаде съвместно с Института „Хр. Ботев“ обемист том от докладите и други изследвания, посветени на живота, делото и поезията на Хр. Ботев.

През същата 1949 г. Институтът организира тържествена научна сесия, посветена на 150-годишнината от рождението на А. С. Пушкин. С доклади на тази сесия излязоха акад. Т. Павлов — „Творчеството и значението на А. С. Пушкин“; проф. Д. Чесноков от Съветския съюз — „Мирогледът на А. С. Пушкин“; Д. Заславски, от Съветския съюз — „Сатирата в творчеството на А. С. Пушкин“ и акад. Л. Стоянов — „А. С. Пушкин вдъхновител на българската литература“.

През 1949 г. бе организирана научна сесия по случай 25-годишнината от смъртта на Дим. Благоев — родоначалник на марксизма у нас и основател на Българската комунистическа партия. Институтът участвува в преоценката на литературното дело на Д. Благоев с доклад от акад. Т. Павлов — „Към въпроса за литературните възгледи на Димитър Благоев“.

Същата година Институтът подготви и издаде един сборник от материали и документи за народния поет Иван Вазов, в който са поместени спомени за поета от негови близки, нови неизвестни писма на поета, нови неизвестни стихотворения и др. Към редакцията на сборника справедливо бе отправена критика, че е проявила обективистичност и е допуснала някои фактически грешки.

През 1950 г. Институтът за българска литература активно се включи в преценката на делото на народния поет Ив. Вазов, като организира научна сесия, посветена на 100-годишнината от неговото рождение. Сесията бе открита с встъпително слово от акад. Т. Павлов — председател на БАН, на тема „Основни задачи на научното вазововедение“. Бяха изнесени следните доклади: проф. Петър Динеков — „Иван Вазов в развитието на българската литература“; акад. Людмил Стоянов — „Вазов и Русия“; проф. Пантелей Зарев — „Реализъмът и романтизмът на Иван Вазов“ и проф. Л. Андрейчин — „Иван Вазов“ и българския език“. На сесията бяха направени изказвания от акад. Ст. Романски върху значението на Вазов за развитието на българския език; от проф. Т. Боров върху отношението на Вазов към Ботев; от акад. К. Н. Петканов, от Емил Стефанов, от Васил Михайлов, от проф. Емил Георгиев върху отношението на Вазов към славянството, от Иван Леков върху езика на Вазов, от Петър Димитров върху Вазов и детската литература; Любен Томов, Александър Пиронков и др. В сесията взеха участие и гости от Съветския съюз: Вадим Кожевников, Сергей Михалков, Платон Воронко и Максим Танк, от Полша — Северин Поляк, от Чехословакия Милан Яриш, от Ромъния — Йон Калугару и от Унгария — Гейза Кейпеш, които дадоха висока оценка на литературното дело на Ив. Вазов. Институтът издаде обемист сборник от докладите и отделни изследвания, посветени на живота и литературното дело на Иван Вазов.

През 1950 година бе честувана 150-годишнината от първото издание на забележителната класическа поема на руската древност „Слово о полку Игореве“. Институтът организира научно заседание

с доклади от акад. Л. Стоянов — „Белижита национална поема“ — и доц. Н. Дилевски. В Института бе завършен превода на тая поема от акад. Л. Стоянов, която, придружена с оргиналния текст, коментар от проф. Н. Дилевски и богати многоцветни илюстрации от художника Г. Попов, сега се печата.

През 1950 год. беше завършено изследването върху Дим. Благоев като литературен теоретик и критик от Ст. Каролев, обнародвано в отделна книга, и монография върху славянската писменост до Кирил и Методи от проф Емил Георгиев, отпечатана на руски език.

Бяха завършени трудовете на младшите сътрудници Б. Ангелов — „Списък на забранените книги в старобългарската литература“ и на Ел. Димитрова — „Редакционни промени в лириката на Хр. Смирненски“.

През 1951 г. бе завършена работата по издирването, систематизирането и подготовката за печат на богатата архива на Г. С. Раковски. Том I от архива — писма на Раковски, негови произведения и документи, подготвени от Г. Димов, вече е сложен под печат под редакцията на акад. М. Димитров, акад. Л. Стоянов, проф. Д. Косев, проф. П. Динеков и М. Арнаудов.

Акад. К. Н. Петканов завърши и предаде в Института няколко месеца преди ранната си кончина свои спомени „По пътя на словото“.

Институтът участвува в организираната от БАН научна сесия по случаи 75 годишнината от Априлското въстание с доклад от проф, Георги Цанев на тема „Отражение на Априлското въстание в българската литература“.

През 1952 г. Институтът проведе работа по осветляване делото на Н. Й. Вапцаров. Бе организирана двудневна научна сесия, посветена на живота и творчеството на поета-комунист. Сесията бе открита с встъпително слово и председателствувана от акад. Т. Павлов — председател на БАН. Изнесоха доклади: чл. кор. Пантелей Зарев — „Литературно-естетическите позиции на Н. Й. Вапцаров“; чл. кор. Георги Цанев — „Поетическото майсторство на Н. Й. Вапцаров“ и доц. Симеон Русакиев — „Съветската поезия — учителка и вдъхновителка на Н. Й. Вапцаров“. Бяха направени научни съобщения от акад. Л. Стоянов, чл. кор. П. Динеков, старши научен сътрудник Ст. Божков и В. Вълчев.

Институтът организира тържествени научни сесии, посветени на Виктор Юго, по случай 150 години от рождението му, и на Н. В. Гогол, по случай 100 години от смъртта му. И двете годишнини се чествуваха в целия свят по решение на Световния съвет на мира. На сесията за В. Юго изнесе доклад акад. Н. Лилиев — „В. Юго — велик писател-хуманист“. Направиха научни съобщения Г. Димов — „В. Юго за българския народ“ и Н. Дончев — „В. Юго в България“. На сесията за Н. В. Гогол изнесоха доклади проф. В. Велчев — „Н. В. Гогол — велик писател-реалист“ и проф. И. И. Лавров — „Значението на Н. В. Гогол за развитието на руския литературен език“. Научни съобщения направиха акад. Н. Лилиев — „Н. В. Гогол на българска сцена“; чл. кор. П. Динеков — „Първият български преводач на Н. В. Гогол“ и проф. Т. Боров“ — „Н. В. Гогол в България“.

При честването 70-годишнината от рождението на учителя и вожда на българския народ Г. Димитров, Институтът участвува в научната сесия на БАН с доклад от Стойко Божков — „Георги Димитров и българската култура“.

По повод редакционната статия на в. „Работническо дело“ — „За романа „Тютюн“ и неговите злополучни критици“, която има важно теоретическо значение за правилното поставяне и решение на научно-изследователските задачи в областта на историята на българската литература, Институтът организира нарочно заседание, на което изнесе доклад за състоянието на литературната критика директорът на института акад. Л. Стоянов. Бе обсъдена дейността на Института и неговите сътрудници. Бяха изтъкнати недостатъците на научния съвет, недостатъчното участие в него на ръководните научни работници, забавянето на редица издания на Института и др.

В института се водят научно-изследователски работи върху редица проблеми, които са все още в ход.

Колектив в състав акад. Ив. Гошев, акад. Ив. Снегаров и проф. К. Мирчев описва научно намиращите се в хранилищата на Академията на науките старославянски ръкописи. Между тези ръкописи са намерени и описани много ценни материали, които се подготвят за обнародване.

Работи се за осветляване литературно-критическите възгледи на Л. Каравелов и Хр. Ботев, върху изучаване историята на българската критика, изучаване творчеството на Хр. Смирненски, Н. Й. Вапцаров, Елин Пелин и др. писатели

Институтът подготвя сборник от материали за Н. Й. Вапцаров, който, под редакцията на Хр. Радевски, П. Зарев и В. Аласандров скоро ще бъде сложен под печат. Подготвя се и сборник от изследвания и материали за Елин Пелин.

Работи се и по въпросите на благотворното влияние на съветската и класическата руска литература върху българската и по-специално върху влиянието на М. Горки.

Акад. Н. Лилиев работи над превода на класическата поема на Шота Руставели.

През 1951 и 52 година Институтът организира сам или съвместно с други институти на БАН и Съюза на българските писатели, редица открити научни събрания, посветени на възрожденския писател В. Друмев, с доклад от доц. Емил Стефанов, на чехския писател Ян Колар — от проф. Ем. Георгиев, за чехския писател Алоис Ирасек — от проф. Ем. Георгиев; по случай 15-годишнината от смъртта на Максим Горки — доклад от проф. В. Велчев, по случай 60-годишнината на видния съветски писател Ал. Фадеев — доклад от акад. Людмил Стоянов, по случай 15 години от смъртта на Антон Страшимиров — от доц. Ем. Стефанов.

Подготвя се и пълно академично издание на стихотворенията на П. Р. Славейков.

В стремежа си да стане средище на научно-изследователска работа в областта на българската литература, Институтът изпълнява редица общи задачи.

Така, към Института е създаден библиографски отдел, в който са събрани вече към 250,000 фиша от почти всички печатани в периодичните списания и вестници литературни материали. Тази библиография значително улеснява научно-изследователската работа.

Към Институра е създаден отдел за документация, в който се събират и съхраняват ръкописи на български писатели, документи за техния живот и дейност. Институтът предприе събирането на документи и спомени за загиналия в борбата против фашизма поет-комунист Н. Й. Вапцаров. Събрани са и се съхраняват негови ръкописи, бележници, писма. Събрани са спомени за него от повече от 80 души, които отблизо са работили и дружили с него. Събират се материали и се прави литературна анкета за основоположника на пролетарската поезия в България Д. И. Полянов. Събрани са много документи, материали и спомени за големия писател-реалист Елин Пелин.

В Института са постъпили ръкописи от Иван Вазов, Н. Козлев, Михалаки Георгиев, Г. П. Стаматов, К. Величков, Ц. Церковски, Т. Г. Влайков, Гео Милев, Кирил Христов, Йордан Йовков, Н. Хрелков, Д. Дебелянов и др. Някои от ръкописите представляват оригинали на печатани творби на писателите, други са нови неизвестни произведения, писма и документи. Събирането на материали и документи за живота на българските писатели и литературното развитие ще подпомогне правилното проучване и осветляване историята на българската литература.

Към Института се комплектува научна библиотека с основна задача да се съберат всички издания на българските писатели, както и периодните литературни издания. Досега са събрани над 3,000 тома книги.

В своя перспективен план Институтът за българска литература предвижда да се напише история на българската литература, която ще бъде дело на широк колектив и в която трябва да се разкрият, оценят и популяризират демократическите и реалистически елементи в българската литература и особено нейното развитие по пътя на социалистическия реализъм.

Институтът за бълг. литература се намира едва в началния период на своята дейност. Не малко недостатъци се срещат в неговата организационна, планово-научно-изследователска и издателска дейност. Колективът на Института все още не е успял да постави в центъра на своята работа най-важните проблеми на нашата литература и литературна наука, да организира смело научни дискусии по редица неизяснени проблеми на литературата, да активизира наличните изследователски кадри, значително да помага за културния прогрес на нашия народ. Но колективът от научни работници работи с желание и упоритост да преодолее трудностите, създадени от собствените негови слабости, за да отговори на големите грижи, които Партията и Правителството полагат за разцвета на нашата родна наука.

Стойко Божков

Акад. К. Н. ПЕТКАНОВ

На 12. II. 1952 г. почина писателят академик К. Н. Петканов, член на Българската академия на науките и член на научния съвет на Института за българска литература.

Името на Константин Н. Петканов като писател получи известност у нас през двайсетте години, когато той излезе с първите си творби — повестта „Без деца" и романа „Старото време" — в които показа своя дар да изобразява народния живот. По-късно той написа цял низ романи, като „Хайдути", „Индже войвода", „Вятър ечи", „Преселници", в които, както в „Старото време", се разкриват борбите на българите в родния му край (Източна Тракия) срещу турския феодален гнет за земя и свободно развитие.

Акад. К. Н. Петканов е роден през 1891 г. в с. Каваклия, Лозенградско. Завършил гимназия в Одрин, след което учителствувал в Малко Търново и Бунар Хисар. Следвал в университета в София по славянска филология и литература. Участвувал като офицер в първата световна война. Войната му дава материал за романа „Морава звезда кървава", в който авторът се е помъчил да покаже отрицателните страни на войната, без обаче да разкрие достатъчно нейния империалистически характер, приемайки я като „провидение". Фашистите конфискуваха романа и подложиха писателя на преследване.

В периода 1930—1948 година К. Н. Петканов издава редица романи, като „Иде от равнината", „Златна земя", „Кирпичената къща", „Ангелина", „Вълнолом", „Дамянова челяд", „Белите извори", в които изобразява живота на интелигенцията и народа във връзка с войните и националните катастрофи. Значителна слабост на тия романи е тяхната неправилна идеология. Син на свещеник, Петканов не успява да се освободи от влиянието на черковната и религиозна мистика. Според неговия християнски морал „лошото" е вродено у човека и то може „да се измие" „с добри дела" и пр. Петканов е чужд на идеята за класовата борба, за социалното неравенство, следвайки моралната формула на Достоевски: „Всички са пред всички за всички и за всичко виновни". От тук — неубедителността на повечето негови образи, тяхната схематичност и откъснатост от живота, от реалността и движещите сили на епохата.

В романите си от първия период, където той е по-близък до народа, до борбите и страданията му, Петканов се домогва до реализма. В тия борби наистина той изтъква на преден план заможния човек в село и по-малко селската революционна беднота. Реалистичното му изобразяване преминава тук в романтика на чувствата и страстите. Трябва да се подчертаят искрените усилия на Петканов да стъпи на здрави реалистични позиции, качествата му на майстор-разказвач, неговия език, особено в романите от първия период — неговата образност, чистота, свежест. В тия творби Петканов се очертава като писател, който страстно обича своя народ, особено дълбоко свързан с българите от Източна Тракия, с тяхната трагична съдба преди и след катастрофалните войни. Излязъл от недрата на народа, той успява да отрази черти от неговия живот, характер, бит. Народната песен играе голяма роля в създаването на писателския му талант.

С живата си романтика, някои от романите му — „Старото време", „Хайдути", „Преселници" и други — възкресяват в литературата ни моменти от широки обществени и национални борби, главно срещу турските поробители, типове и характери на хора от народа, мъжки и женски образи, които се запомнят.

К. Н. Петканов бе избран за член на Българската академия на науките през 1947 г. и вземаше активно участие в създаването и живота на Института за българска литература.

Нужно е нашата критика да даде по-широка оценка на творчеството на този писател, който в периода между двете световни войни играе значителна роля в литературата ни със своето обемисто творчество.

Акад. Л. Стоянов

ЧЕСТВУВАНЕ 10-ГОДИШНИНАТА ОТ РАЗСТРЕЛА НА Н. Й. ВАПЦАРОВ

Честуването 10-годишнината от разстрела на Никола Йонков Вапцаров у нас се превърна във всенароден празник. Образуван беше Общонароден комитет под председателството на Генералния секретар на БКП и ръководителя на българския народ др. Вълко Червенков. В тържествата взе участие цялата българска общественост — работници и селяни, писатели и учени, хора от всички професии. В села и градове, по заводи, предприятия, учреждения, в училища, войскови части, читалища, литературни кръжоци, библиотеки бяха проведени тържествени събрания, устроени изложби, кътове, стенвестници за Н. Й. Вапцаров. Трудещите се отдадоха заслужена почит на комуниста-революционер и поет.

10-годишнината от разстрела на народния поет беше тържествено честувана на 23 юли в Народния театър. На събранието присътствуваха членове на Министерския съвет, представители на дипломатическите мисии, видни партийни и обществени дейци, изтъкнати представители на културната общественост у нас — писатели, художници, композитори, артисти, учени, работници и гости от родния край на поета. Доклад за героичния живот и безсмъртната дейност на поета изнесе главният секретар на Съюза на българските писатели др. Христо Радевски.

Тържествено бе честуван Вапцаров и в Пиринския край. На 27 юли в Благоевград на общоградско събрание писателят Георги Караславов изнесе доклад за Н. Й. Вапцаров, а на 28 юли вечерта в родния град на поета Банско се състоя многохиляден митинг. Членове на общонародния комитет за честуване на Вапцаров, почетни гости от София, — градът в който поетът живя и се бори в последните дни на своя живот — младежи и трудещи се от Благоевград, Гоце Делчев, Петрич и Сандански, селяни от ТКЗС, работници от фабриката в Кочериново, миньори от мина Пирин се стекоха на митинга, изпълнени с еднаква любов и признателност към поета.

10-годишнината от разстрела на Н. Й. Вапцаров намери широк отзвук не само в СССР и братските народнодемократични страни, но и в прогресивната общественост на капиталистическите страни. Неговите стихове, преведени на различни езици, достигнаха до сърцата на хиляди честни хора по света, които днес се борят за мир и свобода срещу подпалвачите на нова война.

Братските демократични народи изпратиха нарочни културни делегации за Вапцаровите тържества. У нас пристигна Ли-И-ман, представител на китайската културна общественост, Вацлав Пекарек — главен секретар на Съюза на чехословашките писатели, унгарският писател Ференц Юхас, германският писател Юрий Брезан, видният английски общественик Р. Палм-Дът — подпредседател на изпълнителния комитет на Комунистическата партия на Великобритания и финландската писателка Аня Вамелвуо.

Представителите на братските нам народи и на демократическата общественост от капиталистическите страни произнесоха пламенни слова за поета. Със своите безсмъртни песни и с примера на своя патриотичен подвиг Вапцаров е близък и на тях. Затова честуването му се превърна в тържество на дружбата между народите в общата борба за мир и демокрация.

По случай 10-годишнината от разстрела на Вапцаров Българската академия на науките проведе тържествена сесия, на която са направи оценка на творчеството му, изтъкна се неговото значение за нашата литература.

Тържествената научна сесия беше организирана от Института за българска литература и се проведе на 22 и 23 юли в големия салон на Академията. На заседанието присъствуваха научни и културни дейци — академици, членове-кореспонденти на БАН, писатели, художници, близки на поета и стотици трудящи се. Присъствуваха също така и представителите гости на Китайската демократична република, Чехословакия, Унгария и Финландия.

Сесията беше открита със слово от председателя на БАН акад. Тодор Павлов. „Никола Йонков Вапцаров, каза той, стана и навеки ще остане една от най-бляскавите манифестации на героизма, демократичността и културността на нашия народ, което вече се призна във всички културни страни, където поетичното дело и героичната смърт на Н. Й. Вапцаров предизвикват у честните и прогресивни хора истинско удивление и възторг". Акад. Тодор Павлов посочи основните теоретико-методологични и естетични въ-

проси, които трябва да бъдат разрешени от българските литературоведи и направи задълбочена оценка на творчеството на поета, която е принос към досегашната оценка на Вапцаров[1].

След встъпителното слово на акад. Т. Павлов поднесоха приветствия гостите. Ли-И-ман, член на китайската културна делегация, поздрави събранието от името на Общокитайския съюз за изкуство и литература.

„Сърдечно скърбя, — каза той — за великия български поет и революционер Никола Йонков Вапцаров, който загина преди десет години за свободата на българския народ... Макар че китайският народ познава отскоро творчеството на Вапцаров, китайската културна общественост със своя исторически опит високо цени и уважава този голям поет и обича неговите песни.

„Точно през онази година, когато загина Вапцаров, на съвещанието по въпросите за литературата и изкуството другарят Мао Цзе-дун каза, че литературата и изкуството трябва да бъдат една от съставните части на нашето революционно оръжие, да бъдат силно средство, което сплотява и възпитава народа, нанася удари на враговете и ги унищожава, за да помогне на народа в общата му борба срещу враговете.

„Ето Вапцаров е един от верните и смели революционери, които създават стихотворението като революционно оръжие. Той има не само чувството на поета, но и самоотверженост на революционера. В последните стихове на Вапцаров е най-силно изразена неговата безпределна любов към народа. Затова неговият живот и стихове безпорно са благородни образци за китайските литературни и художествени дейци.

„Днес за щастие — продължи другаря Ли-И-ман — в родината на Вапцаров вече е осъществена „бялата пролет", толкова жадувана от него. Нашата китайска революция също така спечели. Но остатъците от фашизма още съществуват в някои страни на света и жестоко преследват прогресивните дейци на литературата и изкуството. Вапцаров ни казва: „Аз паднах, друг ще ме смени". Лозунгът на поета е: „Теророт долу! Съюз със СССР!" Мисля, че този лозунг е наше задължение, когато честваме тук революционния поет Никола Йонков Вапцаров."

Събранието изпрати с бурни аплодисменти прочувственото слово на представителя на великия китайски народ.

Чехословашкият писател Вацлав Пекарек поздрави присъствуващите от името на Съюза на чехословашките писатели и от името на чехословашкия народ. Той съобщи, че в неговата родина Вапцаров е бил вече честван в Прага, Бърно и Братислава. Там сега подготвят издаване сборник със стихове на Вапцаров.

За нас чехословаците — подчерта той — Никола Йонков Вапцаров се явява брат и другар на нашите най-големи пролетарски поети Иржи Волкер, Станислав Нойман и нашият народен герой Юлиус Фучик". Вацлав Пекарек разказа как са минали в Чехословакия Вапцаровите тържества.

Унгарският писател Ференц Юхас каза, че днес в демократична Унгария знаят вече много за нашия народ, за нашата страна, за нашето социалистическо строителство. „Аз безкрайно се радвам — подчерта той — че сега мога лично да се запозная с този народ, чийто най-голям поет през последните две десетилетия е Никола Йонков Вапцаров". Ференц Юхас познава добре творчеството на Вапцаров и намира, че той наистина най-съвършено е изразил мечтите, въжделенията и живота на нашия народ. „Ние, — продължи той — които живеем и работим вече в обстановката на осъществените мечти на Вапцаров, наследихме много неща от него. Неговите стихове ни учат на вярност към работническата класа, на борба и чест, на любов и умраза. Никой поет не би могъл да остави по-велико наследство от това. Както нашия поет Атила Йожеф и неговите творби надхвърлят границите на нашата страна, така и Вапцаровото творчество надхвърли границите на вашата родина. Ето защо Никола Йонков Вапцаров не принадлежи само на българския народ. Вапцаров е и наш поет, той принадлежи и на унгарския народ."

Младата финландска писателка Аня Вемелвуо отправи сърдечни приветствия към събранието. „Нося ви топли поздрави от моята родина — каза тя. Финландия е капиталистическа страна, но финландският народ, финландските работници и всички прогресивни мъже и жени в нашата страна желаят мир. Възванието за мир проникна дълбоко в Лапландия и бе занесено с шейни и северни елени до Ледовития океан при ескимосите."

„Живеейки в капиталистическа страна, — продължи тя — където има много трудности, където цялата култура е тър-

[1] Докладът на акад. Т. Павлов е поместен в настоящата книжка.

говска, ние виждаме постиженията на Съветския Съюз и страните с народна демокрация и тогава много слънца изгряват на нашето мрачно небе. Вие сте нашите слънца, вие имате възможност да изграждате човека. Нашата работа за сега, — подчерта тя — е да събудим хората от лошия сън, в който се разправя, че човекът не може да направи нищо. Ние знаем колко много може да направи човекът! Това знаеха и всички големи поети, които фашизмът уби и които живеят днес в сърцата на народите: — Фредерик Гарсия Лорка в Испания, Юлиус Фучик в Чехословакия, Нурдал Крик в Норвегия и вашият велик Никола Вапцаров, за които ние в тези дни си спомняме с любов."

Последен се изказа представителят на Съюза на германските прогресивни писатели Юрий Брезан.

„Никола Йонков Вапцаров, — каза той — беше съвършен тип на революционен поет. Той осъществяваше единството на идеята и делото в своя живот като поет и син на жадуващата светлина работническа класа. Фашистите го убиха. Фашистите убиваха по цял свят честното и доброто. Но Вапцаров имаше право:

Но да умреш когато
се отърсва
земята от
отровната си
плесен,
когато милионите възкръсват,
това е песен,
да, това е песен!

Той изпя тази песен, за да помогне на победата на разцвета. Той умря, но неговата песен живее в неговия народ. И тя живее навсякъде, където хората се борят за човечеството. Тя живее и у нас, в Германската демократична република. Неговите песни ще спомогнат на германската младеж да се бори за това, за което Вапцаров се бори и умря: за свободата на народа и за правото на човека да бъде човек."

Братските приветствия и високи оценки на народния поет, когото председателят на Съюза на съветските писатели Ал. Фадеев в своята телеграма до Съюза на българските писатели нарече „продължител на славните традиции на Ботев и Смирненски, поет-борец, отдал живота си и пламенното си революционно творчество на делото на своя народ и делото на борбата за щастието на човечеството", показаха, че колкото повече се разширява и расте освободителното демократично движение в света, толкова повече ще расте и значението на Вапцаров вън от пределите на нашата родина.

На първия ден от научната сесия бяха изнесени два доклада — „Литературно-естетическите поезиции на Никола Йонков Вапцаров" от чл. кореспондент на БАН проф. П. Зарев и „Поетическото майсторство на Н. Й. Вапцаров" от чл. кореспондент на БАН проф. Г. Цанев.

Литературно-естетическите позиции на Вапцаров — подчерта в своя доклад проф. П. Зарев — са във връзка с онова влияние, което поетът е изпитвал от революционната и антифашистка литература. Ето защо, в неговото творчество е изразена ясно новата естетическа позиция на социалистическия реализъм в литературата ни, „личи оригиналната концепция за изкуството, до която е могъл да се домогне само значителен поет".

Проф. П. Зарев разгледа обществено-политическата и литературна обстановка, вред която живя и се оформи народния поет — влиянието на Великата октомврийска социалистическа революция, изострянето на класовата борба след Първата империалистическа война, влиянието на революционната и антифашистка литература. Докладчикът се спря на въпроса за новата тематика на Вапцаровата поезия, която поетът обогати с нови образи и по този начин „разшири съдържанието на прекрасното в литературата ни в периода на най-острите антифашистки борби".

Изхождайки от схващането на Горки и Маяковски за характера и ролята на изкуството на социалистическия реализъм, проф. Зарев посочи как Вапцаров вижда и отразява действителността. „Вапцаров разбираше реализма в неговата пълнота: правдиво отразяване на действителността означава да се покаже реалната картина на днешното и да се доловят основните тенденции в него, тенденции, които художникът трябва дълбоко да осъзнае".

Дълбоката революционна идейност на Вапцаровата поезия е предадена с конкретни, живи образи, тя „извира от конкретното съдържание на епохата и от емоционалния опит на поета", което обстоятелство прави неговата поезия непосредствено-заразителна, емоционално-вълнуваща. Той „конкретизира образа на родината с изображението на нейния пейзаж, на героичната ѝ борба в миналото, на легендите и спомените, които се пазят в съзнанието на народа. У него родината израства в светлината на новия живот, в борбите и успехите ѝ по пътя към комунизма". Своето силно патрио-

тично чувство той неразривно свързва с интернационализма.

Спирайки се на въпроса за партийността в поезията на Вапцаров, проф. Зарев каза: „Партийността у Вапцаров завладява с огромна сила, разгръща се изцяло, достига своята кулминация поради това, че поетът изобрази с голяма художествена пълнота в облика на своя герой нравствените ценности на епохата в контраст с отживялото и отмиращото. Неговата поезия не агитира само съзнанието, тя завладява човешката душа. Дълбоко осъзнатата партийност прераства в емоция и така допринася на свой ред за интимния, искрен и убедителен характер на творчеството му."

За да достигне поезията на Вапцаров тази огромна действена сила, от значение са художествените похвати на поета — неговия език и стил. Като се спря на тях, проф. П. Зарев заключи доклада си с думите: „Вапцаров е Ботев на новата социалистическо-реалистическа поезия.[1]"

Член-кореспондентът проф. Георги Цанев прочете доклад „Поетическото майсторство на Н. Й. Вапцаров".[2]

„Майсторството на Вапцаров, — каза той — се проявява най-напред в това, че той намери нови теми, нови образи, нови отношения, нови чувства. Тези нови теми и образи той не измисли, а ги откри в живота — в собствения си опит на работник и в обществената действителност". Цялата негова поезия е прекрасен, художествено-убедителен документ за силата на изкуството, чиито основен обект са живота и борбите на народа, отразени реалистично.

На 23 юли, вторият ден от сесията, доц. Симеон Русакиев прочете доклад: „Съветската литература учителка и вдъхновителка на Н. Й. Вапцаров".

„Един от основните въпроси, които ще има да разглежда във връзка с творчеството на Вапцаров нашето литературоведение, — каза той — е въпросът за отношението на поета към съветската литература, въпросът за степента и характера на влиянието, което тя е упражнила в процеса на неговото творческо израстване, въпросът за значението на това влияние". Докладчикът подчерта, че Вапцаров израстна като поет под влияние на руската класическа и особенно на съветската литература. Усвоявайки опита на съветската литература, нейната идейност и художествено майсторство, той го асимилира творчески, претворява го дълбоко и го отразява в творчеството си, придавайки му свой индивидуален знак. Влиянието на Горки и Маяковски върху Вапцаров придобива дълбоко оригинално, дълбоко индивидуално своеобразие, в което е отразен нашия национален художествен стил.[1]

На сесията направиха научни съобщения: акад. Л. Стоянов, чл. кореспондент П. Динеков, ст. науч. сътр. Ст. Божков и Величко Вълчев. Акад. Л. Стоянов говори за значението на поезията на Вапцаров.

„Вапцаров израстна като поет — каза той — в периода на най-голямо напрежение на революционните сили в борбата срещу фашизма. Това определя и неговото значение като изразител на тази борба, в нейната най-висока точка и най-голяма идеологична програмност и осъществяване". Акад. Л. Стоянов се спря на причините, които помогнаха на Вапцаров да покаже тези изключителни качества като поет и човек. Те са близостта на Вапцаров до работническата класа, до нейните борчески традиции, до нейните идеали; дълбоката вяра на революционера за която „бронебойни патрони няма открити", отражение на народната вяра в близката победа, вярата му в живота и борбата за комунизъм; ясно определеното място на поета в двубоя между двата лагера.

Като поет-комунист — каза акад. Л. Стоянов, на него не можеше да не бъде най-близък, най-познат човека, човека-творец на блага, човека-борец...

В своята „Песен за човека" Вапцаров разкри силата на комунистическата идеология, която преобразява хората, калява ги и ги прави герои.

Като поет-комунист, — отбелязва докладчикът, — за Вапцаров е ясно, че борбата е трудна, че тя изисква жертви, дори и жертвата на своя собствен живот. Това дълбоко убеждение на Вапцаров е, отразено в поезията му в конкретни, близки до народа, вълнуващи образи Войник на революцията, той стои скромно на своя пост и изпълняна революционния си дълг.

Като поет-комунист Вапцаров не се бори за отвлечени принципи, а живее с конкретните задачи на утрешния свободен живот и дори чертае нови планове.

---

[1] Докладът на П. Зарев се отпечати в сп. „Септември", год. IV, кн. 10.

[2] Докладът на Г. Цанев е поместен в настоящата книга.

[1] Докладът на Симеон Русакиев е поместен в настоящата книжка.

„И накрая, — отбеляза акад. Л. Стоянов, — особеността на Вапцаров като поет-комунист се отрази в начина, по който той създаде своите ярки, поетически образи. Неговият изваян от простота и мъжество, народен, разговорен език, тъй типичен за поезията му, бидейки дълбоко емоционален, е в същото време близък и понятен на широката читателска среда. Него поетът почерпи от народните песни, от поетическото богатство на Ботев, Вазов, Смирненски и особенно от живата словесна съкровищница на Маяковски. С този Вапцаровски език, насочен към типични настроения, към героичната романтика на борбата и строителството, поезията на Вапцаров стана най-любима и се сля с новия живот на народа".

„Когато на 23 юли 1942 г. — продължи акад. Л. Стоянов — фашистките палачи застреляха Вапцаров и другарите му, техните куршуми ударихa право в народното сърце. Но смъртта на поета стана ярък факел, който освети пътя на борбата против всички насилници, за щастие и мир".

Член-кореспондентът проф. Петър Динеков говори за задачите на нашето литературоведение във връзка с проучване творчеството на Вапцаров. Той подчерта, че направеното от 9 септември 1944 г. досега във връзка с изучаване творчеството на Вапцаров от нашите литературоведи и популяризирането му всред широките слоеве на българския народ не е малко. Но ние смело можем да кажем, че Вапцаров, който бележи днес най-върхната точка на нашата нова социалистическа култура, поставя пред нашето литературоведение задачи, които стоят все още неразрешени. Проф. Динеков се спря на ролята, която трябва да изиграе в това отношение Институтът за българска литература. Той трябва да изготви и издаде пълна библиография на Вапцаров, да събере ръкописното наследство на народния поет, да направи пълно издание на съчиненията му, да подготви научно-популярна биография за него, да изучи всестранно творчеството му. Изданието на „Сборник от спомени, документи и материали за Н. Й. Вапцаров", трябваше да излезе по случай 10 годишнината от разстрела на поета. Това са основни задачи, — подчерта проф. Динеков — без разрешението на които не може да се пристъпи към задълбочено и всестранно изследване и оценка на неговото безсмъртно дело. Накрая, той каза, че изпълнението на тези задачи ще бъде най-доброто честуване паметта на безсмъртния поет.

Старши научният сътрудник Стойко Божков говори за „Ръкописното наследство на Вапцаров".

„Важна задача, която стои пред работниците от Института за българска литература — каза Ст. Божков — е да изследват всеяло огромното по значение и богато по съдържание творчество на Н. Й. Вапцаров. Ние знаем, — подчерта той,—че никога литературното произведение не може да бъде правилно осветлено, ако не се свърже с конкретната историческа обстановка, която го е породила, ако не се свърже със съдбата на неговия автор. За да бъде проучено основно творчеството на поета, то трябва да бъде документирано."

„У нас, — забеляза той, — все още съществува неправилно, нихилистично отношение към натрупването на фактически материал при изучаването на литературните явления. Ние все още не сме се поучили от всичко, което се прави в това отношение в Съветския съюз."

Институтът за българска литература е предприел още преди години събирането на документи за живота и делото на Вапцаров. Тук се пазят няколко бележника с ранни стихове на поета от 1925—1929 г. В друга тетрадка със стихове от 1930 г. ясно се вижда как поетът възмъжава, как той вижда вече нерадостната действителност. Тук вече се заражда онзи своеобразен Вапцаровски динамичен стих, който по-късно му послужи да създаде най-прекрасните си песни. „Ние не бихме могли да разберем, — каза докладчикът, — как са се раждали прекрасните образи у Вапцаров, как той облича в езикова обвивка своите комунистически идеи по-късно, ако не намерим и проучим ръкописите му. За сега ние имаме много малко негови ръкописи. Запазени са в Института две тевтерчета, в които се намират фрагменти от стихове (стих. „История") отделни куплети и песни. Запазен е и като скъпа реликва от Вапцаров бележника със сини корици, един от най-важните веществени документи, върху чиито страници са написани предсмъртните негови думи."

От Н. Й. Вапцаров се пазят в Института още документи, които заедно с спомените за поета, събрани от 85 негови близки и другари и 76 снимки, представляват богат биографичен материал.

Накрая, Ст. Божков подчерта, че събраните документи и материали от поета поставят само началото на онази научно-изследователска работа, която нашата

наука е задължена да извърши за поета, който ни остави примера на своя живот като най-вдъхновената между неговите вдъхновени песни.

Научно съобщение на тема „Н. Й. Вапцаров и народната песен" направи др. В. Вълчев.

„Отношението на Н. Й. Вапцаров — забеляза той — към народната песен е ново, самобитно. Първа запознава поета с народните песни неговата майка Според разказа на др. Б. Вапцаров, брат на поета, неговите две баби, Малина и Мария, му пеят народни песни и му разказват народни приказки, които той слу-. ша с голям интерес. По-късно неговият учител Борис Молеров, известен любител и събирач на народни песни, укрепва любовта на Вапцаров към народната песен. Носейки у себе си много образи от народните песни, Вапцаров обогатява с тях както тематиката на стиховете, които пише, така и своя речник. Според едно изказване на брата на поета, Вапцаров е знаел всички народни песни от техния край и е обичал много да ги пее".

Докладчикът съобщи няколко непубликувани до сега стихове от Вапцаров, които съдържат мотиви на хайдушки народни песни от Пиринския край.

„Вапцаров като Ботев пречупва и отразява по свой оригинален начин заетото от фолклора. Тук трябва по-скоро да имаме предвид сходството на идеи, теми, сюжети, както и духът изобщо на съпоставените стихотворения. Може да се твърди със сигурност, — завърши той — че ако Вапцаров беше останал жив, той щеше да ни даде още редица вдъхновени песни, възникнали на фона на народната поезия".

Научната сесия на БАН, посветена на 10 годишнината от разстрела на Н. Й. Вапцаров, беше закрита с реч от акад. Сава Гановски, който между другото подчерта, че огромното наследство, оставено ни от Вапцаров, не може да бъде изчерпано в една научна сесия. Тази сесия — каза той — беше за нас само едно творческо начало.

Организираната от БАН сесия за Н. Й. Вапцаров беше принос в изучаване творчеството на народния поет. Тя постави нови въпроси пред хората на науката и културната мисъл у нас, с което даде нов тласък за по-нататъшното системно, всестранно и задълбочено изучаване делото на безсмъртния поет.

С. Баева

ТЪРЖЕСТВЕНО НАУЧНО ЗАСЕДАНИЕ ПО СЛУЧАЙ 100 ГОДИНИ ОТ СМЪРТТА НА Н. В. ГОГОЛ

По решение на Виенската сесия на Световния съвет на мира, през м. март т. г. във всички страни се проведоха тържества по случай сто години от смъртта на великия руски писател-реалист Н. В. Гогол. Тържествата бяха израз на желанието и волята на народите да живеят в мир, да се развиват в условията на мирно строителство, да разменят своите културни ценности, да увеличават културното си богатство. Литературното наследство на великия художник на словото Н. В. Гогол принадлежи на цялото прогресивно човечество. Образите, които вдъхновеният поет, страстният изобличител на феодално-крепостническото общество и пламенен патриот създаде със своето идейно богатство и жизнена правдивост, са мощно оръжие в борбата на народите за мир и щастлив живот.

След народите на Съветския съюз, Н. В. Гогол е най-близък на българския народ — няма друга страна в света, където името на Гогол да се ползува с такава почит и уважение, където неговите прочути комедии да се посрещат така възторжено, както у нас. За това нашият народ отдаде заслужена почит на великия писател.

Институтът за българска литература при БАН взе участие в тази бележита стогодишнина, като на 10 март т. г. в салона на Академията уреди тържествено научно заседание, посветено на живота и делото на Н. В. Гогол, на благотворното влияние на неговото безсмърно творчество върху българската литература. На тържественото заседание бяха изнесени следните доклади и научни съобщения: „Н. В. Гогол — велик писател-реалист" — доклад от проф. Велчо Велчев; „Значението на Н. В. Гогол за развитието на руския литературен език" — доклад от проф. И. И. Лавров; „Първият български преводач на Н. В. Гогол" — научно съобщение от проф.

Петър Динеков; „Н. В. Гогол на българска сцена“ — научно съобщение от акад. Николай Лилиев; „Н. В. Гогол в България“ — научно съобщение от проф. Тодор Боров. Заседанието бе открито с кратко встъпително слово от директора на Иинститута акад. Людмил Стоянов, който подчерта световното значение и дълбокия смисъл на Гоголевото творчество, поради което днес то се чествува от цялото прогресивно човечество.

В своя основен доклад за живота и творчеството на великия руски писател, проф. Велчо Велчев, след като разгледа обществено-политическата обстановка, всред която е живял и творил Гогол, се спря подробно върху отделните произведения на автора, в които ярко, реалистично, с остър сарказъм и жигосващ хумор е разкрита мрачната картина на феодално-помещическото общество в Русия през XIX век. Като взема сюжетите от заобикалящата го конкретна действителност, Гогол с умението на велик писател-реалист рисува образи и картини, обобщаващи най-типичното на тази действителност, насищайки ги с идеи и чувства, способни да вълнуват всеки честен човек. Силата на писателя се проявява с всичката си мощ, когато той разобличава, усмива и заклеймява пошлото, гнилото, покварено — основни черти на тогавашното общество. Разглеждайки художествените качества на неговото творчество, докладчикът подчерта и огромното познавателно и възпитателно значение, което има то за разкриване античовешкия облик на това общество, а от там и правото на всички честни хора да се борят за неговото премахване. Проф. Велчев завърши доклада си, като посочи огромното влияние, което е изиграло творчеството на Гогол за развитието както на руската реалистична литература, така и за другите литератури, в това число и на българската литература.

Пребиващият у нас виден съветски учен-езиковед проф. И. И. Лавров изнесе ценен доклад за значението на Н. В. Гогол за развитието на руския литературен език. Той подчерта епохалното значение на Гогол за разитието на руския литературен език и набеляза основните проблеми, които стоят за разрешение пред науката. Обобщавайки основните мисли в своя доклад, проф. Лавров заключи:

„1. В литературно-езиковата борба на 30—50-те години Н. В. Гогол нанася съкрушителен удар на антинационалните стилове в името на националния реализъм и народен език.

2. Гогол след Пушкин сближава литературния език с устно-разговорната реч. Националният фонд на просторечието влиза органически в повествователния език на автора.

3. Разобличавайки жаргоните и сантиментално-романтическия стил в езика, великият художник на словото неуморно изучава богатството на разговорната реч, народните езикови обрати и пословици, умело ги използува в повествователната реч и диалозите, и по такъв начин помага за разширяването на речниковия състав на руския език.

4. Със своето творчество писателят-патриот мощно съдействува за развитието и усъвършенстването на общонародния език, внася езикови ценности в лексиката и стилистиката на руския език.

5. Гогол обогатява руската реч с нови средства за творческо съчетание и взаимодействие на разните стилистически елементи в руския език, както виждаме в поемата „Мертвые души“.

6. Езикът на Гоголевите произведения е съкровищница за по-нататъшното усъвършенстване и растеж на руския език в произведенията на Некрасов, Салтиков-Шчедрин, Тургенев, А. Н. Островски, Толстой и А. Чехов.

7. Силата и действеността на Гоголевото слово дава на неговите образи и езикови обрати необикновена сила на поетическо обобщение. Доказателство за това е използуването на Гоголевите образи и езикови обрати в трудовете на В. И. Ленин и Й. В. Сталин.

8. В светлината на трудовете на другаря Сталин по въпросите на езикознанието трябва да се постави задачата за пълно изучаване езика на Гоголевите произведения. Тази задача налага следните проблеми: а) Стилистическо взаимодействие на чисто руските и старославянските елементи в руския език; б) Език и стил. Езикът на писателя и неговото отношение към общонародния език.“

Въз основа на обилен материал из писмата на Нешо Бончев и Марин Дринов, проф. Петър Динеков изясни как се е зародила у Нешо Бончев идеята да преведе повестта на Н. В. Гогол „Тарас Булба“, което се явява пръв цялостен превод на Гоголевото съчинение на български език. Нешо Бончев направил превода през 1872 година, а самият превод бива отпечатан в „Периодическо списание“ на Българското книжовно дружество през 1873 год., книга 7—8. След това проф. Динеков направи оценка за точ-

ността на превода, сравнен с оригинала, а също така оцени езика и стила на превода. Накрай докладчикът подчерта и обществената роля, която преводът на „Тарас Булба", направен от Нешо Бончев, е изиграл в нашия обществено-политически живот преди Освобождението, как е действувал върху нашите революционери образът на безстрашния Тарас Булба.

Академик Никола́й Лилиев проследи как се е усилвал интересът към драмите на Н. В. Гогол. Гоголевите пиеси „Ревизор" и „Женитба" са едни от първите пиеси, които се играят на българска сцена след Освобождението — през 1882 година се играе „Ревизор" в Свищов, 1889 година в Казанлък, 1891 година в София и пр.; „Женитба" се играе в София през 1890 година и т. н. Наскоро двете пиеси преминават от софийския театър във всички провинциални театри, защото те отразявали такава действителност, която била близка на българската действителност. След 9 септември 1944 година пиесите на Гогол „Ревизор" и „Женитба" са възобновени в нова постановка на сцената на Софийския народен театър.

Проф. Тодор Боров говори за проникването на Гоголевите произведения у нас. Пръв П. Р. Славейков превежда откъса „Двамата писатели" от VII глава на „Мъртви души", който той помества в „Цариградски вестник" 1858 година. Пръв превод на цяло Гоголево произведение е преводът на повестта „Тарас Булба", направен от Нешо Бончев през 1872 година. След Освобождението започва по-системно превеждане на съчиненията на Гогол, причина за което е тяхното съдържание — Гогол става любим писател на българските прогресивни сили.

Научното заседание, проведено от Института за българска литература при БАН, посветено на живота и делото на великия руски писател-реалист, допринесе значително за правилното разбиране на неговото творчество и използуването му във величавата борба за мир, която водят днес народите в целия свят, за разобличаване агресивните планове на империалистите, които искат отново да възстановят мрачната епоха така майсторски разобличена от великия Гогол.

Г. Димов

ТЪРЖЕСТВЕНО НАУЧНО ЗАСЕДАНИЕ ПО СЛУЧАЙ 150 ГОДИНИ ОТ РОЖДЕНИЕТО НА В. ЮГО

Честуването на сто и петдесетгодишнината от рождението на Виктор Юго бе културно-политическо събитие, което раздвижи прогресивните сили и борците за мир в целия свят. Българският народ, за свободата на когото през 1876 г. големият поет хуманист и демократ се бе застъпил страстно и авторитетно, повсеместно отбеляза тази годишнина. Освен тържествената вечер в Народния театър, уредена от Всенародния комитет по честуването 150-годишнината от рождението на Юго, из цялата страна се състояха многобройни събрания с доклади и художествена програма, свикани от местните комитети за мир, от Отечествения фронт, читалищата, предприятията, училищата и пр. Непосредно преди всенародното честуване из цялата страна, на 25 февруари вечерта Институтът за българска литература при БАН проведе тържествено научно заседание, посветено на делото на великия поет. На заседанието присъствуваха научни работници, писатели, общественици и културни дейци.

Заседанието бе открито от директора на Института за българска литература, акад. Людмил Стоянов, който говори за решението на Виенската сесия на Световния съвет на мира през 1951 г. да бъде честувано в целия свят великото дело на В. Юго, Н. В. Гогол, Леонардо да Винчи и Авицена.

Доклад за Виктор Юго като велик поет и писател-хуманист изнесе акад. Николай Лилиев. Той постави и разгледа основните въпроси около литературното и обществено-културно дело на Юго във връзка с борбата на трудещите се днес за мир и против подпалвачите на война — американо-английските агресори и човеконенавистници [1].

След доклада бяха направени две научни съобщения: от литературния критик Николай Дончев на тема „Виктор Юго и българската литература" и от д-р Георги Димов, младши научен сътрудник в Института за бълг. литература — „Виктор Юго за българския народ".

Името Виктор Юго отдавна не принадлежи само на Франция. Стиховете и

[1] Докладът на акад. Н. Лилиев е напечатан в настоящата книга.

романите на поета, неговите драми, речи, възвания, памфлети и манифести са достояние на всички свободолюбиви хора в света. В своето творчество Юго, макар не без пропуски, отразява борбите на поробените и експлоатираните народи за национална независимост, политическа свобода и социално благоденствие. Това творчество — демократично, свободолюбиво и заразяващо с прогресивната си борческа романтика — не принадлежи на буржоазията и капитализма, а на трудещите се, които са единствени наследници на всичко хубаво и ценно, създадено през вековете.

Николай Дончев проследи, как са се провеждали, издавали и разпространявали на български произведенията на Юго, и какво прогресивно въздействие са оказали в нашия обществен живот. Трима от най-видните наши поети и писатели от края на миналия век — Иван Вазов, Константин Величков и Стоян Михайловски — са се учили от творчеството на великия френския поет. Първите преводи от Юго у нас се явяват още преди 80-те години на XIX век, а през 1880 г. излиза романа „Клетниците", преведен от Д. х. Иванов. Само за десетина години на български се издават: „Двадесет и трета година", „Парижката Св. Богородица", „Историята на едно престъпление", „Последният ден на един осъден" и др. След 1900 г. в превод от Д. И. Полянов се явяват редица от най-добрите стихотворения на Юго. По-късно преводачи на стихове от големия френски поет демократ са: Н. Рачев, Николай Лилиев, Николай Хрелков, Ангел Тодоров, Калина Малина и др. Проводи от Юго печатат предимно комунистическите списания и вестници като „Наковалня", „Щит" и др. Преди 9 септември 1944 г. трудовите хора в нашата страна обичат Юго, четат произведенията му и ги ценят. Романът „Клетниците" се преиздава и вълнува не само интелигенцията, но и народа. Историята на Козетка и Гаврош прониква в домовете на работниците и селяните и призовава към борба. В. Юго въздейства върху нашия читател с прогресивно насочената си романтика, с хуманизма и демократизма си, с голямата любов към свободата и народа, с омразата си против потисниците и експлоататорите.

В своето научно съобщение Георги Димов се спря специално на подкрепата, която дава В. Юго на българската национално освободителна борба през 1876 г. като издига глас против турските изстъпления след Априлското въстание. Великият поет не веднаж и страстно се е застъпвал за борещите се за национално освобождение народи — гърци, италианци, жителите на остров Куба, Китай и др. През 1876 г., когато стават известни башибозушките грабежи и убийства на турските паши и бейове в България, и когато целият капиталистически печат, ръководен от продажната западноевропейска дипломация, се стреми да ги омаловажи и премълчи, В. Юго смело и решително застава на страната на българите. На 2 август 1876 г. във френския парламент великият, световноизвестен поет и писател произнася пламенна реч против турския деспотизъм и неговите подържници — буржоазните европейски правителства. Тази реч той отпечатва и разпраща като прокламация към прогресивните хора в света, които трябва да заставят буржоазните правителства да не пречат на справедливата борба на българския народ за национално освобождение.

Дълбоко възмутен, със силно емоционални и безпощадно биещи враговете на българския народ слова, Юго рисува потрисащата картина на турската феодална сатрапия в нашата родина. Той разобличава политиката на западноевропейските буржоазни правителства спрямо Турция и поробения български народ. Тази изключителна и смела реч се препечатва в прогресивната преса на Франция, Англия, Прусия и Австрия. Четат я хиляди и милиони обикновени хора от народа. Тя вдига буря от възмущения и гняв срещу турския деспотизъм и неговите крепители. Така българският въпрос се поставя все по-остро и настойчиво. След енергичната намеса на Юго, западноевропейското обществено мнение е спечелено за каузата на българското освобождение.

На заседанието се изказаха писателят Лъчезар Станчев, който говори за борбата на Юго срещу френската реакция и отношението му към Парижката комуна, Алфред Керемидаров, който подчерта борбата на Юго срещу католическата реакция във Франция и др.

В доклада на акад. Н. Лилиев, както и в двете научни съобщения, беше добре подчертано подценяващото и в някои случаи явно враждебно отношение на българската буржоазия в миналото към творчеството на Юго. Буржоазията избираше, издаваше и представяше на читателите онния произведения, които бяха по-малко опасни за нея, като предварително разпространяваше погрешни тълкувания за тях. Българският народ обаче

е съумявал да се запознае с великите и безсмъртни творби на Юго и ги е считал винаги като скъпи достояния на човешката култура.

Историческото развитие на народите отхвърли всичко недостатъчно прогресивно в творчеството на Юго, идеалистическите и утопическите моменти в него и утвърди в настоящето и в борбата на милионите народни маси днес за мир, ценното, действително прогресивното, истински народното, демократичното и борческото в него.

Пеньо Русев

СЪВЕТСКИ ИЗСЛЕДВАНИЯ ВЪРХУ БЪЛГАРСКАТА ЛИТЕРАТУРА

Ученые записки. (Тамбовский государственный педагогический институт). Выпуск IV. Статьи о болгарской литературе. Тамбов 1951. Издательство „Тамбовская правда", 260 стр.

Нерушимата и животворна българо-съветска дружба с всеки изминат ден взема все по-широки размери и дава все по-неоценими за нас плодове във всички области на политическия, стопанския и културен живот на нашата Народна република. Днес, както подчертава другарят Вълко Червенков, „българо-съветската дружба е най-важната движеща сила на нашето обществено развитие".[1] Това се отнася напълно и за българската литературна наука.

Гениалните, от световно значение, принципни изказвания на Ленин и Сталин по идеологическите въпроси и техните специални изказвания по въпросите на литературата, изкуството и културата, както и изказванията в тази насока на техните бележити ученици и последователи Жданов, Калинин, Маленков, Горки се усвояват и прилагат все по-широко от литературните работници у нас. Съветската литературна наука със своята методология и образци, отделни съветски учени като акад. Н. С. Державин, проф. К. Н. Державин, проф. Н. И. Кравцов, Д. Ф. Марков, Л. Б. Вълев, В. И. Злиднев и др. с редица свои изследвания и статии върху българската литература допринасят извънредно много за марксистко-ленинската разработка на важни проблеми из областта на литературната ни история. Ценен плод на нерушимата българо-съветска дружба се явява и сборникът „Статии върху българската литература" на Тамбовския държавен педагогически институт. „Растат, разширяват се, крепнат икономическите и културни връзки между Съветския съюз и страните на народната демокрация — се казва в предговора към сборника. — Съветските хора проявяват голям интерес към целия културен живот на тези страни и частно към славянските литератури. Те станаха за съветските учени предмет на най-дълбоко изследване" (стр. 3).

Сборникът „Статии върху българската литература" е красноречиво доказателство за това. Той съдържа пет студии върху особено важни въпроси из областта на българското народно творчество и художествена литература, написани от аспирантската група на проф. Н. И. Кравцов, а именно: „Българските народни пословици" — от проф. Н. И. Кравцов, „Темата на социалната борба в българските хайдушки песни" — от Н. Грида-сова, „Поемите на Ив. Вазов „Грамада" и „Загорка" — от В. Антоненко и Н. Корнеева, „Поезията на Димитър Полянов" — от Ю. Левшина и „Христо Смирненски и Съветска Русия" — от Е. Говердовска. Всички тези студии, изработени под ръководството на проф. Кравцов, са публикувани след предварително обсъждане — след необходимата „критическа преценка, поправки и допълнения" в Института по славяноведение и в Института по етнография при Съветската академия на науките (стр. 3). Това обстоятелство придава безспорно още по-голямо значение на сборника.

Първо място в разглеждания том „Ученые записки" на Тамбовския държавен педагогически институт е отредено на българското народно творчество — на пословиците и социалната борба в хайдушките песни. С право е отбелязано в предговора към сборника, че това са и „важни" и „малко осветлени" въпроси в нашата литературна наука. Особено внимание заслужава тук обстойната студия на проф. Н. И. Кравцов за българските народни пословици (стр. 5—57). Видният съветски изследвач—историк на славянски-

[1] Вълко Червенков. По пътя на Георги Димитров. София 1950, стр. 321.

те литератури — познава широко богатствата на нашите народни пословици, има висока преценка за тяхната идейно-познавателна и художествена стойност, проучил е историята на тяхното записване и публикуване, както и всички по-значителни изследвания на тези въпроси в нашата фолклористика. Това е първата научна студия в Съветския съюз, посветена на българските пословици и първо чуждестранно изследване на тази тема от марксистко-ленински позиции.

Изследователската си задача проф. Кравцов формулира по следния начин: „Своята задача ние си представяме така — да разкрием жизненото съдържание, идейния смисъл, общественото значение, художествените достойнства и националното своеобразие на българските народни пословици" (стр. 10). За разрешение на тая задача проф. Кравцов последователно изяснява въпросите относно записването и публикуването на народните пословици у нас, подхвърля на критическа преценка изследванията на българските буржоазни учени върху народните пословици, разглежда обстойно идейно-познавателното и възпитателно значение на нашите народни пословици, тяхното социално-историческо и битово-житейско съдържание, както и тяхната художествена форма. Трябва да подчертаем, че проф. Кравцов е разрешил изобщо сполучливо така поставената си изследователска задача. При конкретния анализ на народните пословици той показва еднакво познаване както на фолклорния материал, така и на българския бит и обществено развитие. Това обстоятелство му помага да характеризира вярно и да прецени правилно нашите народни пословици не само от национално, но и от световно гледище.

„Макар в своето познавателно значение да имат общи черти с пословиците на другите народи — пише проф. Кравцов — българските народни пословици се отличават в това отношение от пословиците на другите народи: те говорят преди всичко за живота и бита на своя народ, обобщават и типизират явленията на живота на родната страна, те имат свой жизнен материал, свои наблюдения, а следователно и свои средства за постигане на познавателното значение, те обогатяват знанията на хората, като използуват жизнения опит на българския народ. Тези знания са имали и имат значение преди всичко за хората на България, тъй като са свързани с нейната историческа действителност, обаче със заключените в тях дълбоки мисли за живота те прерастват в познавателното си значение националните рамки и придобиват ценност и за другите народи" (стр. 15).

В обществения и научен интерес към народните пословици у нас в миналото проф. Кравцов отбелязва две идеологически линии: демократична линия, установена от дейците на българското национално-освободително движение (Раковски, Каравелов, Ботев, П. Р. Славейков), и линия на „буржоазната фолклористика", с елементи на формализъм и космополитизъм, установена от учени като Ив. Шишманов, М. Арнаудов и др.

Студията на проф. Кравцов има значение обаче не само в тесния кръг на разглежданата тема. Някои негови научни установки имат по-широк, принципен научно-методологичен характер и следователно придобиват значение за цялата наша млада марксистко-ленинска фолклористика. Такъв характер има например неговото изказване за класовата същност и обществена функция на народните пословици. „Българските народни пословици — пише проф. Кравцов — представят богат метриал, който потвърждава, че в тях, както несъмнено и в песните и приказките, са се отразили широко обществените противоречия в селото, че те се използуват като идейно оръжие в класовата борба. Пословиците далеч не еднородни в социално отношение; те са създадени преди всичко от трудовото селячество, но между тях има и такива, които свидетелствуват за стремежа на селската буржоазия да противопостави своята идеология на идеологията на селската беднота, да влияе на народното творчество, да го подчини в служба на своите интереси. Затова в пословиците са намерили известна проява възгледите на кулачеството, чорбаджийството, духовенството. Очевидно е, че от една страна подобни пословици са се създавали в средата на експлоататорските слоеве на селото, а от друга те са били създавани и от онази част на селската беднота, която се е поддавала на влияние от идеологията на селската буржоазия, на идеологията на господствуващата в селото класа, (и която част) е представлявала от себе си назадничавите слоеве на трудовото селячество" (стр. 21—22).

От тези и подобни изказвания на проф. Кравцов колко ценни изводи биха могли да направят работниците в областта на нашата млада социалистическа фолклористика — както за теоретическото си въоръжаване в борбата с гнилите остатъци от буржоазната фолклористика у нас, така и за своята плодотворна научна практика!

Изобщо студията на проф. Н. И. Кравцов за българските народни посло-

вици представя интерес за нашата фолклористика колкото като ценен научен принос, толкова и като образец на марксистко-ленински подход при изучаването на народното творчество. Пред българските фолклористи тя поставя за по-нататъшна разработка въпросите: за широка социално-историческа документация на народните пословици при изясняването на тяхното идейно съдържание и художествена форма; за народните пословици, преосмислени или създадени от работническото комунистическо движение у нас; за пословиците, създавани днес в условията на нашето социалистическо строителство; за пълна научна класификация на българските пословици и др. При изследването на всички тези въпроси студията на проф. Кравцов (заедно с високите достижения на съветската фолклористика изобщо) ще улесни извънредно много усилията на нашите научни работници. Тук му е мястото да се припомни, че българските фолклористи не могат да не направят съответни изводи за бъдещите си научни планове от високата оценка, която даде на народните пословици другарят Вълко Червенков. Крайно показателен е неговият пълен с унищожителна ирония и дълбок политически смисъл укор към империалистите, че в своето историческо късогледство те „започват да забравят мъдростта на народните поговорки".[1]

Студията на Н. Гридасова „Темата на социалната борба в българските хайдушки песни" (стр. 59—107) се явява пръв научен опит да се разграничи социално-борческата линия в нашия хайдушки епос, по-специално да се разгледа като отделен проблем борбата на българското хайдутство срещу чорбаджийството. В нито едно изследване на нашите хайдушки песни (от български и руски автори) темата на социалната борба не се е разглеждала „като самостоятелна тема", въпреки че тя е намерила „широко отражение и съществува в тях наравно с темата на национално-освободителната борба" (стр. 62). Защото — както забелязва авторката — съществува „неразривна връзка между национално-освободителната и социалната (класова) борба на българския народ" (стр. 59). На първо място в своята студия Н. Гридасова изяснява исторически оформяването и развитието на чорбаджийството у нас като класа и водената от българския народ борба срещу него. По-нататък тя прави конкретен анализ на хайдушките песни, като от една страна разкрива източниците на материалната и социална сила на чорбаджийската класа, на нейната противонародна — грабителска, експлоататорска и предателска роля, особено през 19 век, а от друга страна показва на основата на песенния материал дълбоката омраза и безпощадна класова (идейна и въоръжена) борба на трудовите народни маси срещу чорбаджийството. При този анализ съветската изследователка стига до извода, че „преценката на чорбаджийството и на неговата дейност от революционните демократи на България (като Ботев, Раковски, Каравелов), а също така от съвременните български и съветски историци, съвпада напълно с народната преценка, която особено ярко е изразена именно в хайдушките песни... С изключителна вярност хайдушките песни разкриват почти всички въпроси, свързани с чорбаджийството" (стр. 70). По тези два пункта Н. Гридасова привежда обилен и убедителен материал, като на места дори допуска някои повторения (напр. на стр. 77, 78, 83, 101).

Съдържателната студия на Н. Гридасова би оказала още по-голяма услуга на българската фолклористика, ако в нея бяха намерили по-обстойно разглеждане слабо изяснените у нас въпроси за патриотизма, революционната романтика и художествените особености на нашия хайдушки епос, а така също и въпросът, как хайдушкото движение използува този епос като идеологично оръжие в героичната борба на народните маси срещу техните грабители и потисници — турци и чорбаджии.

Трябва да се отбележи, че съветската литературна наука проявява особен интерес към нашия хайдушки епос. Доказателство за това е и статията на И. М. Шептунов „Болгарские хайдутские песни", публикувана през същата година, когато излиза и разглежданият сборник.[1]

Следващите три студии в „Ученые записки" засягат теми из историята на българската литература след Освобождението. В студията „Поемите на Иван Вазов „Грамада" и „Загорка" (стр. 109—151) младите съветски научни работници В.

[1] Вълко Червенков. Отечественият фронт и неговите предстоящи задачи. София 1952, стр. 20.

[1] И. М. Шептунов. Болгарские хайдутские песни. Сб. Славянский фольклор. Новая серия, том XIII. Изд. Академии наук СССР. Москва 1951, стр. 241—265 (с приложение на 15 български хайдушки песни, стр. 266—290).

Антоненко и Н. Корнеева изясняват въпроса за мястото на тези поеми в идейно-творческия път на Вазов, в развоя на българската поема и на българската литература изобщо. Тяхното възникване и особености авторите поставят във връзка с величавата епоха на нашите национално-освободителни революционни борби (Априлското въстание, Освободителната руско-турска война), във връзка с влиянието върху Вазов от Ботевската идейно-литературна традиция (особено на поемата „Хайдути“) и др. Поемите „Грамада“ и „Загорка“ авторите преценяват като победа на реализма в творческия път на Вазов, като „пролог“ към създаването на романа „Под игото“, като „образци на социалното изкуство, на изкуството на критическия реализъм“ (стр. 117, 149, 119). Нещо повече. В „Грамада“ и „Загорка“ съветските изследователи виждат „по-нататъшна крачка в развитието на българската поезия, когато тя значително задълбочава своя социален характер, народност и реализъм“ (стр. 117). Тази оценка на двете Вазови поеми, написани след Освобождението (в 1879 и 1882 год.), както и дадените историко-литературни установки при техния анализ, са несъмнено правилни в основата си. Те свидетелствуват между другото и за това, че авторите на студията — за разлика от нашата литературна критика — поставят идейно-художествените достойнства на двете поеми несравнено по-високо от техните недостатъци. И в това отношение те дават крайно поучителен урок на литературните изследвачи у нас. Изобщо работата на Антоненко и Корнеева представя оригинално изследване както по постановка на въпросите, така и по отношение на тяхното разрешаване.

Работата на Ю. Левшина „Поезията на Димитър Полянов“ (стр. 153—186) има очерков характер. Нейните изводи и установки, общо взето, съвпадат с тези на днешната наша социалистическа критика. Димитър Полянов е всепризнат родоначалник на пролетарско-революционната поезия у нас, първият български поет, застанал в творчеството си на класово-пролетарска основа и върху идеологичните позиции на научния социализъм. Неговото творчество има определено историческо място: то представя първи етап в развоя на нашата пролетарско-революционна литература, явява се отражение преди всичко на агитационно-пропагандния период от развитието на работническото движение и Социалдемократическата партия. „Дейността на Полянов се изчерпва предимно с този период (1895—1916-17 год.)“ — подчертава Левшина, макар че и след това, а и до днес поетът не е престанал да се откликва на всички актуални въпроси на съвременността (стр. 180, 184—186). Нашата пролетарско-революционна литература от Смирненски насам наистина „тръгна по пътя, начертан от Полянов, ... обаче тя отиде по-напред от Полянов... Усвоявайки опита на съветската литература, тя се насочи към усвояване метода и стила на социалистическия реализъм“ (стр. 185). У Полянов има на лице и „реализъм и революционна романтика“, неговата поезия стои на „пролетарски партийни позиции“, тя е „дълбоко интернационална“, но все пак той не става „създател и на нов художествен метод и стил“, не може да се приеме като родоначалник и на социалистическия реализъм в българската поезия (стр. 180).

Всичко това е действително така. Но все пак, следейки разсъжденията на изследовтелката, у нас остава въпросът: щом художественият метод на Полянов не е нито критически реализъм, нито романтизъм, не представя ли по своята същност нещо преходно — и в такъв случай не съдържа ли той зародишни елементи на социалистически реализъм? Авторката на очерка не говори за такива елементи в творчеството на Полянов даже и в периода след Великата октомврийска социалистическа революция — и след като Българската комунистическа партия взема Ленински курс, тръгва по пътя на своята болшевизация, и след упражненото влияние върху Полянов от съветската поезия.

Неизяснена, според нас, е оставена и установката, че стилно-художествените недостатъци в Поляновата поезия се дължели на „не напълно преодоляно влияние на символизма върху нея“ (стр. 177). От известна корекция се нуждае и твърдението, че през 30-те години, вследствие „спадането на революционната вълна“ у нас, Полянов „вътрешно“ останал на революционни пролетарски позиции, а „обективно попаднал във властта на буржоазната идеология“ (стр. 182). Това твърдение стои в противоречие с казаното от авторката в началото на стр. 157, както и на стр. 178—179, гдето обяснява художествената форма на Поляновата поезия. От друга страна тук не са взети под внимание изключителните, фашистки цензурни условия в България през този период, нито преценката на др. Вълко Червенков, че в своя жизнен и творчески път Полянов е бил винаги „праволинеен“ воин на работническата класа и

„верен" син на Българската комунистическа партия.[1] Най-сетне сама авторката правилно подчертава на стр. 157, че „животът на Полянов — на първия пролетарски поет — се явява прекрасен образец на беззаветна служба на делото на работническата класа, на делото за победа на социализма в България".

В статията „Поезията на Димитър Полянов" би следвало да се направят и следните оточнявания. Полянов учи медицина в университета в Нанси, а в Париж само като слушател, за осведомяване, посещава малък брой лекции (стр. 155). Полянов прави посещение на вожда и учителя на българския народ др. Георги Димитров в Москва по време на неговото последно лечение там, а не след като поетът се завръща в България (стр. 173).[2] Пресилена е отрицателната преценка за Пенчо Славейков, охарактеризиран като „враг на свободата и човешкия разум", а в неговите произведения (изобщо?) бил отразен „ужасът на буржоазния интелигент пред надигащата се революция" (стр. 158). Чествуването на Пенчо Славейков по случай 40-годишнината от смъртта му (през 1952 год.), публикуваните във връзка с него статии от акад. Т. Павлов и др. поставиха в ново осветление личността и творчеството на поета.

Особен интерес буди и студията на Е. Говердовска „Христо Смирненски и Съветска Русия" (стр. 187—258). Това е едно широко замислено и правилно планирано научно изследване. В него авторката изяснява главно три въпроса: първо, как Великата октомврийска социалистическа революция влияе за оформяване мирогледа на Смирненски, второ, какви теми разработва той в поезията си във връзка с победата на социалистическата революция в Русия, и трето, въздействието на тази победа върху Смирненски, за да създаде той произведения на теми из българското и световно пролетарско-революционно движение.

Съветската изследователка характеризира вярно и пълно Смирненски: като „най-голям революционен поет на България" (стр. 187), като продължител на творческата традиция, установена от Ботев—Полянов (стр. 256) и като създател на „нов етап в развитието на българската литература" (стр. 188). Неговото творчество е обяснено като „непосредствен отглас" и „резултат" на революционния подем у нас в периода след Великата октомврийска социалистическа революция (стр. 187). Основателно съветската изследователка обръща внимание върху факта, че Смирненски започва „своята боева, пролетарска, подчертано класова, партийна, революционна лирика с голяма група стихотворения за Съветска Русия" (стр. 212). Между факторите, оказали решаващо въздействие за идеологичното оформяване на поета, авторката изтъква и Владайското войнишко въстание. Именно то, подчертава Говердовска, „довело Смирненски до съзнаване на необходимостта да се ориентира основно в същността на произхождащите събития и с това вече да определи своето място и в живота и в поезията" (стр. 200). Тук преломна роля изиграва неговото влизане в Партията през есента на 1919 година (стр. 202). В своето изследване съветската авторка идва обосновано до извода, че „Великата октомврийска социалистическа революция, която има огромно световно-историческо значение, оказа изключително важно влияние върху цялото идейно-творческо развитие на най-крупния пролетарски поет на България" (стр. 258).

Като съществена положителна страна в студията на Е. Говердовска трябва да се отбележи широкото внимание, което тя отделя на въпросите, свързани с художествения метод и стил на Смирненски — въпроси още недостатъчно разяснени в нашата литературна наука. Твърде умел предметен анализ е направен тук на стихотворенията „Червените ескадрони", „Северно сияние", „Москва", „Въглекопач", с правдиви критични бележки са разгледани стихотворенията „Гладът", „В Поволжието", „Поема за руското дете". Изобщо, заключава Говердовска, в идейно-тематично отношение поезията на Смирненски се отличава с „реалистична насоченост", той е „поет-реалист", защото е „поет-комунист" (стр. 237, 234, 187). Даже в интернационалната тематика той си остава дълбоко национален поет, защото, възсъздавайки образи като тези в „Йохан", „Карл Либкнехт", „Смъртта на Делеклюз", той „се е опирал на опита на революционната борба в България" (стр. 249). Що се отнася обаче до „възприемането" на революцията от поета, до изграждането на „поетическите образи" в неговото творчество, изобщо до „системата на художествено-изобразителните средства" в него — изтъква изследователката — „в революционната лирика на Смирненски и частно в неговите стихотворения за Съветска Русия преобладава романтичният метод на творчество", и то —

[1] Вълко Червенков. За изкуството и културата. София, 1950, стр. 135.

[2] В. Литературен фронт, год. 5, бр. 48 от 30. VII. 1950 година.

„ярко изразен революционен романтизъм“ (стр. 234 — к. м. К. Г.).

Особено внимание заслужава последното твърдение на Говердовска.

Не би ли било по-правилно, когато се разглеждат художествените средства, системата на поетическите похвати в пролетарско-революционната поезия на Смирненски, да се говори за преобладаващ в някои песни романтично-символичен стил, а не — за романтизъм като художествен метод. Така ще се получи необходимата логическа връзка и с извода на самата авторка, че „изобщо образът-символ, използуван често от Смирненски, е далеч от онова, което може да се види у поетите-символисти“ (стр. 236), както и с „положителния отговор“, който тя дава на въпроса „въплътил ли е“ Смирненски „в съответна форма“ новото, комунистическо идейно съдържание (стр. 233 — к. м. К. Г.).

Говердовска не определя какъв е по основа художественият метод на Смирненски в неговите зрели творчески достижения като „Червените ескадрони“, „Москва“, Въглекопач“, „Работникът“, „Йохан“, „Карл Либкнехт“, „Смъртта на Делеклюз“, „Каменарче“ и др. В българската литературна критика днес няма спор, че художественият метод в тези произведения е социалистическият реализъм. Именно затова и др. Георги Димитров даде толкова висока историческа преценка на Смирненски, като го нарече „български Маяковски“,[1] а др. Вълко Червенков му направи бележита характеристика тъкмо в посока на социалистическия реализъм. „Христо Смирненски е нашият велик поет на войнствуващата болшевишка партийност — казва др. Вълко Червенков. — Най-отличителната, безсмъртна черта на неговото творчество е пълното сливане в едно на личните преживявания, интереси и стремежи на поета с преживяванията, интересите и стремежите на работническата класа, на трудещите се, на техния преден отред — Комунистическата партия. Смирненски беше плът от плътта и кръв от кръвта на Комунистическата партия. Той беше изумително прекрасен боец-партиец в поезията“.[2]

Сборникът „Статии върху българската литература“ поставя и разрешава правилно и в ново осветление редица важни проблеми из областта на българското народно творчество и литературна история. Някои от тези проблеми наистина все още се нуждаят от известно уточняване или от нов доказателствен материал, с какъвто впрочем не са могли да разполагат нашите съветски другари, тъй като и у нас този материал е все още в процес на издирване и публикуване. Трябва обаче да се подчертае, че правилната, марксистко-ленинска постановка и разглеждане на тези проблеми в сборника на Тамбовския държавен педагогически институт допринасят извънредно много и за тяхното правилно разрешаване. И за едното и за другото с благодарност и радост трябва да се отбележи ценният принос на младите съветски литературни работници и особено голямата заслуга на техния научен ръководител проф. Н. И. Кравцов.

Кръстьо Генов

[1] Георги Димитров. За литературата, изкуството и науката. София 1949, стр. 106.

[2] Вълко Червенков. За изкуството и културата. София 1950, стр. 130.

СЪДЪРЖАНИЕ

Стр.

Литературната критика на по-високо идейно равнище — Акад. Л. Стоянов 3

Н. Й. Вапцаров — Акад. Т. Павлов 15

Поетичното майсторство на Н. Й. Вапцаров — Проф. Георги Цанев 23

Съветската литература — учителка и вдъхновителка на Н. Й. Вапцаров — Доц. С. Русакиев 45

Н. В. Гогол на българската сцена — Акад. Н. Лилиев 59

Първият превод на „Тарас Булба" — Проф. Петър Динеков 69

Гогол в България — Проф. Тодор Боров 81

Виктор Юго — велик писател-хуманист — Акад. Н. Лилиев 91

Списъкът на забранените книги в старобългарската литература — Боньо Ангелов 107

МАТЕРИАЛИ И ДОКУМЕНТИ

Втората част на „Je ли крива судбина?" от Л. Каравелов — Илия Хар. Конев 161

Непечатана статия на Г. Бакалов за Димитър Благоев — Проф. Г. Цанев 175

Относно рожденатa дата на Мих. Георгиев — Иван Сестримски 178

ХРОНИКА

Институт за българска литература — Ст. Божков 182

Акад. К. Н. Петканов — Акад. Л. Стоянов 186

Честуване 10-годишнината от разстрела на Н. Й. Вапцаров — С. Баева 192

Тържествено научно заседание по случай 100 години от смъртта на Н. В. Гогол — Г. Димов 192

Тържествено научно заседание по случай 150 години от рождението на В. Юго — П. Русев 194

КРИТИКА И БИБЛИОГРАФИЯ

Съветски изследвания върху българската литература — Кр. Генов . . 197

Цена 1952 г. — 15 лв.